

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KUVVETLER AYRILIĞI PRENSİBİNİN TEMEL HAK VE
ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASINDAKİ İŞLEVİ**

MUSTAFA DENİZ BENLİ

2501170528

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE ÖZKAN DUVAN

İSTANBUL 2021

ÖZ

KUVVETLER AYRILIĞI PRENSİBİNİN TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASINDAKİ İŞLEVİ

MUSTAFA DENİZ BENLİ

“İdeal devlet” düşüncesi, insanın toplumsal yaşam isteği ve zorunluluğu ile birlikte var olmuş, bireylerin bir arada düzen içerisinde yaşamlarını sürdürebilmeleri için yüce bir arayış olarak kabul edilmiştir. İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan insan hakları ise yüzyıllar boyunca mücadelelerin sebebi olmuş, insanlar varoluşlarından itibaren sahip oldukları, insanlık onuruna yaraşır bir hayat sürme gayesinin peşinden koşmuşlardır. Doğaldır ki, ideal devletin de insan haklarını sağlayan ve güvence altına alan bir kurum olması gerekliliği kabul edilmiştir.

Devletin sahip olduğu gücün sınırlarının çizilmesi bu açıdan önemlidir. Sınırsız bir devlet gücünün varlığında, vatandaşların sahip oldukları temel hak ve özgürlüklere keyfi müdahale tehlikesi her zaman var olacaktır. Bu noktada kuvvetler ayrılığı prensibi kendisine yer bulmuş, devleti farklı fonksiyon ve yetkilere sahip organlara ayırarak, devlet içi bir denge mekanizması sunmuş, demokrasinin yapı taşı haline gelmiştir. Devleti sınırsız güçten muaf tutan, devlet gücünü fonksiyonlara bölen bu sistemde, devletin özellikle temel hak ve özgürlüklere müdahalesi konusu prensibin günümüz şeklini almasına yardımcı olmuştur. Günümüzde temel hak ve özgürlüklerin toplumsal kaosu önlemek adına sınırlanabileceği kabul edilse de, sınırlama da kuvvetler ayrılığı prensibi temelinde, denetimsiz bir sınırlama olmayacaktır. Kuvvetler ayrılığı sistemi, müdahale hallerinde dahi esaslı bir teminat vazifesi görecektir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Kuvvetler Ayrılığı Prensibi, Temel Hak ve Özgürlükler, Yasama Kuvveti, Yürütme Kuvveti, Yargı Kuvveti, Hükümet Sistemleri.

ABSTRACT

THE FUNCTION OF PRINCIPLE OF SEPARATION OF POWERS ON THE PROTECTION OF FUNDAMENTAL RIGHTS AND FREEDOMS

MUSTAFA DENİZ BENLİ

The idea of an "ideal state" coexisted with the desire and necessity of social life, and it was accepted as a supreme search for individuals to live together in order. Human rights, a concept as old as human history, have been the cause of struggles for centuries, and people have pursued the purpose of living a life worthy of human dignity they had since their birth. Naturally, it has been accepted that the ideal state should also be an institution that provides and guarantees human rights.

It is important in this respect to draw the limits of the power of the state. In the presence of an unlimited state power, there is always the danger of arbitrary interference with citizens' fundamental rights and freedoms. At this point, the principle of separation of powers has found its place, by separating the state into organs with different functions and powers, it has presented an intra-state balance mechanism and has become the building block of democracy. In this system, which exempts the state from unlimited power and divides the state power into functions, it has helped the principle of the state's intervention in fundamental rights and freedoms take the present form. Although it is accepted that fundamental rights and freedoms can be limited in order to prevent social chaos today, the restriction will not be an uncontrolled restriction on the basis of the principle of separation of powers. The system of separation of powers will serve as a substantial guarantee even in cases of intervention.

KEYWORDS: Principle of Separation of Powers, Fundamental Rights and Freedoms, Legislative Power, Executive Power, Judicial Power, Governmental Systems.

ÖNSÖZ

Kuvvetler Ayrılığı Prensibi günümüz demokrasilerinin temelini oluşturmaktadır. Hem hukuk hem de felsefe alanında çok geniş bir çalışma alanına sahip olan kuvvetler ayrılığı prensibinin temel hak ve özgürlüklerin korunmasındaki işlevini incelediğimiz ve yüksek lisans tezi olarak hazırladığımız çalışmamız, prensibin ortaya çıkışını, özelliklerini, uygulamadaki örneklerini, temel hak ve özgürlük kavramlarını, sınırlarını ve devlet iktidarını oluşturan kuvvetlerin prensibe aykırı müdahalelerinin temel hak ve özgürlükler üzerindeki etkilerini irdelleyerek iki temel konuyu inceleyen birleştirilmiş bir kaynak olma işlevi görecektir.

Danışmanlığımı üstlenerek beni onurlandıran ve tez yazım sürecinin başından itibaren bilgi ve tecrübelerinden yararlanma imkanı sağlayan, yönlendiren, bu zorlu süreçte katkılarını, ilgi, anlayış ve nazik tutumlarını esirgemeyen Sayın tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ÖZKAN DUVAN'a saygı ve şükranlarımı sunarım. Olumlu yönde eleştirileri, çalışmamızın içeriğine yönelik katkıları ve değerli fikirleri için arkadaşım Şeyma KALYONCU'ya ve bana desteklerini esirgemeyen diğer tüm arkadaşlarıma en içten duygularıyla teşekkür ederim.

Son olarak çalışmamızın hazırlık sürecindeki yoğun dönem de dahil olmak üzere her zaman ve her türlü şartta yanımda olan ve benden hiçbir desteğini esirgemeyen sevgili “Anneme” sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUVVETLER AYRILIĞI PRENSİBİ

A. Genel Olarak Kuvvetler Ayrılığı Prensibi.....	3
B. Kuvvetler Ayrılığı Prensibinin Temelleri.....	9
C. Kuvvetler Ayrılığı Prensibine Göre Devletin Temel İşlevleri.....	20
1. Yasama.....	21
2. Yürütme.....	23
3. Yargı.....	25
D. Sert/Yumuşak Kuvvetler Ayrılığı Kavramları.....	28
1.Yumuşak Kuvvetler Ayrılığı Sistemi.....	29
2.Sert Kuvvetler Ayrılığı Sistemi.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASI

A. Temel Hak ve Özgürlükler Kavramı.....	37
1. Temel Hak ve Özgürlükler / İnsan Hakları Kavramları, Düşünsel Gelişimi	37
2. Temel Hak ve Özgürlükler Kavramının Tarihsel Gelişimi.....	45
3. Temel Hakların Sınıflandırılması.....	50
4. Hukuk Devletinde İnsan Haklarının Önemi.....	54
5. Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırları.....	61
a. Doğal Sınırlar.....	69
b. Yasa ile Sınırlandırma.....	69
c. Objektif Sınırlar.....	72
B. Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunma Yolları.....	73
1. İç Hukuk Yolları.....	74
a. Yasamaya Karşı Koruma.....	74
b. Yürütmeye Karşı Koruma.....	76
c. Yargıya Karşı Koruma.....	78
d. Özel Hukuk Kişilerine Karşı Koruma.....	83
2. Uluslararası Hukuk Yolları.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUVVETLER AYRILIĞI İLKESİNE AYKIRI MÜDAHALELERİN TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A. Kuvvetler Ayrılığı Prensibine Aykırı Müdahaleler.....	87
1. Yasamanın Kuvvetler Ayrılığı Prensibine Aykırı Müdahaleleri.....	90
2. Yürütmenin Kuvvetler Ayrılığı Prensibine Aykırı Müdahaleler...	93
3. Yargının Kuvvetler Ayrılığı Prensibine Aykırı Müdahaleleri.....	104
4. Kuvvetler Ayrılığı Prensibine Aykırı Müdahalelerin Sonuçları...	107
B. Korunmanın Kuvvetler Ayrılığı Prensibi Bağlamında Değerlendirilmesi	
.....	113
1. Devlet Gücünün Sınırlandırılması.....	116
2. Hukuk Devleti ve Kuvvetler Ayrılığı Prensibi.....	119
3. Kuvvetler Ayrılığı Prensibi Bağlamında Koruma.....	125
 SONUÇ.....	 132
KAYNAKÇA.....	140

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
A.e.	: Aynı Eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
BM	: Birleşmiş Milletler
B.No.	: Başvuru Numarası
CMK	: Ceza Muhakemesi Kanunu
Çev.	: Çeviren
E.	: Esas Numarası
Ed.	: Editör
GK	: Genel Kurul
HMK	: Hukuk Muhakemeleri Kanunu
K.	: Karar Numarası
Md.	: Madde
M.Ö.	: Milattan Önce
RG	: Resmî Gazete
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
t.y.	: Basım Tarihi Yok
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
v.d.	: Ve Diğerleri
vd.	: Ve Devamı
yy	: Yüzyıl
y.y.	: Basım Yeri Yok
§	: Paragraf

GİRİŞ

Çalışmamızın konusu kuvvetler ayrılığı prensibi ile temel hak ve özgürlüklerin korunması arasındaki doğrudan ilişkiyi ortaya koyarak ve kuvvetler ayrılığı prensibinin uygulanırılığının temel hak ve özgürlüklerin korunup kullanılabilmesi adına önemli bir unsur olduğunu açıklamaktır.

İlk çağlardan günümüz modern toplumlarına kadar insanlar toplum halinde yaşamlarında hep bir otoriteye ihtiyaç duymuşlardır. Toplumsal sözleşme, bireylerin bir araya gelmeleri, karşılıklı olarak bazı haklarından vazgeçmeleri ve bazı haklarını bu otoriteye devretmeleri ile doğmuştur. Düzeni sağlayıcı otorite olarak da devlet kurumu ortaya çıkmıştır.

Devletin amacı insanlara temel hak ve özgürlüklerini kullanabilecekleri özgür ve güvenli bir ortam sunmaktır. Düzeni sağlamak amacıyla varedilen devletin sahip olduğu güçleri zamanla kötüye kullanımın tecrübeleri ve tarih boyunca süregelen insan hakları mücadeleleri sonucunda anlaşılmıştır ki, temel hak ve özgürlüklere karşı yapılan ihlaller çoğunlukla devletten gelmektedir. Bu sebeple bu gücün de kontrol altında tutulması gerektiği anlayışı hakim olmuştur. Bu amaçla devlet kurumu tartışmaya açılmış, işlevleri belirlenmeye çalışılmış ve devletin yasama, yürütme ve yargı olarak üç ana işlevinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Devletin üç ana işlevi olan yasama, yürütme ve yargı işlevlerinin birbirinden tamamen ayrı, bağımsız, fren ve denge mekanizması içerisinde birbirini denetleyecek şekilde dağıtılması ile oluşturulacak sistem, temel hak ve özgürlüklerin korunması için en ideal ve uygun düzendir. Bu düzen için gerekli olan iktidarın bölünmesi ve işlevlerin farklı organlar tarafından yerine getirilmesi işini de Kuvvetler Ayrılığı Prensibi olarak isimlendirmektedir. Bu organlar aralarında hiyerarşik bir ilişki olmadan, işbirliği ve koordinasyon halinde kendi görevlerini yerine getirirler.

Kuvvetler Ayrılığı prensibi temel hak ve özgürlüklerin korunabilmesinin temel şartıdır. Kuvvetler ayrılığının olmadığı bir sistemde temel hak ve özgürlüklerin güvence altında olduğundan bahsedilemez. Çalışmamızın birinci bölümünde kuvvetler ayrılığı prensibinin önemine binaen, prensibin temel tanımlarıyla birlikte

Platon'dan, Aristoteles'e, John Locke'dan, Montesquieu'ya kadar düşünsel ve tarihsel gelişimi, prensip doğrultusunda devletin temel işlevleri, kuvvetler ayrılığı sistemlerinin sert ve yumuşak kuvvetler ayrılığı şeklinde farklı uygulamalarına değinilmiştir.  rnekleri çoğaltmak ve çeşitlendirmek mümkün olmakla birlikte, konunun sınırları özellikle kuvvetler ayrılığı prensibinin farklı iyi işler örnekleri olan Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa  rnekleri etrafında oluşturulmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde temel hak ve özgürlükler ile insan hakları kavramlarının tanımlarına, düşünsel ve tarihsel gelişimine değinilmiştir. Burada özellikle toplum sözleşmesi ve tarihi insan hakları mücadeleleri üzerinde durulmuş, çalışma tarihi süreç içerisinde temel hak ve özgürlükler adına ortaya çıkan yazılı belgeler üzerinden devam ettirilmiştir. Konunun sınırları insan hakları mücadelelerin en  nemlilerin yaşandığı Avrupa  rnekleri çerçevesinde oluşturulmuş fakat yazılı belgeler adına farklı örneklere de yer verilmiştir. Kuvvetler ayrılığına aykırı müdahaleler sonucunda hak ve özgürlüklerin nasıl etkileneceğinin daha iyi anlaşılması adına kavramların sınıflandırılması, sınırları ve koruma yolları tartışılmıştır.

Çalışmamızın    nc  bölümünde kuvvetler ayrılığına aykırı müdahale örnekleri ve bu müdahalelerin sonuçları ayrı ayrı yasama, yürütme ve yargı erkleri üzerinden incelenmiştir. Kuvvetler ayrılığına aykırı müdahalelerin en çok ve çeşitli yaşandığı alan yürütme erkinin yetki alanıdır. Yürütme erkinin alanına dair verilen çeşitli kuvvetler ayrılığına aykırı müdahale örneklerinin yanında, yasama erkinin kuvvetler ayrılığına aykırı müdahalelerine örnek olarak “Mahkemeyi Doldurma Planı”, yargı erkinin kuvvetler ayrılığına aykırı müdahalelerine örnek olarak da “Yargıçlar Hükümeti” kavramları üzerinde durulmuştur. Kuvvetler ayrılığı prensibinin temel hak ve özgürlüklere saygılı, onları koruma ve güvence altına alan bir devletin oluşumu için zorunlu unsur olduğu, bu prensibe uyulmamasının temel hak ve özgürlükler üzerindeki etkileri, temel hak ve özgürlükleri hangi risk ve tehlikelerle karşı karşıya bıraktığı değerlendirilmiştir.  zerinde çalışılan örnekler doğrultusunda çizilen  er eve ile temel hak ve özgürlüklerin varolup yaşatılabilmesi ile kuvvetler ayrılığı prensibinin arasındaki zorunlu ilişki ortaya konmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUVVETLER AYRILIĞI PRENSİBİ

A. Genel Olarak Kuvvetler Ayrılığı Prensibi

İnsanın toplum olarak grup halinde yaşama ihtiyacı ve bu yaşama biçiminin doğası gereği diğer bireylerle yardımlaşma içerisinde olmasını gerektirmektedir. Bu sebeple barınma, korunma, beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi adına ihtiyaç duyduğu toplumsal düzenin gerekliliği kendisini kabul ettirdiğinden bugüne, bu toplumsal düzenin kim eliyle, hangi sınırlara tabi olarak kurulacağı ve güvenceye alınacağı tartışma konusu olmuştur. Toplumsal düzen ihtiyacı, bu düzeni kuracak bir otorite gereksinimi ortaya çıkarmış, devlet adı verilen kurum bu ihtiyaca cevap verme işleviyle ortaya çıkmıştır.

Buna karşılık devlet kurumunun her ne kadar toplumsal düzeni sağlamak için var olması gerektiği kabul edilse ve yokluğunda bir toplumsal kaostan meydana gelebileceği kabul edilse de, doğası gereği sahip olacağı yetkiler, düşünsel zeminde tartışmalara ve arayışlara sebebiyet vermiştir. Varlık amacı toplumsal düzeni sağlamak ve korumak olan devlet kurumunun¹, doğası gereği sahip olduğu yetkileri bir sınıra tabi olmaksızın kullanması halinde, toplumsal düzeni sağlamaktan ziyade bireylerin yaşamlarını kısıtlayan bir kurum haline geleceği aşikardır.

Bu doğrultuda, devletin egemenlik yetkisinin sınırları, bu yetkiyi kullanacak olan devletin teşkilatlanması, yetkinin kullanım alanları gibi konular düşünsel zeminde önem kazanmaya başlamış ve günümüz yönetim sistemlerini etkileyecek düşüncelerin filizlenmesine yol açmıştır. Buradan hareketle, devlet gücünün sınırlandırılması ve bunun hangi yollar ile yapılacağı sorununun, düşünsel zeminde yer bulmasının izlerini eski çağlara kadar, esasen devlet kurumunun doğuşuna kadar sürebilmek mümkündür.

Devlet kurumu, her ne kadar toplumsal düzenin tesisi ihtiyacı ile ortaya çıkmış olsa da, mevcut yetkilerinin sınırlandırılması ile ilgili düşüncelerin istikrarlı bir zemine oturması ve devlet pratiği haline gelmesi, modern demokratik devlet

---

¹ Atilla Yayla, “Toplumsal Düzenin Aracı olarak Yargı”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl:24, Sayı:93, Kış, 2019, s.10.

anlayışına dayanmaktadır. Dünya üzerinde mutlak monarşinin egemen olduğu ve kabul gördüğü anlayış terkedilip, yerini modern demokratik devlet yapılanmalarına bırakmasıyla birlikte, devletin sınırsız yetkisini kabul eden anlayış da eşyanın tabiatı gereği yeryüzünü terk etmeye başlamıştır.

Küresel sisteme mutlak monarşinin hakim olduğu, hükümdarın devletin yegâne temsilcisi, devletin tüm işlevlerinin bizzat sahibi ve bu işlev ile unvanın kendisine sunduğu yetkileri sınırsız kullanma ehliyetine sahip olduğu anlayışının kabul gördüğü dönemde, objektif herhangi bir yetki sınırlandırmasının mevcut olmadığı bilinmektedir. Buradan hareketle, mutlak monarşi hakimiyetinde yetki sınırlandırması tartışmaları düşünsel zeminde kendisine yer bulsa da bu düşünsel tartışmaların devlet pratiğinde bir karşılığının bulunmadığını belirtmek gerekmektedir. Zira mutlak monarşiler, devletin işlev ve yetkilerinin tek bir kişinin elinde, sınırsız bir şekilde kullanılabilirdiği takdirde ne gibi sorunlarla karşılaşılacağı hususunda tahmin yürütmek açısından oldukça önemli örnekler barındırır.

Devlet işlev ve yetkilerinin tek bir kişide olduğu, devlet kurumunun bu hükümdarın şahsında gerçekliğini bulduğu anlayışın terkedilmesiyle birlikte dünya üzerinde mutlak monarşilerin varlığı sonlanmaya başlamıştır. Yeni dünya düzeninde egemenliğin hükümdarın elinden alınması, devlet kurumunun yalnızca hükümdara değil, fakat halk veya milletin de ortağı olduğu bir kurum olarak tecelli etmesi gerektiği anlayışı kabul görmeye başlamıştır. Dünya üzerindeki bu değişimle birlikte, esasen temelleri çok önceleri atılmış fakat mutlak monarşilerin hakimiyeti altında kendine devlet uygulamasında yer edinememiş olan “devletin yetkilerinin sınırlandırılması” düşüncesi güçlenmeye başlamıştır.

Bu gelişmeler ışığında düşünsel zeminden, pratik düzleme çıkmaya başlayan devlet yetkisinin sınırlandırılması tartışmaları, devletin yetki kullanım gücünün sınırlandırıldığı, devlet pratiğinin halkla veya milletle paylaşıldığı, devlet işlevlerinin bölündüğü, devlet teşkilatlanmasının bu ön kabul üzerine yeniden yapılandırıldığı uygulanabilir sistemlere doğru evrilme yoluna girmiştir.

Söz konusu düşünsel tartışmalar, günümüzde hali hazırda mevcudiyetini koruyan iki temel sistemin doğumuna yol açmıştır. Her iki sistemin de özünde devletin egemenlik yetkisinin sınırlarını çizme güdüsü olsa da bu sistemler gerek

teorik olarak gerek uygulamada birbirlerine taban tabana zıttır. Öncelikle, bu çalışma bağlamında olmayan, fakat çalışmanın konusu bağlamındaki sistemin daha iyi anlaşılabilmesi adına kuvvetler birliği sistemine değinmek gerekmektedir.

Devletin egemenlik yetkisinin sınırlarını çizme arayışının doğurduğu sistemlerin ilki, kuvvetler birliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu sistemin kabul edildiği yönetimlerde devlet uygulaması monarşi, sınırlı monarşi veya meclis hükümeti olarak kendisini göstermektedir. Kuvvetler birliği sistemlerinde devletin yasama, yürütme ve yargı olarak üçe ayrıldığı kabul edilen temel işlevlerinin tek bir kişi veya organın elinde toplanması esasen kabul görmektedir. Bu sistemin devlet pratiklerini farklılaştırması ise, yasama, yürütme ve yargı işlevleri arasındaki ilişki ile belirlenmektedir.

Bahsi geçen temel devlet işlevlerinin, yani kuvvetlerin, yürütme organında birleşmesi halinde eski şekli ile mutlak monarşi yeni şekli ile diktatörlükler devlet pratiğinde kendisini gösterirken, bu kuvvetlerin 1921 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası örneğinde düzenlendiği gibi yasama organında birleşmesi halinde ise meclis hükümeti sistemleri karşımıza çıkmaktadır.² Görüldüğü üzere söz konusu kuvvetler birliği sistemi, devletin yetkisinin sınırlarını çizmek konusunda bir ileriye atılımdan, bir gelişmeden ziyade, devlet teşkilatlanmasını belirleyici nitelikte gözükmektedir. Söz konusu sistem, dünya üzerinde mutlak monarşi hakimiyetine son verilmesi ve devlet yönetimine halkın katılımının artırılması olgusunun gelişimi açısından, bu çalışmanın kapsamında ele alınacak kuvvetler ayrılığı sistemi kadar değerli ve devrim niteliğinde değildir. Dünya üzerinde mutlak monarşi sistemlerinin kendisini ve anlayışını bitiren, halkın devlet pratiğine aktif katılımını hedefleyen, devlet teşkilatlanmasından ziyade bireylerin özgürlük alanlarını koruma altına almayı temel alarak, bu hedefe ilerlemek adına devlet teşkilatlanmasını düzenlemeyi araç olarak kullanan sistem, kuvvetler ayrılığı sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda, dünya üzerinde mutlak monarşilere, hükümdarların sahip olduğu sınırsız yetkiye muhalefet olarak ortaya çıkan, temeline birey özgürlüklerini alan sistem, kuvvetler ayrılığı sistemidir. Yukarıda değinildiği üzere düşünsel temelleri devlet kurumunun yapısı ve doğasının belirlenmesinden, insanın toplumsal

² Kemal Gözler, “Elveda Kuvvetler Ayrılığı Elveda Anayasa, 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl:74, Sayı:4, 2016, s. 35.

düzen ihtiyacının doğuşuna kadar uzanabilen, fakat dünya üzerinde hâkim olan sınırsız yetki anlayışı nedeniyle bu düşünce seviyesinde kalmış olan fikirlerin cılız birer sestem ibaret olduğu kuvvetler ayrılığı sistemi, nihayetinde 18. yüzyılın sonlarında kendisine pratik düzlemde yer bulmaya başlamıştır. Bu kuramın geliştirilmesinin temelinde yönetimde baskıyı önlemenin tek yolunun kuvvetlerin tek elde toplanmasının önüne geçilmesi gerektiği anlayışı yatmaktadır.³

18. yüzyılın sonlarında pratik düzlemde kabul görmeye başlayarak devlet yapılarını şekillendirmeye başlamış olan kuvvetler ayrılığı ilkesi oldukça derin bir düşünsel altyapıya sahiptir. Zira kendisine uygulamada yer bulmadan önce de düşünsel zeminde gelişmeye başlamıştır. Bununla birlikte bir devlet pratiğini, teşkilatlanmasını, toplumsal düzeni, bireylerin haklarını, özgürlüklerini ve sorumluluklarını, yasal düzenlemeleri ve bunun gibi hayatın her bir alanını etkileyecek mahiyette bir kapsama sahip olan söz konusu ilke, tek ve kısa bir tanımla açıklanmaya doğası gereği elverişli değildir.

Kuvvetler ayrılığı ilkesi, pek çok araştırmacı, akademisyen, hukuk ve politikacı tarafından farklı şekilde tanımlanmıştır. Her bir tanım, sahibinin uzmanlık alanına göre değişiklik göstermiştir. Tanımlar arası bu farklılık, esasen ilkenin kapsamının genişliğinin göstergesi niteliğinde yorumlanabilmektedir. Bu karmaşık kavramsallaştırmaya sahip ilkenin anlaşılabilmesi adına, öğretilerde genel olarak kabul görmüş tanımların ortaya koyulması, bunu takiben söz konusu araştırmanın konusuna girilmesi faydalı olacaktır.

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin tanımlanması için öğretilerde kabul görmüş ve seçilecek olan tanımlar, çalışma kapsamına hizmet eder niteliklerine göre seçilmiştir. Dolayısıyla bu tanımları çoğaltarak ilkeyi tanımlamaya ayrılacak bölümün genişletilmesi mümkündür. Buna karşılık konu kapsamında kalınarak, uygun olarak görülen tanımlar seçilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Soysal, kuvvetler ayrılığı sistemini, yasama, yürütme ve yargı olarak tanımlanan kuvvetlerin değişik yollardan göreve gelen ve aralarında “fren ve denge mekanizması” bulunan farklı organlara

---

³ Hakan Özdemir, **100 Soruda Hükümet Sistemleri**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, Kasım 2018, s. 12.

verilmesi olarak tanımlamıştır.⁴ Söz konusu tanım da devlet organlarının varlığına, bu organların göreve geliş şekillerine vurgu yapılarak, devlet organlarının göreve gelişlerinde tek bir kişinin emrine tabi olmadığını, farklı yollarla göreve gelmeleri sebebiyle bir demokrasi vurgusu olduğunu altının çizilmesi faydalı olacaktır. Benzer şekilde söz konusu tanım, organlar arası fren ve denge mekanizmasını vurgularken, yetki dağılımının kabulünü ve kuvvetler ayrılığının doğasını da açıklar niteliktedir. Dolayısıyla bu tanımlama kuvvetler ayrılığı sisteminin içeriğinin anlaşılabilmesi adına oldukça kıymetlidir.

Özbudun ise kuvvetler ayrılığını, devlet iktidarının hukuki anlamdaki işlevlerinin aralarında iş birliği olan farklı organlar tarafından yerine getirilmesi olarak tanımlamıştır.⁵ Teziç de yine buna benzer bir tanım ortaya koyarak, kuvvetler ayrılığını devletin yasama, yürütme ve yargı işlevinin birbirine karşı bağımsız organlar tarafından görülmesi olarak yorumlamıştır.⁶ Görüldüğü üzere sözkonusu tanımlamalar genel itibari ile, devlet işlevlerinin organlara dağılmış olması gerekliliği, bu organların birbirlerine karşı bağımsız oluşları, dolayısıyla fren ve denge mekanizmasının işlemesi gerekliliğinin altını çizmektedir. Gerçekten de bahsi geçen bu unsurlar, kuvvetler ayrılığı sistemlerinin olmazsa olmazları olup, bunların olmadığı bir sistemin kuvvetler ayrılığı sistemi olarak nitelendirilebilmesi mümkün gözükmemektedir.

İncelenen tanımlamaların çizdiği çerçeveye dayanarak söyleyebiliriz ki, kuvvetler ayrılığı ilkesi; en basit tanımıyla devletin yasama, yürütme ve yargı olarak özetlenen üç temel işlevinin farklı organlar tarafından üstlenilmesi, bununla birlikte devletin egemenlik gücünün, bu gücün getirdiği yetki ve sorumlulukların bölüştürülmesi, bölüştürülmüş olan bu güç ve yükümlülüklerin tek bir kişi, grup veya organda birleşmesinin önlenmesini temin etme hedefinde olan bir sistemi beraberinde getirmektedir. Zira söz konusu sistemin temelinde devletin egemenlik gücünün tek bir kişi veya grupta birleşmesinin önlenmesi yatmaktadır. Bu güç birleşiminin fren ve denge mekanizmasını ortadan kaldıracağı, devletin egemenlik gücünün kullanımında sınırsızlığa, keyfiyete ve denetimsizliğe yol açacağı,

⁴ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990, s. 47.

⁵ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 17. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2017, s. 183.

⁶ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 21. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2017, s. 393.

beraberinde özgürlüklerin kısıtlandığı, halkın devlet yönetimindeki aktif rolünden bahsedilemeyeceği bir mutlak iktidarın ortaya çıkacağı çekincesi, böylesi bir sistemin doğuşuna yol açmıştır.

Devletin egemenlik gücünün tek bir kişi veya grupta birleşmesinden kaynaklanan çekinceleri dünya tarihi de esasen haklı gösterir niteliktedir. Zira dünya tarihi sahnesi bahsi geçen sınırsız güce sahip, denetlenmeyen, fren ve denge mekanizmasının olmadığı, devlet teşkilatlanmasının yalnızca bir hükümdardan ibaret olduğu sistemlere tanıklık etmiştir. Böylesi bir sistemde mutlak iktidarın yıkıcılık potansiyelini somut olaylarla deneyimlemiş olan insanlık, böylesi çekinceler geliştirmekte ve kuvvetler ayrılığı sistemini idealize etmekte haklıdır. Nitekim kuvvetler ayrılığı sistemlerinin kabul edilmesi, esasen insanlığın çetin insan hakları mücadelelerinin kazanımı niteliğindedir. Zira insan hakları mücadeleleri tarih boyunca mutlak iktidarın sınırlandırılmasına karşı verilmiş, devletin işlevlerini tartışmaya açmış, bireyi merkezine almıştır. Hali hazırda bu yolda verilen çetin mücadeleler devam etmektedir.

Dolayısıyla insan hakları mücadelelerinin kazanımı olarak değerlendirilebilecek olan kuvvetler ayrılığı sistemlerinin ve devlet egemenliğinin sınırlandırılması gerektiği anlayışının kabulü, modern demokratik devlet pratiklerini kaçınılmaz şekilde etkilemiş bulunmaktadır. Bu doğrultuda devletin temel işlevleri olan yasama, yürütme ve yargı işlevleri bağımsız organlara atanarak, iktidarın keyfi davranma potansiyeli nedeniyle bünyesinde barındırdığı yıkıcılık tehlikesinin en aza indirilmesi hedeflenmiştir. Bu önemli adım sayesinde devlet iktidarının sınırlandırılması adına önemli bir yol katedilmiştir. Zira Gönenç; siyasi iktidarı azgın akan, yıkıcı bir ırmağa benzetmiş, bir ırmağın kollarının onun yıkıcı etkisini azaltması gibi, siyasi iktidarın da devlet organları arasında paylaştırılmasının söz konusu iktidarın mutlak karakterini azaltacağını belirtmiştir.⁷

Özetle kuvvetler ayrılığı ilkesinin, devletin egemenlik gücünün sınırsız kullanıldığı mutlak monarşi sistemlerine muhalefet olarak pratik düzlemde kendisine yer bulduğu söylenebilmektedir. Devletlerin doğası gereği sahip olabilecekleri sınırsız gücün sınırlarının çizilmesi gerekliliğinin, devletin organlara ayrılması, temel

⁷ Levent Gönenç, “Siyasi İktidar Kavramı Bağlamında Anayasa Çalışmaları İçin Bir Kavramsal Çerçeve Önerisi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:56, Sayı:1, 2007, s. 156.

devlet işlerinin bu organlar arasında bölüştürülmesi, devlet pratiğinde bir fren ve denge mekanizması kurulması yoluyla gerçekleşebileceği kabul edilmiş, bunun sonucunda da modern demokratik devlet sistemlerinde karşımıza çıkan kuvvetler ayrılığı sistemleri şekillenmiştir. Kuvvetler ayrılığı modern demokratik sistemlerde siyasal iktidarı kontrol etmeyi, dizginlemeyi, sınırlamayı amaçlamaktadır.⁸

B. Kuvvetler Ayrılığı Prensibinin Temelleri

Toplumsal hayatı düzenleyen en üst kurum olarak karşımıza çıkan devletin düşünsel zeminde tarih boyunca ve günümüzde kapladığı yer aşıkardır. Her ne kadar insanoğlu bir arada bulunma ve yaşama isteğinden dolayı toplumsal düzeni sağlayıcı olarak bir otoriteye ihtiyaç olduğunu⁹ kabul etse de bu otoritenin, yani devletin içeriği ve sınırları insanın refah içerisinde yaşayabilmesi adına bir o kadar hayatidir.

Bu bağlamda insanlık tarihi, insanın toplumsal düzen kurma ve refah içerisinde yaşama arayışı ile paralel olarak bu refahı sağlayabilmek için verilmiş toplumsal mücadelelere tanıklık etmiştir. Toplumsal mücadeleler ve insan hakları mücadeleleri, devletin toplumsal yaşama müdahalesinin sınırları, devletin sahip olduğu egemenlik gücünün kullanım şekli, işlevlerinin yürütülmesi ve neler olduğunu şekillendirme hedefiyle temellendirilmiştir. Dolayısıyla insanın bireysellikten uzaklaşıp toplumsallığa yaklaşmasıyla ivme kazanmış olan bu mücadeleler, şüphesiz ki insanı merkezine alan felsefe için de önemli bir ilgi alanı olmuştur. İnsanın toplumsal hayatının dinamiğini belirleyen devlet kurumu ve kavramı, bu kurumun sahip olduğu yetkiler ve bu kurumun kontrolü yüzyıllar boyunca tartışılmalı, ideal devletin nasıl olması gerektiği filozoflar nezdinde başlı başına bir tartışma konusu olmuştur.

Aynı şekilde kuvvetler ayrılığı ilkesinin düşünsel zemindeki izlerini takip ettiğimizde yolumuz devlet kavramının tanımlanması sürecine kadar uzayabilmektedir. Nitekim doğaldır ki, devlet, sahip olduğu güçle ve bu gücü kullanım şekliyle tanımlanacaktır. Esas olarak devlet tanımlarına şekil verecek unsurlar, devletlerin egemenlik yetkilerinin sınırları olacaktır. Bu bağlamda devletin

---

⁸ Rıza Arslan, **Demokratik Yönetim Sistemleri**, 2. Baskı, Bursa, Dora Basım Yayın, 2015, s. 13.

⁹ Ömer Çaha, “Bir Sivil Beraberlik Olarak Devlet”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl:22, Sayı:87, Yaz, 2017, s. 122.

sınırsız bir güce sahip olmadığı veya olmaması gerektiği, insanı merkezine alan devlet tanımlamalarında kuvvetler ayrılığı ilkesinin tohumlarına rastlamak mümkündür.

Kuvvetler ayrılığı ilkesi ile devlet tanımlarının iç içe geçmişliğine değindikten sonra, öğretide kabul görmüş olan devlet tanımlarından faydalanmak yerinde gözükmektedir. Bu bağlamda Teziç, devlet tanımında devletin kural koyuculuk fonksiyonunu öne çıkarmış ayrıca onu “üstün güce sahip bir yapı” olarak nitelendirmiştir.¹⁰ Gözübüyük’e göre devlet ise hukuki ve siyasi açıdan örgütlü, tüzel kişiliğe ve egemenliğe sahip yerleşik bir insan topluluğudur.¹¹

Söz konusu tanımlarda devletin siyasi ve hukuki fonksiyonları ön plana çıkarılmıştır. Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere devlet kurumu siyasi ve hukuki fonksiyonlarını gerçekleştirmek adına teşkilatlanmıştır. Bu hukuki ve siyasi devlet fonksiyonları, eşyanın doğası gereği bir takım yükümlülük ve yetkilerle birlikte gelmektedir. İşte bu hukuki ve siyasi yetkilerin sınırları, kullanım şekilleri, bu yetkinin kim tarafından ve nasıl kullanılabileceğinin belirlenmesi, devlet teşkilatlanmasını ve sistemini belirleyecektir.

Bahsi geçen tanımlardan anlaşılabilceği üzere devlet tanımlarında karşımıza çıkan bir diğer unsur da kural koyuculuktur. Söz konusu kural koyuculuk özelliği, devletin toplumsal yaşamı düzenleme işlevini gerçekleştirebilmesi için zorunlu bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet, düzen ihtiyacını karşılamak için işlevsel olarak bölünmeli ve kural koyma işlevini üstlenmelidir.

Devletin kural koyuculuk işlevini yalnızca kural koyma olarak değil, bu kuralların uygulanması ve uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümlerinin de yine devlet işlevleri nezdinde sağlanması olarak anlaşılması gerekmektedir. Dolayısıyla tek başına kural koyuculuk işlevinin sağlıklı ilerleyebilmesi ve insanların birlikte yaşama ihtiyaçlarının adil kurallar ile ve bu kuralların işlediği sistemler ile sağlanması gerektiği düşüncesi dahi, kuvvetler ayrılığı sistemine giden yolu açmaktadır. Zira kuvvetler ayrılığı sistemlerinde bu işlevlerin devlet organları arasında bölüştürülerek uygulanması esastır. Buradan yola

---

¹⁰ Teziç, **a.g.e.**, s. 111.

¹¹ A. Şeref Gözübüyük, **Türkiye’nin Yönetim Yapısı**, 13. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2015, s. 13.

çıkarak, devlet tanımından kuvvetler ayrılığı sistemine giden yol anlaşılabilmektedir. Zira tanımlanmak istenen devlet ne denli mutlak iktidara sahip bir devletten uzaksa, o denli işlevsel bölünme ve kuvvetler ayrılığına yaklaşma söz konusu olacaktır.

İdeal devlet arayışı buna benzer bir düşünce sistemi üzerinde şekillenmiştir. Devletlerin düşünsel zeminde sahip olduğu veya sahip olması gerektiği kabul edilen işlevlerinin meşru bir zeminde tanımlanmış olmaları gerekliliği üzerinde durulmuştur. Zira söz konusu işlevler ve sınırları meşru bir zeminde tanımlanmadan güvence altına alınamayacaktır. Yönetenler ile yönetilenler arasında hak ve ödevlerin, özgürlüklerin dengeye oturtulması ihtiyacı ve arayışı, sınırların meşru zeminde düzenlenmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Dolayısıyla, söz konusu devlet işlevlerinin kim veya hangi organ tarafından, hangi sınırlamalara tabi olarak yerine getirileceği sorunu ‘çözüme muhtaç’ olarak ortaya koyulmuştur. Bu noktada düşünsel zeminde bu sorunun çözümü olarak, kuvvetler ayrılığı ilkesi sunulmuştur.

Bu açıklamalardan yola çıkarak, kuvvetler ayrılığı ilkesinin düşünsel zeminde izin sürülebilmesi adına devlet üzerine felsefi düşüncelere kadar uzanmak gerekmektedir. Bu doğrultuda kuvvetler ayrılığı ilkesinin düşünsel zeminde ilk defa karşımıza ilk çağda çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira ünlü ilk çağ filozofları olan Sokrates ve öğrencisi Platon’un çalışmalarında kuvvetler ayrılığı ilkesinin tohumlarına rastlayabilmemiz mümkündür.¹²

Bilindiği üzere devlet kavramı üzerine ilk somut kavramsallaştırmayı “Devlet” adlı eserinde Platon ortaya koymuştur. Ünlü ilk çağ filozofu bahsi geçen eserde iyi bir devletin temelini birlik ve beraberlik olması gerektiğinden¹³ hareketle ideal devletin nasıl olması gerektiğini araştırmış, esasen yöneticilerin nasıl olması gerektiği üzerinden ilerleyerek ideal devlet tanımını ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışması her ne kadar günümüz kuvvetler ayrılığı sistemleri bağlamında ve sistematığında değilse de devlet kurumunun kavramsallaştırılması ve tartışmaya açılması açısından kıymetlidir. Zira kavramın tartışmaya açılması günümüze kadar uzanacak olan değişim ihtiyacının kabulüne sebebiyet vermiştir.

¹² Mehmet Emin Akgül, “Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki Anlamı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl:68, Sayı:4, 2010, s. 82.

¹³ Veli Urhan, “Aristoteles’in Siyaset Felsefesinde Anayasal Yönetim”, **Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi**, Sayı:27, Güz 2016, s. 212.

Platon'un bu çabasını daha sonra orta çağda Thomas D'Aquinas, İbni Haldun, Çiçeron; modern çağda ise Niccola Machiavelli, Thomas Hobbes, Jean Bodin, John Locke, Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Adam Smith gibi filozoflar takip ederek ideal devlet ile ilgili düşünceler ortaya koymuşlardır. Görüldüğü gibi Platon ile başlayan ideal devlet arayışı, çağlar boyu düşünsel zeminde devam etmiştir.

Düşünsel zeminde olgunlaşmaya başlayan ideal devlet arayışı, eşyanın doğası gereği, kuvvetler ayrılığı ilkesinin filizlenmesine yol açmıştır. Şöyle ki, ideal devlet tanımı arayışında esas olarak filozofların düşüncelerini yoğunlaştırdığı nokta devletin egemen iradesini kullanma şeklidir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi işte bu noktada filizlenmiş ve savunanlar için devletin egemen yetkisini kullanım şeklinin ideal yolunun kuvvetler ayrılığı olarak belirlenmiştir. Zira devletin toplumsal düzeni sağlama pratiğini icra ederken keyfi davranmaması ve bireysel özgürlük alanlarına müdahale etmemesi gerekmektedir. Bu sebeple devletin sahip olduğu işlevler bölüştürülmeli ve denetlenmelidir. İdeal devlet arayışının beraberinde getirdiği bu düşünce sisteminin düşünsel zeminde kuvvetler ayrılığı ilkesine doğru uzanması kaçınılmaz olmuştur. Özüne bakıldığında kuvvetler ayrılığı ilkesine yönelmenin temelinde yatan dürtü, devleti yönetme gücünün bir kişi veya grupta toplanması ihtimalinin dayatmaya ve mutlakiyete yol açacağı endişesidir.

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin temel hak ve özgürlükler üzerindeki etkisi incelenirken, ilkeye bu alanda katkıları olan Aristoteles, Locke ve Montesquieu'ye değinmek faydalı olacaktır. Bilindiği üzere Aristoteles için 'ideal' ile 'erdemlilik' birbirleriyle paralel ilerleyen kavramlardır.¹⁴ Aristoteles, ideal devlet arayışında da erdemlilikten yola çıkmıştır. Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı fikrini ilk ortaya atan da yine kendisi olmuştur. Her ne kadar günümüzdeki anlamıyla birbirini denetleyip dengeleyen iktidar organları fikrine sahip olmasa da devletin işlevlerini üçe ayırmış, her bir işlevin farklı bir organ tarafından yürütülmesi gerektiğini savunmuş ve günümüz kuvvetler ayrılığı ilkesine yakın bir şekilde bu ilkeyi tanımlamıştır.¹⁵

Aristoteles düşüncesini devletin egemenlik yetkisini kullanma gücünü sorununu, kullanım yetkisinin kimde olduğu ve kimin çıkarları için kullandığı

---

¹⁴ Akgül, **a.g.e.**, s. 82.

¹⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, 6. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, 2009, s. 356.

sorularını sorarak geliştirme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda halkın çıkarları için egemenlik yetkisini kullanma gücünün tek kişide olduğu yönetim biçimini ‘monarşi’, bir zümrenin elinde olduğu yönetim biçimini ‘aristokrasi’, tüm halkta olduğu yönetim biçimini ise ‘polity’ olarak tanımlamıştır. Aristoteles, düşünce sistemini bir adım daha ileri taşıyarak bu yönetim biçimlerinin bozulmalarını da incelemiştir. Buna göre toplumsal çıkar yerine özel çıkarların ön plana çıkması sonucunda, monarşinin bozulması ‘tirani’ ile, aristokrasinin bozulması ‘oligarşi’ ile ve politynin bozulması da ‘demokrasi’ ile sonuçlanacaktır. Büyük filozofun bu düşünce sistemi, iktidarın yozlaşmasının yönetim biçimlerinde değişiklik doğuracağı varsayımı üzerine kuruludur.¹⁶

Buradan yola çıkarak Aristoteles’in kuvvetler ayrılığı ilkesinin düşünsel gelişimine yaptığı katkı anlaşılabilmektedir. Zira ünlü düşünür devlet sistemlerini egemenlik yetkilerinin kullanım şekillerini esas alarak oluşturmuştur. Bununla da kalmayıp iktidarın yozlaşmasının yönetim biçimlerinde değişikliğe sebep olacağını ileri sürmesi, devletin egemenlik yetkisinin kullanımının devlet sistemleri üzerindeki etkilerini ortaya koymak adına kıymetli bir girişimdir.

Kuvvetler ayrılığının düşünsel zeminde gelişimini sağlayan filozof yalnızca Aristoteles değildir. John Locke, kuvvetler ayrılığı ilkesi üzerine ortaya koyulan en erken teorilerden birini üretmiştir. “Hükümet Üstüne İki Deneme” adlı eserinde John Locke, devletin işlevlerini sınıflandırma yoluna gitmiştir.¹⁷ Bu kapsamda, yasama organını kanun koyucu güç olarak tanımlayan Locke, kanunların uygulanmasını da yürütme organına devretmiştir.

Locke’un ayrımında ilk ortaya çıkan ve diğerlerine göre üstünlüğü olan erk kanun koyma gücü yani ‘yasama erk’idir.¹⁸ Günümüz gelişmemiş demokrasi toplumlarında da yasama erkinin diğer erklerle nazaran üstün olduğu, diğer erklerin yasamadan doğduğu anlayışının kabul gördüğü örneklerle rastlamak mümkündür. Locke’a göre yürütme erki ise kanun koyucunun ortaya koyduğu kuralların toplumun

¹⁶ Coşkun Can Aktan, “İdeal Bir Siyasal Yönetim Arayışı ve Anayasal Demokrasi”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, 2016, s. 4.

¹⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çulha Zabcı, Reyda Ergün, **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, 3. Baskı., Ankara, İmge Kitapevi, 2006, s. 208-210.

¹⁸ H.Gökçe Zabunoğlu, “Toplum Szöleşmesi Bağlamında John Lock’un Devlet Anlayışı”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, 2016, s. 449.

huzuru ve güvenliği için uygulanmasını sağlayan erklerdir.¹⁹ Locke bu iki erk açısından günümüz kuvvetler ayrılığı ilkesine çok yakın bir tanımlamaya gitmiştir. Bunların dışında günümüz modern kuvvetler ayrılığı teorisinden farklı olarak sınıflandırmasında yargı erkine yer vermeyip, güvenlik ve dışişleri ile yükümlü kıldığı federatif erke yer vermiştir.²⁰ Görüldüğü üzere devlet işlevlerinin net bir şekilde organlara bölünmesi, ünlü düşünür tarafından ele alınmış olup, kuvvetler ayrılığı ilkesinin günümüzdeki şeklini almaya yaklaşması anlamına gelmektedir

Locke, kanun koyucunun, kanunu uygulayandan başka bir kişi olması gerektiğini savunmuştur. Bu iddiasına sebep olarak, kanun koyucunun aynı zamanda uygulayıcı olması durumunda kendisini kanunların uygulaması dışında bırakma tehlikesi olduğunu belirtmiştir. Locke, bu iki gücün tek bir kişide birleşmesi durumunda, kişinin kendisini kayırma potansiyeli olduğunu, kendisini koymuş olduğu kurallardan muaf tutabileceğine değinmiş ve bunun toplumsal adaleti zedeleyerek huzur ve refah ortamını bozabileceğinin altını çizmiştir.²¹ Bu değerlendirmesi ile Locke, kuvvetler arası denge mekanizmasına değinmiş sayılabilmektedir. Zira kuvvetler ayrılığı sisteminin temellerinden birini oluşturan denetim mekanizması, Locke'un düşüncesinde kendisini göstermektedir.

Ünlü düşünürün kuvvetler ayrılığı ilkesi üzerine düşünce sistemi sağlam temellendirilmiş olsa da bir devlet işlevi olarak yargıyı değerlendirme dışında bırakmış olması gözden kaçmamaktadır. Kuvvetler ayrılığı ilkesi kapsamında devletin işlevlerini yine üçe ayırmış olan Locke, yargı işlevi yerine federatif organı inceleme konusu olarak ele almıştır.²² Bu eksiklik de Locke'un ortaya koyduğu kuvvetler ayrılığı sisteminin, günümüz modern demokratik devletlerinde kabul edilmiş olan kuvvetler ayrılığı sistemlerinden farklı olmasının sebeplerinden biridir.

Günümüz kuvvetler ayrılığı anlayışından ayrık olarak Locke, devlet organlarının işlevleri, yetkileri veya güçleri arasındaki eşitliğe vurgu yapmamıştır. Buna karşılık yasama organının üstünlüğünü savunmayı seçmiştir.²³ Bu tespitine

¹⁹ John Locke, **Hükümet Üstüne İkinci Tez**, Çev.Aysel Doğan, İzmir, İlya İzmir Yayınevi, 2000, s. 126.

²⁰ Ayşe Özkan Duvan, "Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu", **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, Sayı:1, 2019, s. 40.

²¹ John Locke, **a.g.e.**, s. 125.

²² **A.e.**, s. 126.

²³ Zühtü Arslan, **Anayasa Teorisi**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2008, s. 28.

rağmen Locke anayasal monarşi yanında yer almakta; yürütmenin, yasama organı toplantıda olmadığı zamanlarda ortaya çıkan sorunları çözmek için yetki kullanabileceğini belirtmektedir.²⁴

Görüldüğü üzere her ne kadar kuvvetler ayrılığı ilkesinin günümüzdeki tanımından farklı bir yapıda olsa da, Locke'un ortaya koyduğu kuvvetler ayrılığı sistemi, temelinde yatan devlet işlevlerinin düzenliliği ve denetimi düşüncesi, ayrıca bu düşüncenin hayli kapsamlı ve bir sistemi tanımlayabilecek şekilde geliştirilmiş olması sebebiyle kuvvetler ayrılığı ilkesinin gelişimine çok önemli katkılar sağlamıştır ve önemi yadsınamayacak niteliktedir.

Aristoteles ve Locke her ne kadar kuvvetler ayrılığı ilkesinin düşünsel zeminde gelişimine oldukça büyük katkılarda bulunmuşlarsa da söz konusu ilkeye esas şeklini veren düşünür, Montesquieu olarak karşımıza çıkmaktadır. Montesquieu'nun Kanunların Ruhu Üzerine adlı eseri, gözlem ve deney metodu ile kavramı bilimsel zemine oturtmuş, insan yapısı kurumları ve kuralları inceleyeceğini belirtip prensipleri kendi yargılarından değil eşyanın doğasından çıkardığını ifade etmiştir.²⁵ Dolayısıyla objektif bir bakış açısıyla konuyu ele aldığının altını çizmiştir. Eşyanın doğasına vurguda bulunarak insanı maddi bir yaratık olarak ele almış, doğasından gelen istekleriyle aklının çeliştiğini ifade etmiştir.²⁶

Bu bağlamda filozofların ortaya koydukları ahlak kuralları ve din kuralları ile insan tutkularının sürekli bir çekişme içinde olduğunu, insanın doğası gereği mevcut olan isteklerinin olduğunu, bu isteklerin de “barış, beslenme, cinsini sürdürme ve bilgi edinme” olduğunu belirtmiştir. Montesquieu'e göre insan topluluklarının farklı coğrafi, fiziksel ve sosyal koşullar altında yaşamakta oluşları, bu toplulukların yaşamlarını düzenleyen kanunlarda farklılığa yol açmaktadır.²⁷ Buradan yola çıkan Montesquieu, yasaların her toplumun kendi şartlarına uydurulması gerektiğini savunmuştur. Yine bu düşüncesini, bir toplumdaki yasaların da kendi aralarında uyumlu olması gerektiğini, o toplumdaki yasalar arasında çatışma olmaması

---

²⁴ John Locke, **a.g.e.**, s. 134.

²⁵ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Gözden Geçirilmiş 16. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2016, s. 175-178.

²⁶ Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, Çev.Şevki Özbilen, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2014, s. 51.

²⁷ **A.e.**, s. 231

gerektiğini, birbirleriyle orantılı hükümler içermesi gerektiğini savunarak geliştirmiştir.²⁸ İşte Montesquieu bu sistemi, “Kanunların Ruhu” olarak adlandırmıştır.

Ünlü filozof, buradan yola çıkarak kuvvetler ayrılığı ilkesinin önemine değinmiş ve ilkeyi sistemleştirme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda, özgürlüğün önkoşulunu yargı, yasama ve yürütme güçlerinin birbirinden ayrı ve bağımsız olmaları gerektiği olarak ortaya koymuştur.²⁹ Bilindiği üzere Montesquieu’nun bu fikirleri devrim sonrası anayasal hareketlerin temeli olarak kabul edilmiştir.

1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi 16’ncı madde hükmü, kuvvetler ayrılığını anayasal devlet için zorunlu bir unsur olarak düzenlemiştir.³⁰ Anayasaların vasfı, devlet işlevlerini yerine getirecek olan organları düzenlemek ve bu işlevlerin kullanım şekillerinin sınırlarını tespit etmektir. Bu kapsamda yönetilenler ile yönetenlerin hak ve ödevlerini belirleyen bir belge niteliğinde olan anayasa, kuvvetler ayrılığı ilkesinin de zorunlu unsurunu oluşturmaktadır. Buradan hareketle belirtmek gerekir ki, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulamada yeri olmadığı yönetim biçimlerinde, anayasa da bulunmayacaktır.³¹

Bunların yanında siyasal özgürlük konusuna da vurguda bulunan Montesquieu, özgürlüğün yalnızca siyasal bir toplumda olabileceğini savunmuştur. Ünlü düşünüre göre, bağımsızlık sınırlanmadıkça, özgürlüğün bir toplumda vücut bulabilmesinin imkânı yoktur. Kişilerin her istediğini yapabilmesini bağımsızlık olarak tanımlayan düşünür, aynı zamanda bağımsızlığın özgürlük getirmediğinin de altını çizmiştir. Ona göre, bağımsızlığın sınırları yasalarla çizildiği ve o sınırlar içerisinde olduğu takdirde kişi özgür olabilecektir. Özgürlüğün sınırını çizen ve tanımını yapan yasalar, insanları diğer insanların zorlamalarından kurtarır ve kendi iradelerinin de sınırlarını çizer. Bu doğrultuda, özgürlük de yalnızca ılımlı ve iradesi sınırlanmış iktidarlar ile mümkün olabilmektedir. İktidarların iradesini sınırlamanın

---

²⁸ A.e., s. 53.

²⁹ A.e., s. 174.

³⁰ **Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi**

(Declaration of the Rights of Man Approved by the National Assembly of France), Ağustos, 1789, (Çevrimiçi), https://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp, 16 Haziran 2021.

³¹ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2003, s. 16.

ve yetkilerini kötüye kullanılmasını önlemenin yolu da iktidarı iktidarla durdurmak, frenlemektir.³² Montesquieu bunun da İngiliz sisteminde somutlaştığına inanmıştır.³³

Montesquieu'nun geliştirdiği bu düşünce sistemi, “anayasalcılık” olgusunu geliştirmiştir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi iktidarı kullanma yetisini elinde bulunduranların, yani yönetenlerin güçlerini sınırlayarak merkezileşmeyi engellerken, devletin temel işlevlerini farklı organlara atayıp bu organların birbirlerini denetlemelerini, dolayısıyla dengeyi sağlamaktadır. Bu noktada sınırsız merkezi güç, kuvvetler ayrılığının pratik zeminde kendisine alan bulmasıyla engellenmiş olmaktadır.

Günümüzde kabul gören kuvvetler ayrılığı ilkesinde olduğu gibi, Montesquieu devlet organizasyonunda üç işlevi kuvvetler ayrılığı kapsamında değerlendirmiştir. Bu işlevleri, yasa yapma, uygulama ve uygulamadan kaynaklanan uyuşmazlıkları çözme olarak ayırmıştır.³⁴ Görüldüğü üzere günümüz yasama, yürütme ve yargı olarak üçe ayrılan devlet işlevlerinin temelleri Montesquieu tarafından atılmıştır.

Ona göre bu üç işlevin farklı organlarca yerine getirilmesi, toplumsal huzuru sağlamak için oldukça önemlidir. Zira yasa yapma ve uygulamanın aynı organda birleşmesi özgürlüğün yokluğuna, yargı ve yasa yapma yetkisinin aynı organda birleşmesi yine özgürlüğün yokluğuna, her üç yetkinin de aynı kişi veya organda birleşmesi ise Montesquieu'e göre “despotluğa” yol açacaktır.³⁵

Ünlü düşünür yalnızca kuvvetler ayrılığı ilkesinin tanımını yapıp önemini vurgulamakla kalmamış aynı zamanda organlar üzerine de düşünmüştür. Bu kapsamda, yasama organı olarak iki farklı meclis önerisinde bulunmuştur. Bu meclislerden ilki halk temsilcilerinden, diğeri ise soyluların seçtiği temsilcilerden oluşacaktır. Bu önerinin de özünde fren ve denge mekanizmasının zorunluluğu ve aynı zamanda toplumsal dengeyi koruma ihtiyacı bulunmaktadır. Şöyle ki, iki farklı meclis iki sınıfı temsil edecek, dolayısıyla sınıfların çıkarları dengelenecek ve

---

³² Ayşe Özkan Duvar, **a.g.e.**, s. 47

³³ Ağaoğulları, Zabcı, Ergün, **a.g.e.**, s. 419-420.

³⁴ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 174.

³⁵ **A.e.**, s. 175.

birbirlerini kontrol edeceklerdir.³⁶ Montesquieu yasama organı için öngördüğü bu denetimi toplumsal huzur ve özgürlük açısından oldukça önemli bulmaktadır.

Yasama gücünün yanında, yürütme gücü de Montesquieu'nun düşüncesinde kendisine oldukça önemli bir yer bulmuştur. Ona göre bu kuvvetin varlığı ve mutlakıyeti siyasal özgürlük için hayati bir öneme sahiptir. Öyle ki, kuvvetler ayrılığı ilkesini geliştirme sürecinin başlarında yargı gücünü değerlendirmemiş yalnızca yürütme ve yasama gücü üzerine düşünmüştür.

Montesquieu, yürütmeyi de ikiye ayırmıştır. Bu kapsamda ülke içi kuralları uygulamakla yükümlü olan ve dış ilişkileri, yani diğer ülkeler ile ilişkileri sürdürecektir. Daha sonra bu sınıflandırmasından vazgeçen Montesquieu yürütmeyi daha önce ikiye ayırdığı işlevleri içeren tek organ olarak ele almış ve üçüncü güç olarak yargıyı sınıflandırmasına eklemiştir.³⁷

Ona göre yürütme organı kraldır ve yürütme gücünün yasama organı ile paylaşılması durumunda yasama ve yürütme güçleri birleşecektir. Montesquieu yürütme organına atfettiği önemi detaylandırarak sunmayı ihmal etmemiştir. Yürütme organının yasama organını zorunlu olarak her yıl toplantıya çağırması ve yasamanın işlemlerini durdurma yetkisine sahip olması gerektiğini savunmuştur. Buna karşılık yasamanın yürütmeyi engelleme yetkisinin olamayacağına değinmiş, yalnızca yasaların uygulanmasını denetleme yetkisi bulunabileceğinin altını çizmiştir.³⁸ Yasama organına yürütmeyi denetleme yetkisi verilmesi yürütmenin dokunulmazlığına bir engel gibi yorumlanabilecek olsa da Montesquieu dokunulmaz olan kralın değil, yalnızca kralın danışmanlarının denetlenebileceğini belirterek bu savı çürütmüştür.³⁹

Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı ilkesinin düşünsel gelişimine yaptığı belki de en büyük katkı, yargıyı da devletin bir işlevi olarak sisteme dahil etmesidir. Ona göre ideal yargı organı, halkın seçtiği mahkemeler olmalıdır.⁴⁰ Ünlü düşünür

---

³⁶ A.e., s. 177-178.

³⁷ Martin S. Flaherty, "The Most Dangerous Branch Abroad", **Harvard Journal of Law&Public Policy**, Cilt:30, Sayı:1, Güz, 2006, s. 161, (Çevrimiçi), https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1734&context=faculty_scholarship

³⁸ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 174.

³⁹ Göze, **a.g.e.**, s. 188-190.

⁴⁰ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 175.

yargı organının yetki sınırlarını çizerken onlara yasalarla ilgili yorum yapabilme yasağı getirmiştir. Yargı organı için görevin sürekliliğinin tehlikeli olduğuna değinmiş, yargı organını teşkil eden mahkemelerin sürekli olarak bu görevde bulunmalarının kuvvetler birliği ile sonuçlanabileceği savını ortaya atmıştır.⁴¹

Montesquieu'nun İngiliz sistemini yanlış yorumladığı, düşünürün kuvvetler ayrılığı teorisini dayandırdığı dönem İngilteresi devlet yapısında kralın, parlamentonun ve yargının işlevlerinin tam ve kesin olarak ayrılmadığı bir dönemdir. Konuya örnek olarak, kralın kullandığı yasama yetkisinden, Lordlar Kamarası'nın yargısal işlevlerinden bahsedilmekte ve Montesquieu'nun ortaya koyduğu öğretinin abartılı olduğu ve İngiliz devlet yapısının oluşmasındaki tarihsel gerçekleri göz ardı ettiği ifade edilmektedir.⁴² Aynı tespit farklı yazarlar tarafından da ileri sürülmektedir.⁴³

Her ne kadar Montesquieu'nun esin aldığı İngiliz devlet yapısını farklı yorumlamış olduğu kabul edilse de ünlü düşünürün egemenlik yetkisinin kullanımını tek bir organdan alıp dengeyi koruma amacıyla farklı organlar arasında bölüştürdüğü bir gerçektir. Montesquieu, yönetilenlerin yalnızca “yönetilen” konumundan çıkıp, yönetenleri kontrol etme durumuna geçişleri ve devlet organları arasında kurulması gerektiği savunulan fren-denge mekanizmasını somutlaştırmasıyla konuya ilişkin oldukça önemli katkılarda bulunmuştur.

Sonuç olarak, düşünsel zeminde devletin tanımlandığı ilk çağdan itibaren düşünürlerce oldukça sık ve kapsamlı bir şekilde ele alınmış olan ideal devlet tanımı ve düşüncesi, tabiatı gereği kuvvetler ayrılığı sistemlerine kadar uzanmıştır. Bahsi geçen düşünürler ideal devlet tanımlarını bu devletlerin teşkilatlanmalarına, devlet işlevlerini yerine getirme şekil ve sınırlarına göre kavramsallaştırmışlardır. Devletin doğası gereği sahip olduğu egemenlik yetkisinin sınırlandırılması gerektiğini savunan düşünürler, kuvvetler ayrılığı ilkesine giriş niteliğinde analizler ortaya koyarak devletin işlevselliğinin bölünmesi, fren ve denge mekanizması ve devlet içi denetim ile keyfiyetin önlenmesi adına önemli düşünceler geliştirmişlerdir. Söz

⁴¹ Ağaoğulları, Zabcı, Ergün, **a.g.e.**, s. 423-424.

⁴² J.W.F. Allison, **The English Historical Constitution, Continuity, Change and European Effects**, UK, Cambridge University Press, 2007, s. 84.

⁴³ Kemal Gözler, **Devletin Genel Teorisi**, Bursa, Ekin Yayınları, 2007, s. 195.

konusu düşünceler, günümüz anlamında kuvvetler ayrılığı sistemlerinin temelini oluşturmaktadır.

C. Kuvvetler Ayrılığı Prensibine Göre Devletin Temel İşlevleri

Devlet pratiğinde devletin doğası gereği sahip olması gerektiği düşünülen bazı işlevleri bulunmaktadır. Bu işlevler esasen devletlerin varlık sebeplerini teşkil etmekte ve aynı zamanda bu varlık sebeplerinin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletlerin varlık sebeplerini teşkil eden bu işlevlerin tanımlarının ortaya koyulması, bu işlevlerin uygulamadaki sınırlarının ve kim eliyle uygulanacağını belirlenmesi açısından önemlidir.

İdeal devleti tanımlama arayışlarının meyvesi olarak doğmuş olan kuvvetler ayrılığı ilkesi, gelişim süreci içerisinde devletin egemenlik yetkisinin sınırlanması gerekliliğini temel alarak, devletin temel işlevlerini tanımlama ve bu tanım bağlamında bu işlevlerin faaliyetlerini sınırlama üzerine yoğunlaşmış bulunmaktadır.

Devlet kurumunun üstlenmesi gerektiği kabul edilen ve doğası gereği üstlendiği faaliyetler esas alınarak öğretilerde devletin üç temel işlevi olduğu kabul edilmiştir. Bu üç temel işlev, yasama, yürütme ve yargı işlevleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin devlet pratiğinde önemi bu noktada devreye girerek sözkonusu işlevlerin farklı organlar arasında bölüştürülmesini, bir kuvvetin diğer bir kuvveti durdurması yoluyla bu işlevlerin beraberinde getirdiği egemenlik yetkisinin tek bir kişinin veya organın elinde toplanmasının önlenmesini kabul etmektedir. Organlar arasında yetkilerine, görevlerine ve konumlarına bakılmaksızın temel bir eşitlik ve bağımsızlık durumuna önem verilmiş, bu sayede görevlerini yerine getirirken kendilerine verilen yetkilerin suiistimal edilmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.⁴⁴

Dolayısıyla kuvvetler ayrılığı ilkesini, devletlerin sahip oldukları kabul edilen bu üç temel işlevi farklı organlar vasıtasıyla gerçekleştirdikleri, modern demokratik sistemlerde kabul edilmiş anlayış olarak değerlendirmek mümkündür.

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin, mutlak iktidarı sınırlama ve mutlak iktidarın yıkıcılık potansiyelini önlemek amacıyla var olduğu göz önünde bulundurulursa,

⁴⁴ Rıza Arslan, **Kuvvetler Ayrılığı Teorisi ve Uygulanan Örnekleri-İngiltere, Almanya, Abd ve İsviçre**, Cilt:2, Bursa, Dora Basım Yayın, Kasım 2009, s. 29.

ortaya koyduğu hukuk sistemi ve yasalar vasıtasıyla söz konusu ilkenin hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlayarak toplumsal düzen ve huzuru koruma hedefine hizmet ettiği açık olarak görülebilecektir. Yine kuvvetler ayrılığı sisteminin bir getirisi olarak kurumsal olarak yatay anlamda üçe bölünmüş olan devlet işlevlerinin bu yapısının, toplumsal düzen ve huzuru korumak adına önemi yadsınamayacaktır. Bu bağlamda araştırmada ilerleyebilmek adına, kuvvetler ayrılığı tarafından farklı organlar arasına bölüştürülmüş olan devlet işlevlerini incelemek gerekmektedir.

1. Yasama

Kuvvetler ayrılığı ilkesi kapsamında ele aldığımız devletin yasama işlevini tanımlamaya giriş yapmak için yasamanın sözlük anlamına baktığımız zaman “genel, soyut, nesnel ve sürekli nitelikte, kurallar koyma” tanımı karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵

Toplumsal düzenin tesis edilebilmesi, adalet kavramının toplum nezdinde yerleştirilebilmesi, toplumsal gereksinim ve ihtiyaçların yerine getirilebilmesi ve bu yollar vasıtası ile kaosu önlenmesi için kurallara ihtiyaç duyulmaktadır.⁴⁶ Devlet yapısı içerisinde sürekli nitelikteki bu kurallar koyma ihtiyacı yasama işlevi vasıtasıyla yerine getirilmektedir. Başka bir deyişle, devletin yasama işlevi, bağlayıcı kurallar koymasıyla, yani yasa yapmasıyla vücut bulmaktadır.⁴⁷

Devletlerin yasama işlevleri, farklı yönetim sistemlerinde farklı organlar tarafından yerine getirilmektedir. Demokratik yönetim sistemlerinde yasama yetkisi meclis, senato, kongre gibi organlardadır. Hangi organ tarafından yerine getirilirse getirilsin anayasa hukuku anlamında bu organlar iki temel görev olan yasama ve denetim görevini yerine getirirler.⁴⁸ Bu organların esas özelliği kendilerini halkın veya meclis benzeri yapıların seçmesi, yani seçim usulüyle göreve gelmeleridir.

Dolayısıyla, demokratik yönetim sistemlerinde devletin yasama işlevini üstlenmiş olan bu organların çoğulculuk ilkesinin vücut bulmasıyla oluştuklarını söylemek mümkündür. Bu organlar, yani yasama organları, ülke ve toplumsal

⁴⁵ Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü, (Çevrimiçi), <https://www.sozluk.gov.tr/>, 26.07.2020.

⁴⁶ Yavuz Abadan, **Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1952, s. 366.

⁴⁷ Murat Sezginer, **Günümüz Demokrasilerinde Kuvvetler İlişkisi ve 1982 Anayasası'nda Sorunlar**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 13.

⁴⁸ Aalt Willem Heringa, **Constitutions Compared: An Introduction to Comparative Constitutional Law**, 4.Baskı, Cambridge, Intersentia, 2016, s. 97.

yaşamın yönetimi, düzenin korunması ve toplumsal kaosun önlenmesi adına gerekli olan ve adil içerikli soyut ve genel kuralları ortaya koymakla ve bu kuralların uygulanıp uygulanmadığını denetlemekle yükümlülerdir.

Her ne kadar yasama organı böylesine özet bir şekilde tanımlanabiliyor olsa da devlet pratiğinde önemi büyük ve işleyişi çok daha kapsamlıdır. Bu sebeple, kuvvetler ayrılığı ilkesi bağlamında yasama işlevinin öneminin daha iyi anlaşılabilmesi adına bu işlevin düşünsel zemindeki karşılığını ortaya koymak, derinlemesine incelemek gerekmektedir.

Devletin sahip olduğu kabul edilen üç temel işlevinden biri olarak karşımıza çıkan yasama işlevinin, devletin diğer hukuki fonksiyonları olan yürütme ve yargı işlevlerinden ayrılabilmesi, yasamanın hangi alanlarda ne gibi düzenlemeler yapabileceğinin tespiti ve yasama fonksiyonunun sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğinin belirlenebilmesi adına öğretilerde tartışmalar mevcut olmuş ve bu tartışmaların sonucunda esasen değinilmesi gereken iki kriter önerilmiştir.⁴⁹

Bu kriterlerden ilki Fransız anayasa hukukçusu Leon Duguit tarafından savunulmuş olan maddi kriterdir.⁵⁰ Duguit, devlet fonksiyonlarını münhasıran maddi açıdan, yani işlemi yapan organın veya memurun niteliğine bakmaksızın, işlemin iç mahiyetine bakarak incelemektedir.⁵¹ Başka bir deyişle maddi kriter hukuki işlemlerin mahiyetini esas alması sebebiyle yasama fonksiyonunu genel, soyut, kişilerden bağımsız ve kullanılmakla tüketilemeyen kurallar koyma işlevi olarak tanımlamaktadır.⁵² Bu bağlamda, bir işlem objektif, sürekli ve genel düzenlemeler yapmak, kural koymak saikiyle yapılıyorsa, devletin hangi organı tarafından ifa edildiğine bakılmaksızın yasama fonksiyonunun icrası mahiyetinde olacaktır.

Duguit'in maddi kriterinin karşısında ise ünlü Fransız anayasa hukukçusu Raymond Carré de Malberg tarafından savunulmuş olan şekli kriter yer almaktadır.⁵³

---

⁴⁹ Alperen Çıtak, Murat Erdoğan, “Yasama Tekniğinde Yeni Bir Eğilim: Kanun Formunda Bireysel İdari İşlemler (Anayasa Mahkemesinin Bir Kararı Işığında Değerlendirmeler)”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl:70, Sayı:4, 2012, s. 261

⁵⁰ A.e.

⁵¹ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, Cilt:2, Bursa, Ekin Yayınevi, 2011, s. 357.

⁵² Hasan Tunç, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar**, Gözgen Geçirilmiş 2.Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, Ekim 2019, s. 48.

⁵³ Mehmet Güneş, “Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Normlar Hiyerarşisindeki Yeri ve Denetiminde Maddi İçerik Kriteri”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1, 2020, s. 168.

Bu anlayışa göre ise maddi kriterin aksine işlemin içeriği ister aynı ister farklı olsun işlemin niteliğinin bir önemi bulunmamaktadır. Söz konusu kriter çerçevesinde hukuki işlemler iç mahiyetine bakılmaksızın kendilerini yapan organa göre ayrılırlar.⁵⁴ Esas olan, işlemi hangi organın yaptığı ve kaynak edindiği üst normun geçerliliğine göre değerlendirilmesi ve yerinin belirlenmesi gerektiğidir.⁵⁵ Yasama organının kendine has biçimde yerine getirdiği işlemler niteliklerine bakılmaksızın, yasama fonksiyonunun icrası, bir diğer deyişle yasama faaliyeti olarak vücut bulacak ve yasa, kanun ismiyle adlandırılacaktır.

Günümüz modern demokratik devletlerinde her iki kriterin de benimsendiği, her iki kriterin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu tip anayasaların mevcudiyetine sıklıkla rastlamak mümkündür. Yasama yetkisinin kullanım şeklini uygulamada belirleyen de esas olarak yasama fonksiyonu açısından kabul edilen bu kriterler olmaktadır.

Yasama organlarının hukuki sonuç doğurmaya yönelik irade açıklamalarının tamamı yasama fonksiyonunu oluşturmamakta, bazıları özel hukuk işlemleri bazıları ise idari işlem niteliği olan irade açıklamaları da bulunmaktadır. Bu doğrultuda yasama fonksiyonunun gerçekleşebilmesi için, maddi ve şekli kriter birlikte kullanılarak hukuki işlemin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirme sonucunda hukuki işlem yasama organı tarafından ve yasama görev ve yetkileri ile ilgili olarak gerçekleştirildiği takdirde yasama fonksiyonu kapsamında olduğu değerlendirilecektir.⁵⁶ Her ne mahiyette olursa olsun, kuvvetler ayrılığı prensibi kapsamında yasama fonksiyonunu gerçekleştiren yasama organlarının bağımsızlığı, kural koyma açısından kaynak görevi gördüğü ve yasama yetkisinin genelliği tartışmasız olarak kabul görmektedir.

2. Yürütme

Kuvvetler ayrılığı sistemlerinde devlet fonksiyonlarından bir diğerini üstlenen ve en eski olan organ, yürütme organıdır. Yürütme organı tarihsel süreç içerisinde mutlak yönetim yetkisini elinde bulunduran hükümdarlardan yasama ve yargı

---

⁵⁴ Tunç, **a.g.e.**, s. 49.

⁵⁵ Mehmet Güneş, **a.g.e.**, s. 168.

⁵⁶ Kahan Onur Arslan, **Türk Parlamento Hukuku**, 2.Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi, 2018, s. 159.

yetkilerinin törpülenerek, kalan yetkilerin verilmesi ile ortaya çıkmıştır. Yani zamanla mutlak iktidar yürütme organına evrilmiştir.⁵⁷

Yürütme organının temel işlevi kanunların yürütülmesini, uygulanmasını sağlamaktır.⁵⁸ Bu yöntem ile yönetme gücünü elinde bulunduranların kanunlarla bağlı olarak bu işlevi yerine getirmeleri, keyfi ve baskıcı idare ve yönetimlerin önüne geçilmesi ve zaten güçlü olan yöneticilerin yasama iktidarı karşısında zayıflatılması amaçlanmıştır.⁵⁹

“Yürütme” kavramının sözlük anlamına baktığımız zaman “yasama organı tarafından düzenlenen yasaları uygulama işi, icra” tanımlamasıyla karşılaşmaktayız. Kelimenin ikinci anlamı olarak ise karşımıza “merkezi ve yerinden yönetim kuruluşları” tanımlaması çıkmaktadır. Bahsi geçen tanımlardan ilki, yürütme organının yükümlülüğünü tanımlar nitelikteyken, ikincisi ise yürütme organını oluşturan kurumları tanımlamaktadır. Bu kurumlar genellikle devlet başkanları, hükümet başkanları ve bakanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şüphesiz ki kuvvetler ayrılığı ilkesi, devlet organları arasında birbirlerinin yetki ve yükümlülük alanlarına giremeyecekleri sınırlar çizmekte, öngörmektedir. Bu bağlamda, yürütme organı, yasama faaliyetinden muaftır. Söz konusu organın birincil fonksiyonu, yasama organı tarafından düzenlenmiş hukuki metinlerin öngördüğü kuralların uygulanmasıdır.⁶⁰

Yürütme organının yasa yapamaması, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulamadaki karşılıklarından biridir. Zira, kuvvetler ayrılığı devlet fonksiyonlarının tek bir elde toplanmasını önlemek amacıyla benimsenmiş olup, yürütmenin yasama fonksiyonuna dahil olması bu amaca zarar verebilecektir. Bu doğrultuda yürütme organı yasama organının görev alanı içerisindeki yasama faaliyetine katılamayacağı gibi, yargı organının görev alanı içerisindeki mevcut yasaları yorumlama faaliyetine de katılamaz. Kanun yok ise yürütme de yoktur. Yürütme organının yükümlülüğü,

---

⁵⁷ Türker Ertaş, **Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Bağlamında, Yasama ,Yürütme ve Yargı Organları Arasındaki Modern İlişkiler**, Gözgen Geçirilmiş ve Güncellenmiş 3. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2020, s. 70.

⁵⁸ Mustafa Kutlu, **Kuvvetler Ayrılığı, Temelleri-Gelişimi, Hukuk Devletin Kökenleri**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2001, s. 152.

⁵⁹ Teziç, **a.g.e.**, s. 433.

⁶⁰ Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler**, Çev.Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1986, s. 36.

yasama ve yargı organı ile iş birliği içerisinde, bu organlarca çizilen çerçeve içerisinde kalmak kaydıyla hukuki düzenlemelerin uygulanmasını sağlamaktır.⁶¹

Yürütme organının görevi hukuki düzenlemelerin uygulanmasıdır demek yürütme organı herhangi bir şekilde kati olarak kural koyma şeklinde düzenlemeler yapamaz anlamına gelmemektedir. Yürütme organının yasaların uygulanmasını sağlama görevini icra ederken, bu hedefe bağlı kalmak ve yasama ile yargı organlarınca kendisine çizilen çerçeve içerisinde kalmak kaydıyla çeşitli hukuki düzenlemeler yapması da uygulamada kabul edilen bir unsurdur.⁶² Yürütme organı düzenleme yetkisini mutlaka kanuna dayanarak kullanabileceği gibi kanuna aykırı bir biçimde de kullanamayacaktır. Yasama organının yapmış olduğu düzenlemelerin yorum yöntemiyle değiştirilmemesi veya amacına ters düşecek şekilde farklı uygulanmasına yol açmayacak şekilde yürütme organı da uygulama kolaylığı için hukuki düzenlemeler yapabilir.⁶³ Tüzükler ve yönetmelikler bu çerçevede düzenlenen, esasen yasama organınca belirlenen yasaların uygulanması hedefini güden düzenlemelerdir. Yasama fonksiyonunun genelliğinin aksine yürütmenin fonksiyonunun düzenleme yetkisi sınırlı, bağımlı ve tamamlayıcıdır.⁶⁴

Görüldüğü üzere yürütme organı, kuvvetler ayrılığı sistemlerinde, diğer organların görev alanlarına girmeksizin, bu organlar ile iş birliği halinde, toplumsal hayatı düzenleyen ve kamu güvenliğini sağlayan, yasama organınca düzenlenen ve yargı organınca yorumlanan hukuki kurallar bütününe uygulanmasına yönelik tedbirler alan, uygulanmasını kolaylaştıran devlet organıdır.

3.Yargı

Yargının tıpkı yasama ve yürütme kuvvetleri gibi ayrı bir kuvvet olarak kabul edilmesi kuvvetler ayrılığı prensibi ile beraber hukuk devleti ilkesinin bir doğal bir sonucu ve gerekliliğidir.⁶⁵ Kuralların hazırlanması, uygulanması veya

⁶¹ Duygun Yarsuvat, “Yürütme Organının Koyduğu Kaidelerle Suç İhdası ve 1961 Anayasası”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:29, Sayı:3, 1963, s. 544.

⁶² Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 15. Baskı, İstanbul, Beta Yayınevi, 2015, s. 375.

⁶³ Turan Güneş, **Türk Pozitif Hukukunda Yürütme Organının Düzenleyici İşlem Yapma Yetkisi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1965, s. 83.

⁶⁴ Ergin Ergül, **Anayasa Hukukuna Başlangıç (Ders Notları)**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2019, s. 262.

⁶⁵ Mustafa Atalan, **Başkanlık Sistemi ve Türkiye**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2019, s. 66.

uygulanmaması durumlarında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkları, kuralı yapan yasama ve uygulayan yürütme gücü haricinde tarafsız ve bağımsız bir kuvvetin değerlendirmesi ve bağlayıcı kararlar vererek çözüme kavuşturması gerekmektedir. Bu görevi devletin üç ana unsurundan biri olan yargı organı üstlenmektedir.

Yargı fonksiyonu maddi ve şekli kriterlere göre ayrı ayrı değerlendirildiğinde maddi kriterlere göre hukuki uyuşmazlıkların çözümlenmesi ve hukuka aykırılık iddialarının karara bağlanması, şekli kriterlere göre ise yargı organlarınca verilen kararlar ile yapılan diğer işlemler olarak tanımlanmaktadır.⁶⁶ Maddi ve şekli kriterlere göre ayrı ayrı yapılan tanımlamalarda yargı fonksiyonunun tam olarak ifade edilmesi için doğru sonuca ulaşılammamaktadır. Bu sebeple yargı fonksiyonunun tanımlanması açısından maddi ve şekli kriterin birlikte kullanılması daha doğru olacaktır.⁶⁷ Bu doğrultuda yargı fonksiyonu, hukuki uyuşmazlık ve hukuka aykırılık iddialarının tarafsız ve bağımsız yargı organları vasıtasıyla çözümlenmesi ve karara bağlanması olarak tanımlanmaktadır.⁶⁸

Kuvvetler ayrılığı sistemi kapsamında devletin organlarından biri olarak kabul edilen yargı organı da yürütme ve yasama organları ile iş birliği içerisinde faaliyet göstermektedir. Yargı organının yasama ve yürütme iktidarlarının yanında bağımsızlığını tartışmalı bulan, yargı işlevinin yasamanın ve yürütmenin gücünü hafifletmeden sadece kanunların uygulanması ile yürütme iktidarının bir görünümü olduğunu savunan görüşler de mevcuttur.⁶⁹ Bu görüşlere aykırı olarak, nitekim Montesquieu'nun da yargı organını ayrı bir iktidar olarak nitelendirmesi doğrultusunda kuvvetler ayrılığı sistemi içerisinde yargı organının esas yükümlülüğü adaletin gerçekleştirilmesi amacıyla hukuki uyuşmazlıkları kesin olarak çözüme kavuşturmasıdır.⁷⁰ Yargı organının görevi yasama organı tarafından yapılan yasaları, yürütme organının belirlediği uygulama çerçevesi içerisinde, yorumlamak; yasaların uygulanması, hak ve özgürlüklerin kullanılması sırasında meydana gelen uyuşmazlıkların bu yorum bağlamında kesin olarak çözülmesi ve karara bağlanması olarak özetlenebilmektedir.

⁶⁶ Yavuz Atar, **Türk Anayasa Hukuku**, 13.Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, Eylül 2019, s. 313.

⁶⁷ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Bursa, Ekin Yayınları, 2000, s. 426-428.

⁶⁸ Atar, **a.g.e.**, s. 313.

⁶⁹ Özbudun, **a.g.e.**, s. 350.

⁷⁰ **A.e.**

Kuvvetler ayrılığı sistemleri içerisinde yargı organının yasa yapma kabiliyeti yoktur. Aynı şekilde, yasa yapma boyutuna varacak yorumlardan da kaçınmalıdır. Bunun istisnası olarak karşımıza Anayasa Mahkemeleri çıkmaktadır. Zira Anayasa Mahkemeleri de yargı organının kollarından biri olup, yasama organınca düzenlenen yasaların Anayasa'ya aykırılığı halinde iptali kudretini haizdir. Bu, yasama organının faaliyetine bir müdahaleden ziyade, temel hak ve hürriyetlerin korunması kapsamında değerlendirilmelidir.

Temel hak ve hürriyetlerin güvencesi olarak yasama organı tarafından düzenlenen yasaların ve aynı zamanda yürütme işlemlerinin hukuka uygunluğunu yorumlayacak ve uyuşmazlıklar hakkında karar verecek olan yargı organının, kuvvetler ayrılığı sistemleri içerisinde üzerine düşen yükümlülükleri gereği gibi yerine getirebilmesi için en önemli unsur bu organın bağımsızlığının tam olarak sağlanabilmesidir.

Yargı erkinin yasama ve yürütme erklerinden farklı olarak siyasal bir niteliği bulunmamaktadır.⁷¹ Nitekim görevlerini tam anlamıyla yerine getirebilmeleri ve yargı bağımsızlığından bahsedilebilmesi için siyasal ve ekonomik etkilerden de bağımsız olmaları gerekmektedir.⁷² Zira bu organların verdikleri kararlar bağlayıcı olup, hukukun ileri sürülebilirliği zemininde en önemli unsurlardır. Bu sebeple bu organın her türlü dış etkiden uzak, kurumsal ve eylemsel bağımsızlığını sürdürüp, kurumsal güveni güçlendirerek sadece vicdani kanaati ile karar verecek şekilde, genelde toplumdan, özelde taraflardan, yasama ve yürütme organlarından, meslektaşlarından veya başka hiçbir organ, kurum, kuruluş veya kişiden emir ve talimat alamayacağı⁷³ özellikle düzenlenmiş ve günümüzde birçok hukuki metinle güvence altına alınmıştır.⁷⁴ Bu hukuki metinlerin en önemlileri arasında 1985 tarihli “Birleşmiş Milletler Yargı bağımsızlığı Temel İlkeleri”⁷⁵, Avrupa Konseyi Bakanlar

---

⁷¹ Cemil Oktay, “Kuvvetler Ayrılığının Yargı Açısından Anlamı ve Türkiye Örneği”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:1, Ankara, 1984, s. 224.

⁷² İbrahim Korkmaz, “Devlet Gücünün Kullanımında Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Ve Yargı Organı”, **Sosyal Bilimler Perspektifinden Güç**, Ed. Volkan Öngel, Hasan Sadık Tatlı, Cilt:1, Ankara, Gazi Kitabevi, 2020, s. 207.

⁷³ Abdurrahman Eren, **Anayasa Hukuku Dersleri, Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku**, Güncellenmiş 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2020, s. 999.

⁷⁴ **A.e.**, s. 998.

⁷⁵ 26 Ağustos - 6 Eylül 1985 tarihleri arasında Milano’da yapılan BM Suçun Önlenmesi ve Suçluların Tedavisi Yedinci Kongresinde kabul edilmiş, 29 Kasım 1985 tarih ve 40/32 sayılı ve 13 Aralık 1985

Komitesinin 1994'te kabul ettiği “Hakimlerin Bağımsızlığı, Etkinliği ve Rolü Hakkında Üye Devletlere Yönelik R(94) 12 Sayılı Tavsiye Kararı”⁷⁶ ile 2010 yılında kabul ettiği “Hakimlerin Bağımsızlığı, Etkinliği ve Sorumlulukları Hakkında Üye Devletlere Yönelik CM/Rec(2010)12 sayılı Tavsiye Kararı”⁷⁷ ile yine Avrupa düzeyinde 2001 tarihli “Bangalor Yargı Etiği İlkeleri”⁷⁸ bulunmaktadır. Yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı hukuk devleti ilkesinin bir gereği olduğu gibi adil yargılanmanın da bir unsurudur.⁷⁹

D. Sert/Yumuşak Kuvvetler Ayrılığı Kavramları

Kuvvetler ayrılığı ilkesi her ne kadar devletin üç fonksiyonunun ayrılması esası üzerine kurulu olsa da hükümet sistemlerinin sınıflandırılmasında yasama ve yürütme kuvvetleri arasındaki ilişki hesaba katılmaktadır.⁸⁰ Devletin yargı fonksiyonunun her sistemde bağımsız olduğu eşyanın doğası gereği modern demokratik devlet yapılanmalarında kabul edilmekte veya varsayılmakta, dolayısıyla hükümet sistemi sınıflandırmasında hesaba katılmamaktadır.

Buradan yola çıkarak hükümet sistemleri, devlet organları arasındaki ilişkiler göz önünde tutularak ilk olarak kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı sistemleri olarak ikili bir ayrıma tabi tutulacak şekilde sınıflandırılmaktadır. Kuvvetler birliği sistemleri, kendi içlerinde devletin egemenlik yetkilerinin yürütmede ve yasamada birleştii sistemler olarak ikiye ayrılmaktadırlar. Söz konusu yetkilerin yürütmede birleştii sistemler diktatörlük veya mutlak monarşi olarak vücut bulurken, yasamada birleştii sistemler ise “meclis hükümeti sistemi” olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

---

tarih ve 40/146 sayılı kararlarla BM Genel Kurulu tarafından tasdik edilmiştir, (Çevrimiçi), <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/51159f30-8d0e-4bb4-becc-1446b51d1a5d.pdf>

⁷⁶ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesince, Bakan Vekillerinin 13 Ekim 1994 tarihli 518. toplantısında kabul edilmiştir, (Çevrimiçi), <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/563960a7-228e-407c-9894-190ebd9419b0.pdf>, 26.07.2020.

⁷⁷ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesince, 17 Kasım 2010 tarihinde 1098. Bakan Yardımcıları toplantısında kabul edilmiştir, (Çevrimiçi), <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/21ade48c-e4e6-4122-846b-4c4f61511f96.pdf>, 26.07.2020.

⁷⁸ Yargıda Doğruluğun Güçlendirilmesine Yönelik Yargı Grubu tarafından kabul edilen 2001 tarihli Bangalor Yargı Etiği Taslak Belgesi, 25-26 Kasım 2002 tarihlerinde Lahey Barış Sarayında düzenlenen Yüksek Mahkeme Başkanları Yuvarlak Masa Toplantısında revize edilmiştir, (Çevrimiçi), <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/51159f30-8d0e-4bb4-becc-1446b51d1a5d.pdf>, 26.07.2020.

⁷⁹ İbrahim Şahbaz, “AİHM Kararlarında Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:25, Ankara, 2008, s. 231.

⁸⁰ Korkmaz, **a.g.e.**, s. 208.

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulamada olduğu sistemler ise kendi içlerinde sert ve yumuşak olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulmaktadırlar. Yumuşak (ılımlı) kuvvetler ayrılığı sistemi “parlamentar sistem” olarak karşımıza çıkmaktayken, sert kuvvetler ayrılığı sistemine “başkanlık sistemi” adı verilmektedir.

1. Yumuşak Kuvvetler Ayrılığı Sistemi

Yumuşak kuvvetler ayrılığı sisteminde yürütme ve yasama kuvvetleri arasındaki ayrıklık keskin ve sert bir şekilde belirlenmemiş, tam tersine güçlerin işbirliğine dayanan, ılımlı ve dengeli bir sistem oluşturulmak istenmiştir. Devlet sisteminin tasnifinde esas alınan bu iki kuvvet, birbirinden yumuşak şekilde ayrılmıştır. Bir kuvvetler ayrılığı sistemi olduğundan yasama yetkisi ve yürütme yetkisi iki farklı organa verilmişse de bu organların birbirlerinden tam olarak bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir.⁸¹ Organlar arasında, kanunların oluşturulması esnasında ortaya çıkan işlevsel işbirliği ile organların oluşumu aşamasında kendini gösteren, yani yürütmenin yasamanın içerisinde çıkmasını ifade eden organik işbirliği olmak üzere iki türlü işbirliği bulunmaktadır.⁸² Görüldüğü üzere organlar arasında bir iç içe geçmişlik, daha açık bir ifadeyle karşılıklı iş birliği hakimdir.⁸³

Uygulamada “parlamentar sistem”, “parlamentar demokrasi”, “parlamentar hükümet” gibi isimlerle karşımıza çıkan bu yönetim sistemi günümüz demokratik devlet yapılanmalarında sık sık karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin toplumsal, ekonomik, siyasal ve geleneksel özelliklerine göre kiminde devlet başkanı, kiminde parlamento, kiminde de hükümete ağırlık verecek şekilde kendi içerisinde farklı birçok türe ayrılmaktadır.⁸⁴ Parlamentar hükümet sistemi için öğretide yapılmış birçok tanımdan en kabul göreni, “yürütme iktidarının yasama iktidarından kaynaklandığı ve ona karşı sorumlu olduğu anayasal demokrasi tipi”

⁸¹ Feyza Merve Seyhan, **Türkiye’de Uygulanan Hükümet Sistemleri ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Benimsenen Hükümet Sistemi**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2019, s. 44.

⁸² Mehmet Turhan, **Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası**, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Basımevi, 1982, s. 43.

⁸³ Bahar Gidersoy, “Başkanlık Hükümeti Sistemi ve Türkiye için Geçerliliği”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:9, Sayı:19, Haziran 2017, s. 511.

⁸⁴ A. Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, 19. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2013, s. 32.

tanımlamasıdır.⁸⁵ Bu tanımdan yola çıkarak, parlamenter hükümet sisteminin temel iki özelliğinden birinin yürütmenin yasama organı tarafından seçilmesi, diğerinin ise yürütmenin yasama organına karşı sorumlu olması olduğu söylenebilmektedir. Bu özellikler öğretide parlamenter hükümet sisteminin “*sine qua non*” (olmazsa olmaz) şartları, bir başka deyişle asli özellikleri, olmazsa olmazları olarak kabul edilmektedir.

Bu asli özelliklerin yanında parlamenter hükümet sistemlerinin çoğunda rastladığımız, fakat olmazsa olmaz olmayan şartlar arasında sayılan tali özellikler de bulunmaktadır. Bu özelliklerin yokluğu, asli özellikleri taşıyan bir sistemi parlamenter hükümet sistemi olmaktan uzaklaştırmasa da, varlığı söz konusu sistemdeki kuvvetler ayrılığını güçlendirmektedir. Bu özelliklerden birisi neredeyse parlamenter sistemlerin tamamında görülen, kendisini seçen yasama organına karşı bağımsız ve sorumsuz kılınan, devletin birlik ve bütünlüğünü temsil eden devlet başkanlığı makamıdır. Devlet başkanlığı makamının bu şekilde sorumsuz kılınmasının altında yürütmenin devamlılığının sağlanması ve devlet başkanının parlamento ve hükümet arasında bir denge mekanizması rolü oynayarak çıkabilecek uyuşmazlıklarda hakem görevi üstlenmesinin beklenmesi gibi sebepler yatmaktadır.⁸⁶ Fakat bu sistemde sorumsuz olan devlet başkanının önemli yetkilere sahip olmaması gerekmektedir.⁸⁷

Parlamenter hükümet sistemlerinde sistemi verimlileştirebilmek adına görülebilen bir diğer özellik ise yasama organının hükümeti güvensizlik oyuyla düşürebilmesi, yani hükümeti feshedebilmesidir.⁸⁸ Söz konusu tali özellik, yasama organına verilen yürütme organını feshedebilme yetkisi, kuvvetler ayrılığı sisteminde fren-denge mekanizmasının somutlaşması açısından oldukça önemlidir. Bu yetki sayesinde yasama organının yürütme organını denetleme olanağı doğmakta, aynı zamanda yürütme organının keyfi olabilme potansiyeli sınırlandırılmaktadır. Yasama

---

⁸⁵ Leon D. Epstein, “Parliamentary Government”, **International Encyclopedia of the Social Sciences**, Cilt:11, Ed. David L Sills, y.y., Macmillan and Free Press, 1968, s. 419.

⁸⁶ Seyhan, **a.g.e.**, s. 49.

⁸⁷ Ersin Karatekin, “Türk Parlamenter Rejimlerinde Cumhurbaşkanlığı”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü**, İzmir, 2007, s. 97-98.

⁸⁸ Ömer Anayurt, **Anayasa Hukuku:Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, Eylül 2018, s. 380.

organına verilen bu yetki, yasama organının işlevselliğini ve yürütme organı karşısında bağımsızlığını kuvvetlendirmektedir.

Yasama organının güvensizlik oyuyla yürütme organını düşürebilme yetkisine paralel olarak, yürütme organının (devlet başkanının) da yasama organını fesih yetkisi mevcuttur. Bu sayede organlar arası denge kurulmakta olup her iki organın birbirine karşı eşit seviyede bağımsız olması sağlanmaktadır. Parlamenter hükümet sistemlerinin tali özelliklerinden biri olan fesih yetkisi devletlerin anayasalarında farklı şekillerde düzenlenmiş bulunmaktadır. Bazı anayasalarda yürütme organının fesih yetkisi tek başına devlet başkanına verilirken, çoğunlukla bu yetki başbakan veya bakanlar kurulunun istemiyle kullanılmaktadır.

Tali özelliklerin bir diğeri, aynı kişinin hem yürütmede hem yasamada görev alabilmesidir. Bunun yanında bakanlar kurulunun yasama organının çalışmalarına katılması da yine parlamenter hükümet sistemlerinin çoğunda karşımıza çıkan bir özellik olup yine organlar arası karşılıklı iş birliği, denetim, fren mekanizmasının uygulamaya dökülmesinin en somut örneklerinden biri olmaktadır.

Yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemleri, yani parlamenter sistemler, yasama ve yürütme organlarının kural olarak birbirlerinden ayrı fakat birbirlerine karşı bağımlı olmalarıyla karakterizedirler.⁸⁹ Parlamenter hükümet sisteminin bu özelliğinin uygulamada pek çok karşılığı bulunmaktadır. Bu bağlamda, yasama organının temel fonksiyonu olan kanun yapım süreci tamamen organlar arası karşılıklı iş birliği ile ilerlemektedir. Kanun yapım sürecine yürütme organının katılım göstermesi, devlet başkanının yapılan kanunu onaylaması ve gerekirse geciktirici veto hakkını kullanması, yürütme organı ve yasama organının birbirlerinden tamamen bağımsız hareket etmesini engeller nitelikte uygulamalardır.

Bunların yanında yürütmenin hazırladığı bütçe ve imzaladığı uluslararası anlaşmalar yine yasamanın onayından geçerek yürürlüğe girmektedir. Yasama organının yürütme organını soru, meclis araştırması, meclis soruşturması, gensoru gibi araçlarla denetlemesi yine parlamenter hükümet sistemlerinin yerleşik uygulamalarındandır.

---

⁸⁹ Ahmet Büke, “Kuvvetler Ayrılığının Parlamenter Sistemde Siyasal Partilerin Faaliyetlerine Etkisi”, **Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, Aralık 2016, s. 229.

2. Sert Kuvvetler Ayrılığı Sistemi

Kuvvetler ayrılığı sistemleri içinde yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkinin sınırlarının net olarak çizildiği, bu iki organın birbirlerinden mutlak şekilde bağımsız kabul edildiği ve ayrıldığı sistemler öğretilerde sert kuvvetler ayrılığı sistemleri olarak kabul edilmektedir.⁹⁰

Yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemlerindeki iç içe geçmişlik, karşılıklı iş birliği olgularına sert kuvvetler ayrılığı sistemlerinde rastlanmamaktadır. Bu sistemlerde parlamenter hükümet sistemlerinin aksine yasama ve yürütme organları ayrı ayrı seçilirken, birbirlerinin varlıklarına son verme yetkileri de bulunmamaktadır. Dolayısıyla devletin temel işlevlerini üstlenmiş olan iki organ birbirlerinden gerek kaynak gerek varlıklarını sürdürme bakımından bağımsızdırlar.

Sert kuvvetler ayrılığı sistemlerinde de yasama ve yürütme organlarının anayasal güçleri arasında bir eşitlik veya az çok bir denge olduğundan bahsedilebilmektedir. Uygulamada genel olarak karşımıza “başkanlık sistemi”, “başkanlık rejimi”, “başkanlık hükümeti” veya “başkanlık demokrasisi” olarak çıkan bu devlet sisteminin başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere, örneklerine rastlamak mümkündür. 1787 Anayasası ile kurulan bu sistem ABD’de günümüze kadar herhangi bir sekteye uğramadan devam etmiştir.⁹¹ Kuruluş aşamasında oluşan şartlar sonucunda ortaya çıkan bir sistem olmasından dolayı ABD’nin anayasa hukukuna kazandırmış olduğu bir sistem olarak nitelendirilmektedir.⁹²

Bu sistemlerde yasama, yürütme, yargı organları birbirinden tamamen ve kesin bir şekilde ayrıdır. Tek elde ve tek organda birleşecek kuvvetlerin oluşturacağı tehlikeye engel olmak amacıyla bu kesin ayrıma gidilmiştir. Mesela yürütme organı herhangi bir yasama faaliyetine müdahale edemediği gibi, yasa teklifinde bulunamaz

⁹⁰ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Teorisi**, Cilt:1, Bursa, Ekin Yayınevi, 2011, s. 639.

⁹¹ Reform Serisi Yayın Kurulu (Komisyon), **Reform Serisi Anayasa Hukuku-Anayasa Yargısı**, Ankara, Gazi Kitabevi, Nisan 2020, s. 33.

⁹² İlhan Arsel, **Türk Anayasa Hukuku’nun Umumî Esasları Birinci Kitap:Cumhuriyetin Temel Kuruluşu**, Ankara, Mars Matbaası, 1965, s. 195.

ve meclisi fesh edemez. Aynı şekilde yürütme organının da meclis tarafından görevden alınması veya sorumluluğu gibi bir durum söz konusu değildir.⁹³

Yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemlerinde olduğu gibi bu sistemlerin de bir takım asli ve tali özelliklerinden bahsedilmektedir. Başkanlık sistemlerinin önemli asli özelliklerinden biri yasamanın da yürütmenin de halk tarafından seçimle iş başına geliyor olmasıdır. Bu sebeple yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemlerinde gördüğümüz yürütmenin yasamanın güvenini alma ögesine rastlanmaz. Bu sistemlerin en önemli asli özelliği ise yürütme organının tek kişiden oluşuyor olmasıdır. Bu sistemlerde yürütme gücünün tek kişide toplanmış olduğuna ve başkanın halk tarafından seçildiğine dikkat çekmek gerekir.⁹⁴ Halk tarafından seçilmek, doğrudan halk tarafından seçilme veya ABD’de uygulandığı üzere halk tarafından seçiciler kurulunun seçilmesi ve seçiciler kurulunda başkan seçmesi şeklinde de olabilir. Başkanın halk tarafından seçiliyor olması bu sistemin modern demokratik devlet sistemleri arasında yer almasının en önemli dayanaklarından birini oluştursa da unutulmamalıdır ki burada yürütme organının üzerinde tam bir denetim mekanizmasından bahsedilememektedir. Bu olmazsa olmaz şartları bünyesinde barındıran sistemlerin sert kuvvetler ayrılığı sistemleri olduğu doktrinde kabul görmektedir.

Bu asli özelliklerin yanında altı çizilmesi gereken bazı tali özellikler de bulunmaktadır. Bu özelliklerin başkanlık sisteminde bulunmaması, o sistemi sert kuvvetler ayrılığı olmaktan çıkarmaz fakat niteliğini ve ilgili sistemin uygulanış şeklini kuvvetlendirebilir. Bu özelliklerden önemli olanlarından biri, başkanın, diğer bir deyişle yürütme organının yasama organını feshetme gücünün bulunmamasıdır. Parlamenter hükümet sistemlerinde gördüğümüz karşılıklı fesih hakkının başkanlık sistemlerinde düzenlenmemiş olması, yasama ve yürütme organları arasında karşılıklı denge açısından önemli bir unsurdur. Yasama organına yürütme organını fesih yetkisi verilmeyen başkanlık sistemlerinde, yürütme organına da bu yetkinin

---

⁹³ Orhan Aldıkaçtı, **Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı**, İstanbul, Kor Matbaası, 1960, s. 145-146.

⁹⁴ Ergül, **a.g.e.**, s. 157.

tanınmaması organlar arası bağımsızlığın teminine yardımcı bir unsur olacaktır.⁹⁵ Bu tali özelliğe ek olarak aynı kişinin hem yürütmede hem yasamada görev alamayacağı da çoğu başkanlık sisteminde kabul görmüş bir uygulamadır. Bu uygulamanın, her iki organ arası tam bağımsızlığı hedeflediği çıkarımını yapmak zor olmamaktadır. Başkanın, yasama organının çalışmalarına katılamaması da yine aynı doğrultuda bir uygulama olarak sert kuvvetler ayrılığı sistemlerinde sıkça rastlanan tali özelliklerden biridir.

Görüldüğü üzere, bir sert kuvvetler ayrılığı sistemi olan başkanlık sistemlerinde yasama ve yürütme kuvvetleri birbirlerinden hem seçim sürecinde hem uygulama sürecinde tam bağımsız olan, birbirlerinin faaliyet ve yetkilerine karışma yetkisi bulunmayan iki organa verilmiştir. Her ne kadar parlamenter hükümet sistemlerinde rastlanan karşılıklı iş birliği olgusuna bu sistemlerde rastlamak mümkün olmasa da bu iş birliğinin izlerini burada da sürmek mümkündür.⁹⁶ Zira karşılıklı iş birliğine ilişkin hiçbir uygulama olmayışı siyasi ve toplumsal hayatı felç edebilecek, organlar arası uyumsuzluk neticesinde devlet idaresi zora girecektir.

Bu kapsamda başkanlık sistemlerinde de karşılıklı iş birliğine, fren ve denetim mekanizmalarına ilişkin bazı uygulamalara rastlanmaktadır. Örnek olarak en yerleşik başkanlık sistemi olarak Amerika Birleşik Devletler ele alınırsa, milletlerarası anlaşmaların onaylanma süreci, meclis araştırması, başkanın cezai sorumluluğuna yol açabilecek olan bir yasama meclisi soruşturması mahiyetinde olan suçlama, bütçe düzenlemeleri, başkanın kongreye karşı kullanabileceği veto yetkisi, başkanın kanun teklif etme aracı olan mesaj gibi uygulamalarda yasama ve yürütme organları arasında köprüler kurulmuştur. Bu araçlar sayesinde yasama ve yürütme organları arasında kısmi de olsa bir bağımlılık yaratılmış bulunmaktadır.⁹⁷

İstikrarlı ve güçlü bir yönetime yol açması, başkanın halk tarafından seçilmesi nedeniyle ortaya çıkan demokratik yönetim sistemi gibi unsurlar başkanlık sisteminin güçlü yanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen yasama ve yürütme

⁹⁵ Kadriye Okudan Dernek, Alpay Günel, “Latin Amerika ülkelerinde Başkanlık sisteminin İşleyişi”, **21.Yüzyılda Latin Amerika, Siyaset-Ekonomi-Toplum**, Ed.Ceren Uysal Oğuz, Senem Atvur, Ramazan İzol, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 30.

⁹⁶ Akif Tögel, **Başkanlık Sisteminde Parlamentolar**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2018, s. 65.

⁹⁷ Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar**, 2. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, Ağustos 2019, s. 249.

organlarının parlamenter hükümet sistemlerine göre daha bağımsız olmaları, fesih ve güvensizlik oyu düzenlemelerinin bulunmaması başkanlık sistemlerinin rejim krizlerine yol açabileceği, bu sistemlerin katı karakterli sistemler olduğu da zayıf tarafları arasında sayılan unsurlardır.

Bunların yanında başkanın halk tarafından seçiliyor olması demokratik düzen açısından önemli olsa da meclisin de halk tarafından seçilmesi durumunda her iki organın ayrı ayrı meşruiyet iddiasında bulunması ve bu durumun yine bir rejim krizine dönüşmesi, siyasal kutuplaşmalar yaratabilmesi muhtemel tehlikeler arasında sayılmaktadır.⁹⁸

Bir sert kuvvetler ayrılığı sistemi olan başkanlık sistemlerinde iktidarın kişiselleşmemesine dikkat edilmediği takdirde, yürütmenin elinde bulundurduğu güç, denetimsizlik, fren mekanizmasının bulunmayışı gibi sistem özellikleri sebebiyle rahatlıkla bu tehlike açığa çıkabilecektir.

Böyle bir durumda görünüşte sert kuvvetler ayrılığı sistemi olan başkanlık sisteminin uygulamada bir kuvvetler birliği sistemine dönüşmesi potansiyeli mevcut bulunmaktadır. Dolayısıyla sert kuvvetler ayrılığı sistemlerinde de denetim mekanizmalarının düzenlenmesi, yönetenler ile yönetilenler arasında hak-ödev dengesinin sağlanması ve demokratik bir yönetim sistemine yaklaşılması açısından önem verilmesi gereken bir noktadır.

Görüldüğü üzere her ne kadar kuvvetler ayrılığı sistemlerine dahil olarak değerlendirilse de sert kuvvetler ayrılığı sistemlerinin içerisinde dikkat edilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Zira yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemlerindeki sağlam teminat niteliğindeki uygulamalara sert kuvvetler ayrılığı sistemlerinde karşılaşılamamaktadır. Kolaylıkla kuvvetler birliği sistemine doğru kayabilecek nitelikte olan bu sistemlerde, esas hedef olan devlet iktidarının sınırlandırılması olgusu gözden kaçırılmamalı ve devlet pratikleri bu doğrultuda gerçekleştirilmelidir. Aksi halde sert kuvvetler ayrılığı sistemleri de bünyesinde devlet iktidarının sınırlarının silik olduğu veya devlet iktidarının sınırlandırılmasından kaynaklanan yönetim krizlerinin mevcut olduğu sistemlere dönüşebilecektir. Bu doğrultuda esas

---

⁹⁸ Reform Serisi Yayın Kurulu (Komisyon), **a.g.e.**, s. 35.

hedef olan devlet iktidarının sınırlandırılması olgusu daima gözetilmeli, devlet teşkilatlanması ve pratikleri bu doğruda şekillendirilmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KORUNMASI

A. Temel Hak ve Özgürlükler Kavramı

1. Temel Hak ve Özgürlükler / İnsan Hakları Kavramları ve Düşünsel Gelişimi

İnsan hakları kavramının anlaşılabilmesi için, etkileşim içinde olduğu kavramların da anlaşılabilmesi ve tespit edilmesi önemlidir. Bu bağlamda, bir üst kavram olarak insan hakları kavramı altında özgürlük ve hak kavramlarını incelemek ve anlamak gerekmektedir. İnsan haklarının, insanların doğumla birlikte kazandıkları “haklar” olarak tanımlandığından bahisle, söz konusu kavramın bir “hak” çatısı altında toplandığını görmekteyiz.

Özgürlük kavramı ise, insana tanınan bu hakların pratik hayatta kullanılabilmesinin önünü açan, haklara kaynak olan olgudur.¹ Zira özgürlüğün pratik hayatta yer bulmadığı bir zeminde, tanınan haklar yalnızca teorik düzeyde kalmaktadır. Bu sebeple insanlara tanınan özgürlük alanlarının sınırlandırılması, otoritenin bu özgürlük alanlarını sınırlandırma kudretini ve bunları belirleyen normlar da yine kendisine insan hakları konusunun içerisinde yer bulmaktadır. İnsan hakları anlayışı, bireylerin kendilerine tanınan özgürlük alanlarının hukuk devleti ilkeleriyle sınırlandırılmasını şart koşmaktadır. Görüldüğü üzere hak ve özgürlük kavramları insan hakları kavramının anlaşılabilmesi adına önemlidir.

Hakların bireyin doğumuyla beraber kazanıldığının kabul edilmesine rağmen, bazı hakların ise toplumsallık ile birlikte yürürlüğe girdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Devletler ise, bu hakları sağlamak ve güvence altına almak yükümü altındadır. Karşılığında ise bireyler de devletlerin bu güvenceleri sağlarken şart koştuğu kısıtlamalara rıza göstermek durumundadır.² Söz konusu kısıtlamalar ise esasen hakların güvencesini oluşturmaktadır. Devlet tarafından sağlanan ve güvence altına alınan hakların kullanılması ve düzenlenmesi kapsamında hukuk

¹ Aydın Turhan, “İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, 2013, s. 363.

² Anıl Çeçen, **İnsan Hakları**, Ankara, Selvi Yayınları, 1989, s. 29.

kavramı karşımıza çıkmaktadır. Hukuk kavramı, hakların kullanımı konusundaki meselelerle ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır.³

Toplumsal hayat içerisinde bireylerin eylemlerini meşru kılmaları ve hak talep etmeleri kaçınılmazdır. Örneğin birey, haber alma özgürlüğü olduğunu ileri sürebilir, bu bağlamda bu özgürlüğü ihlal edildiği takdirde savunma araçlarını harekete geçirme hakkı da bulunmaktadır. Sonuç olarak haklar, bireylere ayrıcalıklı bir konum sunmakta, sosyal özgürlük tanımaktadır. Hukuki araçlar ile ortaya konulan hak talebi sayesinde bireylere tanınmış teorik haklar, pratik hayatta karşılıklarını bulmaktadır.⁴ Dolayısıyla haklar ve özgürlükler karşılıklı ve sürekli olarak birbirlerini yaratmaktadırlar. Hak arama özgürlüğü, adil yargılanma hakkı yoluyla gerçekleşmesi gibi, özgürlükler hakların kullanımları yoluyla meşrulaşmakta ve pratiğe dökülmektedirler.⁵ Bu iki kavram, birbirlerinin önkoşulu niteliğindedir. Hak olmadan özgürlük, özgürlük olmadan hakkın olması düşünülememektedir.

Özgürlüğün sınırlarını, insan onuruna yaraşır biçimde çizmesi yükümü altında olan devlettir. Burada önemli olan nokta, bireylerin özgürlüklerinin haksız yere sınırlandırılmamasıdır.⁶ Bu bağlamda öğretide, özgürlüğün “yasaklanmamış eylemler” olarak tanımlandığına rastlamaktayız.⁷ Dolayısıyla, devletlerin özgürlükleri kısıtlama yükümünü yerine getirirken, sınırlarını insan haklarına göre çizmesi gerektiğini söylemek önemlidir. Bir üst kavram olan insan haklarını, toplumsal düzen ve güven için gerekli olan sosyal ve ekonomik hakların ve ödevlerin güvence mekanizması olarak görmek mümkündür.

Bu doğrultuda, insan hakları kavramının incelenmesi gerekmektedir. İnsan hakları, doğrudan toplumsal düzen ve güven ortamının sağlanması amacıyla ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir. Öncelikli olarak sosyal bilimlerin konu edindiği

³ Ahmet Mumcu, Elif Küzeci, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Yenilenmiş 4. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2007, s. 16.

⁴ Jack Donnelly, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Çev.Mustafa Erdoğan/Levent Korkut, Ankara, Yetkin Yayınevi, 1995, s. 20.

⁵ Ayn Rand, **İnsan(ın) Hakları**, Çev.Atilla Yayla, 2. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999, s. 318.

⁶ Mustafa Erdoğan, “İnsan Haklarına Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:12, Güz, 1998, s. 8.

⁷ Esra Atalay, “Yargısal Temel Haklar”, **Şükrü Postacıoğlu’na Armağan**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye Yayınları, 1997, s. 449.

toplumsal düzen, toplum yaşamı gibi kavramların merkezine aldığı insanı incelemek zorunlu gözükmektedir.

Toplumsal düzenin merkezindeki bu canlının en önemli özelliği düşünebilmesidir. İnsanın düşünme yetisi, onu çeşitli kararlar veren, toplumsal düzeni sağlayıcı topluluklar, toplumlar, iktidarlar yani devletler kuran bir canlı haline getirmektedir. Aristoteles bu doğrultuda insanın sürekli olarak düşünen politik⁸ ve akıllı⁹ bir hayvan olduğunu belirtmiştir. Çeşitli tarihsel gelişmeler, çağların hâkim ideolojilerine göre insana farklı anlamlar atfedilmiştir. Felsefenin doğduğu dönem olan Antik Çağ'da baskın hümanizm ile birlikte insana büyük bir önem atfedilmiştir. Bu dönem de özellikle Aristoteles düşüncesine göre insan doğrudan bir amaçtır.¹⁰

Ortaçağ Avrupası'nı ele aldığımızda insanın varoluş amacı baskın skolastik düşünce bağlamında dine hizmet olarak tanımlanmıştır. Bahsi geçen dönemde insanın başlıca amacı Tanrı'nın buyruklarına itaat ve dinin tasarladığı mükemmel insan tasvirine olabildiğince yaklaşmaktır. Dolayısıyla insan aklına değil, Tanrısal akla önem verilmiş, insan bu bağlamda ele alınmıştır.¹¹ Kant'ın felsefesi, insanı Antik Çağ felsefesinde olduğu gibi doğrudan bir amaç olarak ele almıştır.¹² İnsan onurunu ve hayatını, dolayısıyla insanı başlı başına bir amaç olarak ortaya koyan günümüz insan hakları anlayışına giden yolda, Kant'ın felsefesinin itici bir güç olduğunu söylemek bu açıdan mümkündür.

Hak, birey çıkarlarının yasallaştırılmasıdır. Hak, kişinin toplumdan isteyebileceği, talep edeceği ve kullanabileceği yetkilerdir.¹³ Haklar, toplumsal yaşamda karşılıklı saygı yükümlülüğünü düzenleyen unsurlardır. Şöyle ki, bireye herhangi bir özgürlük tanıyan bir hak, toplumun diğer kesinlerine de bu bireyin hakkını kullanmasına saygı gösterme yükümü getirir. Bireyler, toplumsal düzenin

⁸ Aristoteles, **Politika**, Çev.Mete Tuncay, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975, s. 9.

⁹ Aristoteles, **Nikomakhos'a Etik**, Çev.Saffet Babür, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1997, s. 1102a-1103a

¹⁰ Doğan Kütükçü, **İlkçağ Siyaset Teorisi**, Ankara, Seçkin Yayıncılık, Nisan 2021, s. 355.

¹¹ Ahmet Cevizci, **Felsefe Tarihi**, Ankara, Say Yayınları, 2009, s. 532.

¹² Immanuel Kant, **Pratik Akılın Eleştirisi (Kritik Der Praktischen Vernunft)**, Çev.İonna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, 3. Baskı, y.y., Türkiye Felseme Kurumu Çeviri Dizisi:2, 1999, s. 96.

¹³ A. Kadir Çüçen, **İnsan Hakları**, Bursa, MKM Yayıncılık, 2011, s. 216.

devamlılığını sağlamak adına birbirlerinin yetki alanlarına müdahale etmemekle yükümlüdürler. Zira haklar, hukuk kaidelerinden doğmaktadır.¹⁴

Görüldüğü üzere insan hakları, bireyin toplumsallaşması ile önem kazanmaya başlamış ve toplumsallığın getirdiği kaygılar ile paralel olarak gelişim göstermiştir. Bireyin toplumsallaşma süreci, konuyla ilgili filozoflarca, toplum sözleşmesi şeklinde ifadesini bulmuştur.

Hobbes, insanların yaratılış bakımından eşit olduklarını ifade etmiştir.¹⁵ Asıl sorunun bireyler arası eşitliğin toplum hayatında sağlanması olduğuna dikkat çeken Hobbes, bunun sağlanamaması durumunda toplumda doğabilecek çatışmanın altını çizmiştir. Düşünürün ünlü sözü “*insan insanın kurdudur*”¹⁶, bu düzlemde ortaya atılmış olup, bu düşünceye göre bir çatışmanın olduğu toplumda toplumsal düzenin kurulması oldukça zor, hatta imkânsız olacaktır. Hobbes’a göre bu durumun karşısında durabilecek tek şey, toplumsal sözleşme, yani insanların sahip olduğu hakların başkalarının haklarıyla sınırlandırılmasına rıza göstermesi durumudur.¹⁷

Locke da bireyin toplumsallaşma öncesi eşit olduğunu savunmaktadır.¹⁸ Bireylerin yaratılış itibarıyla eşit oldukları düşüncesini Hobbes gibi savunan Locke, eşitliğin bireylerin sahip olduğu doğal akılda gizli olduğunu savunmuştur.¹⁹ Locke, bireylerin doğuştan sahip oldukları hakları güvenceye alacak bir otoritenin yokluğunda, bireysel otoritenin hâkim olacağını, bunun da beraberinde toplumsal bir çatışmaya yol açacağını ifade etmiştir.²⁰ Dolayısıyla Locke’a göre bu potansiyel çatışma tehlikesi, bireyin temel haklarını güvence altına alma ödevini bir otoriteye bırakmasıyla, yani bir toplumsal sözleşme aracılığıyla savuşturulabilecektir. Ünlü düşünür, toplumsal düzenin ancak ve ancak bireyden üstün bir otoritenin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alınmasıyla kurulabileceğini ve insan onuruna yaraşır bir hayat sunulabileceğini savunmuştur.²¹

¹⁴ A. Şeref Gözübüyük, **Yönetmelik Yargı**, 35. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2016, s.216.

¹⁵ Thomas Hobbes, **Leviathan**, Çev.Semih Lim, 6. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2007, s. 76 (Bölüm 15)

¹⁶ Thomas Hobbes, *Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri (Elementa Philosophica De Cive)*, Çev.Deniz Zarakolu, İstanbul, Belge Yayınları, Haziran 2007, s. 1.

¹⁷ Cevizci, **a.g.e.**, s. 456-466.

¹⁸ Locke, **a.g.e.**, s. 91.

¹⁹ Locke, **a.g.e.**, s. 64.

²⁰ Locke, **a.g.e.**, s. 86.

²¹ Cevizci, **a.g.e.**, s. 313.

Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi" adlı çalışmasının günümüz insan hakları literatüründe önemi büyüktür. Rousseau, insanın özgür doğmuş fakat her yerde zincire vurulmuş olduğunu ifade etmiştir. Rousseau'nun insanın her yerde zincire vurulduğundan bahisle işaret ettiği her yer şüphesiz ki 'toplum' dur.²² Yaratılış olarak eşit olan bireyler, toplum tarafından bozulmuştur. Ünlü düşünür bu düşüncesini *"bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip 'bu bana aittir' diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu olmuştur"*²³ diyerek ifade etmiştir. Rousseau burada, mülkiyet dolayısıyla bireysel çıkarların insanların mutluluğunu ve huzurunu bozduğunu, toplumsal düzenin de bu sebeple tehlikede olduğunu söylemektedir. Ünlü düşünür bu soruna çözümü, toplumsal sözleşmenin kurulmasında bulur. O'na göre ideal toplumsal sözleşmenin özü, insanın kendisine itaat etmesi anlamına gelmektedir; zira Rousseau insanı, dolayısıyla halkı egemen güç kabul etmektedir.

İnsan haklarının güvence altına alınması adına bir toplumsal sözleşme kurulması, bu sayede insan onuruna yaraşır bir hayatın bireylere sağlanması fikrini ortaya atan bu üç düşünürün fikirlerinin ayrıldığı noktalar yadsınamaz olsa da, ortak noktaları konuya ışık tutabilmek adına oldukça kıymetlidir. Bu bağlamda, toplumsal düzen ihtiyacı gözümüze çarpmaktadır. Bireysellikten toplumsallığa geçişin önkoşulu olan toplumsal düzen ihtiyacı da beraberinde bir hukuk düzenine duyulan ihtiyacı getirmiştir. Bilindiği üzere hukuk, toplumsal yaşamı düzenlemekte olup, toplumsallığın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.²⁴ Toplumsal düzeni var eden, kuralların ve kurallara uyma konusunda bir söz birliğinin, diğer bir deyişle bir toplumsal sözleşmenin varlığıdır.²⁵

Hakların kaynağı olan hukuk, üzerinde çokça tartışılmış, ortak bir tanım arayışına girilmiş, fakat geniş kapsamı nedeniyle evrensel ve genel bir tanımının mümkün olmadığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kant, bu kavramı

²² Hans Joachim Storig, **Dünya Felsefe Tarihi**, 2. Baskı, Ankara, Say Yayınları, 2011, s. 354.

²³ Jean-Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, Çev.Vedat Günyol, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2006, s. 14.

²⁴ Nurullah Aydın, **İnsan Hakları Demokrasi ve Medya**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2008, s. 49.

²⁵ Ömer Adil Atasoy, **Temel Hukuk (Hukukun Temel Kavramları)**, Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 1.

‘hukukçuların bile tanımlayamayacağı’ bir kavram olarak nitelendirmiştir.²⁶ Kelimenin etimolojisine girdiğimizde ise karşımıza hak kavramı çıkmaktadır.²⁷

Etimolojik kökenden yola çıkarak, hakların kaynağı şeklinde özet bir tanım ortaya koymamız mümkün gözükmemektedir. Hukuk, amacı toplumsal düzeni sağlamak olan, otorite sayesinde bireye bu hakların güvencesini veren kurallar bütünüdür. Dolayısıyla hukukun hedefi, toplumsal düzeni, insanların bir arada huzur ve güven içinde yaşamasını, bunların önkoşulu olan adaleti güvence altına almaktır.²⁸

İnsan hakları tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de toplumsal hayatın her alanında önemini korumakta, deyim yerindeyse toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamın merkezinde bulunmaktadır. İnsanı önceleyen anlayışın dünya üzerinde kabul görmeye başlamasıyla birlikte, “insan hakları” kavramı siyasal düzlemde de önem kazanmaya başlamıştır.

İnsan hakları, insanların yalnızca insan olmaları sebebiyle sahip oldukları hak ve özgürlükler olarak tanımlanmaktadır.²⁹ İnsanların, doğal olarak sahip oldukları, olmaları gerektiği kabul edilen bu haklar temelse insanlık onurunu koruma amacına hizmet etmektedir. Özgürlükçü siyaset teorileri, devletlerin varlık sebeplerinin insan haklarının korunması olduğunu kabul etmektedir. Bu açıdan baktığımızda, devletin esas görevinin insanların temel hak ve özgürlüklerini korumak olduğunu söyleyebilmekteyiz.

İnsan hakları, yukarıda bahsedildiği üzere “yalnızca insan olmaktan kaynaklı haklar” şeklinde tanımlansa da kapsamı oldukça geniş, çok boyutlu, disiplinler arası bir kavramdır. Disiplinler arası özelliğe sahip bu kavram, insanlık tarihi boyunca toplumsal mücadelelere konu olmuş olup, 1948 yılında Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi’nin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabulüyle kurumsal bir yapıda kendine yer bulmuştur.

---

²⁶ Anıl Çeçen, “Hukukta Norm ve Adalet”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:32, Sayı:1, 1975, s. 72.

²⁷ Fatih Bilgili, Ertan Demirkapı, *Hukukun Temel Kavramları*, 16.Basım, Bursa, Dora Yayınları, 2019, s. 11.

²⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 49.

²⁹ *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (Universal Declaration of Human Rights)*, Aralık, 1948, (Çevrimiçi), <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, 15 Haziran 2021.

Donnelly, hak kelimesinin etimolojisini incelemiş ve dünya üzerinde neredeyse bütün dillerde benzer anlamlara işaret ettiğini ortaya koymuştur.³⁰ Bu bağlamda ‘hak’ kelimesinin evrensel olarak ahlaki, hukuki ve siyasi anlamları mevcuttur. Ahlak bağlamında dürüstlük, doğruluk gibi anlamlar içeren bu kelime, siyasal ve hukuk bağlamında ise ‘haklara sahip olma ehliyeti’ anlamına gelmektedir. Hukuk alanında ‘hak’ dendiğinde karşımıza çeşitli ehliyetler bağlamında, örneğin ‘eşya üzerinde mülkiyet kurma’, ‘sözleşme yapabilme’ gibi yetkiler tanıyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özel hukuk kaynaklı sözleşmeler ile hak iktisap etmek mümkündür. Buna örnek olarak, bir kira sözleşmesi ile bir eşyanın geçici kullanım hakkı elde edilebilmektedir. Belirli süresi olan bu hak, sözleşme süresinin sona ermesini takiben sona erecektir. Genel anlamda hukuk bağlamında haklar ile insan haklarının ayrıldığı nokta, burasıdır. İnsan hakları, disiplinler üstü bir kavram olarak karşımıza çıkmakta olup, sözleşme veya hukuk düzeni ile kişiye tanıtılmış unsurlar değildir.

İnsan haklarının önkoşulu ve tek koşulu, insanların dünya üzerinde doğum ile birlikte varlık kazanmasıdır. Dolayısıyla insanlar, doğdukları andan itibaren bu haklara koşulsuz şartsız bir şekilde sahip kabul edilirler. Hak kelimesinin etimolojisini incelemiş olan Donnelly, insan hakları ile hukuki anlamda hak farkının burada da kendisini gösterdiğini kaydetmiştir. O’na göre, insan hakları kavramı, insan ve birey kavramlarını da içermektedir.³¹

Bu bilgiye paralel olarak, Birleşmiş Milletler Viyana Deklarasyonu’nda, hakların insanlık onurundan doğduğu ve öznesinin insan olduğu düzenlenmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla insan hakları ve hak kavramlarının özdeşlikleri oldukları kadar, insan haklarının genel anlamda hak kavramından daha üstün ve daha özel olduğu akılda tutulmalıdır. Bu özel statülü haklar devredilemeyeceği gibi, ihlal edilmesine rıza göstermek de mümkün değildir. Bu hakların iktisabı için yerel hukuki düzenlemelerin varlığı aranmaz, herkese karşı ve her siyasal sınır içerisinde ileri sürülebilir nitelikte ve evrenseldirler. Dolayısıyla, insan hakları başlığı altında değerlendirilebilecek hakların hangileri olduğunun ayrımı oldukça önemlidir.

---

³⁰ Donnelly, **a.g.e.**, s. 27.

³¹ Donnelly, **a.g.e.**, s. 30.

Bilindiği üzere, insanların sahip olması gerektiği genel görüşe göre kabul edilen, içerikleri açısından ‘iyi’ veya ‘iyilik odaklı’ her hak, insan hakkı olarak değerlendirilemeyecektir. İnsan haklarının tespitinde, hakkın insanlık onuru için bir koşul niteliği taşıması ve evrensellik niteliği ayırt edici bir unsurdur.

Öznesi insan olan bu hakların sağlanması, bu şekilde insan onurunun korunması sorumluluğu, bireyin altında yaşadığı egemen güçte, devlettir. Genel kabul gören görüşe göre, devletler insan hakları konusunda sorumlu olan ve insan haklarını ihlal edebilme potansiyeli taşıyan tek unsurlardır. Şüphesiz ki Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi insan hakları kavramının içeriğinin anlaşılabilmesi adına oldukça önemlidir. Bu bağlamda ilgili sözleşme de insan haklarının sağlanmasında ve korunmasında devletin yükümlü olduğu görüşünü desteklemektedir. Ayrım gözetmeden bütün vatandaşlarına temel hak ve özgürlükleri sağlamayan, bu temel hakları tanımayan taraf devletler, sözleşmeyi ihlal etmiş olacaklardır. Yine aynı doğrultuda Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi de insanların onur ve insan hakları bakımından doğuştan eşit olduklarına değinmiştir. Bunu takiben, insanlar arasında hiçbir ayırım olmaksızın temel hak ve özgürlüklerden yararlanabileceğini de düzenlemiştir.

Görüldüğü üzere, insan hakları kavramı oldukça geniş kapsamlı bir kavram olup, araştırmacılar tarafından oldukça değişik şekillerde tanımlanmıştır. Böylesine geniş kapsamlı bir kavramın kabul görmüş tek bir tanımına ulaşmanın ve bu tanım etrafında birleşmenin zor olması olağandır. Bu bağlamda literatürde farklı tanımlara rastlayabilmekteyiz. Bu değişik tanımlar arasında önemli olan, tanımlar arasında ortak unsurları tespit etmek, bu vasıta ile insan haklarının olmazsa olmaz unsurlarını ortaya koymaktır. Daha önce değinildiği üzere bu ortak noktaların en temelleri, doğuştan kaynaklanma niteliği, devletlerce bireylere sağlanması konusunda güvence verilmesi gerektiği, evrensellik niteliği ve bireyler arasında ayırım yapılmaksızın herkese sağlanması gerekliliğidir. İnsan haklarına bu açıdan evrensel standartlar olarak bakılabilmektedir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kapsamında söz konusu kavram oldukça detaylı bir şekilde açıklanmıştır. İlgili düzenlemede insan hakları, dünya barışının ve toplumsal adaletin önkoşulu olarak düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre insan

hakları sağlanmadan, dünya barışı ve toplumsal adaletin sağlanması mümkün olmayacaktır.

2. Temel Hak ve Özgürlükler Kavramının Tarihsel Gelişimi

İnsan haklarının bir anda ortaya çıkmış bir kavram değildir. Yüzyıllar içerisinde insanoğlunun toplumsal, düşünsel, kültürel ve ahlaki gelişimiyle eşgüdümlü olarak gelişen düşünsel çalışmalar sonucunda ortaya çıkmış bir kavramdır ve izlerini, neredeyse insanlığın başlarından itibaren sürebilmemiz mümkündür.³² İnsanın birey olarak dünya üzerinde varoluşundan itibaren kendisine sadece insan olmasından kaynaklı tanınması gereken haklar, insanlık onuruna yaraşır bir yaşam sürmesini güvence altına alan özgürlükler günümüz anlayışında olduğu denli kapsamlı olmasa dahi, en azından düşünsel planda her zaman mevcudiyetini korumuştur. İnsan haklarının, bir diğer deyişle temel hak ve özgürlüklerin toplumsal hayatta tarih boyunca değişik şekillerde kendisine yer bulduğunu görmekteyiz.

M.Ö. 5. Yüzyıl'da karşımıza çıkan Sofizm Akımı³³, insanı merkezine alan anlayışı ile insan haklarının ilk tohumlarını atmıştır. İnsanları eğitme amacı güden bu gezgin öğretmenler, Sofistler, insanların ancak eğitimle mutlu ve güvenli bir hayat sürebileceğini savunmaktaydılar. Amaçları, bireyleri kendi kişiliklerini geliştirebilecekleri bilgilerle buluşturmaktır.³⁴ İnsan dediğimiz canlının gelişmeye hazır olduğunu ve gelişimi sayesinde özgürleşebileceğini savunmuşlardır. Protagoras, her şeyin ölçüsünün insan olduğunu söylemiştir.³⁵ Buradan yola çıkarak bu durumda esas değer insan olduğunu, bu gerçeğin ise bir değerler çatışması olacağını, bu çatışmanın da toplumu bir kaos ortamına sürükleyeceğini söylemek mümkündür. Bu durumda insanların eğitilmeleri gerektiği, bu eğitimin toplumda huzur ve güven ortamının sağlanacağı savunulmuştur.

İnsan haklarının tarihteki izlerini öncelikli olarak egemen güce, devletlere başkaldırılarda görmekteyiz. Bu başkaldırıları tarihsel insan hakları mücadelelerinin

³² Ahmet Mithat Güneş, **İnsan Hakları Hukukuna Giriş**, Ankara, Adalet Yayınevi, Mart 2020, s. 45.

³³ Çiğdem Yıldızdöken, "Sofistlerin Epistemolojideki Yeri ve Önemi", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt:4, Sayı:12, Ağustos 2017, s. 187.

³⁴ Çüçen, **a.g.e.**, s. 57.

³⁵ Ahmet Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi(Sofistlerden Platon'a)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 28.

temsili olup, otorite sembollerinin baskılarına direnişlerle kendilerini göstermiştir. Otoriteye direniş ve bireysel özgürlüğün sağlanması mücadeleleri, yani insan hakları mücadelelerinin tarihin her döneminde yeri olmuştur. Bilinen bir mit olan Prometheus'un tanrılardan ateşi çalıp tanrılara başkaldırısı dahi, insan hakları mücadelelerinin sembolü olarak kabul edilebilir.

Tarihin eski dönemlerine ilişkin insan hakları mücadelelerine ve insan hakları gelişiminin izlerine dair örnekleri çoğaltmak mümkün olsa da çalışma kapsamında konunun dağılmaması adına yazılı belgeler üzerinden çalışmayı sürdürmek uygun düşmektedir. Bu bağlamda karşımıza şüphesiz ki, 1215 tarihinde imzalanmış olan Magna Carta Libertatum çıkmaktadır. İlgili belge, insan hakları açısından önemli bir adım niteliğinde olup egemen otoritenin keyfi olarak bireysel haklara müdahalesini sınırlar niteliktedir.³⁶ Bu bağlamda kanunsuz tutuklamalar, mala el konulması, keyfi vergi alınmasına getirilen yasaklar, insan haklarının güvencesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1689 tarihinde ise yine aynı coğrafyada, İngiltere'de imzalanan Haklar Bildirgesi ile yargı güvenceleri kapsamında vatandaşların hakları belirlenmiş³⁷, bu şekilde insan hakları mücadeleleri bakımından önemli bir adım atılmıştır.

Amerikan belgelerinde 18.yy felsefesinin etkisi kendisini hissettirmektedir.³⁸ 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirgesi'nin³⁹ de insan hakları mücadelesi sürecinde büyük katkıları olmuştur. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinden önce Kuzey Amerikadaki devletler tarafından anayasalarında yer verilen bildirge insanların doğuştan özgür ve eşit yaratıldıklarını ifade etmesi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Jefferson'ın kaleme aldığı Amerikan Bağımsızlık bildirgesinde ise esas itibari ile yönetim ve ekonomik koşullar sebebiyle Büyük Britanya Krallığı'na karşı kolonilerin bağımsızlıkları ilan edilmiştir.⁴⁰ Bu bildirmede eşitliklere, özgürlüklere

³⁶ Magna Carta, Madde. 39, 1215, (Çevrimiçi),

<https://www.legislation.gov.uk/aep/Edw1cc1929/25/9/section/XXIX>,

<https://www.bl.uk/magna-carta/articles/magna-carta-english-translation#>, 15 Haziran 2021.

³⁷ Haklar Bildirgesi (Bill of Rights), 1689, (Çevrimiçi),

<https://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2/contents>, 15 Haziran 2021.

³⁸ Gülden Çamurcuoğlu, Zeynep Hazar, "Kuzey Amerika'da Özgürlüklerin Doğuşu", **İnsan Hakları Hukuku Ders Kitabı**, Ed. İlyas Doğan, 2. Baskı, Ankara, Astana Yayınları, Eylül 2015, s. 95.

³⁹ Virginia Haklar Bildirgesi (The Virginia Declaration of Rights), Haziran, 1776, (Çevrimiçi),

<https://www.archives.gov/founding-docs/virginia-declaration-of-rights>, 15 Haziran 2021.

⁴⁰ Ahmet Mithat Güneş, **a.g.e.**, s. 87-88.

ve otoritenin yükümlülükleriyle beraber kralın hukuksuz uygulamalarına dikkat çekilmiştir. Söz konusu bildirge, otoritenin bireylerin huzuru ve güvenini sağlamak için var olduğunu belgeler niteliktedir. Bu bağlamda otoritelerin, yani devletlerin, halk eksenli olmaları gerektiğinin, güçlerini halktan aldıklarının ve halkın refahına hizmetle yükümlü olduklarının, bir diğer deyişle bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvencesi olarak var olmaları gerektiğinin altı çizilmiştir. Özellikle yaşam, özgürlük ve mutluluğa ulaşma hakkı olmak üzere insanların “Tanrı tarafından verilmiş bazı dokunulmaz hakları” olduğunu ve devletin var olma sebebinin hak ve özgürlükleri korumak olduğunu ifade etmesi açısından oldukça önemlidir.⁴¹

1789 tarihine gelindiğinde Fransa’da önemli bir değişimin önünü açan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, yine insan hakları mücadelesinin kilometre taşlarından biri olarak sayılmaktadır. Söz konusu düzenleme ile feodal düzenin sonu getirilmiş, temelleri Anayasa’ya dayanan modern düzene geçiş süreci başlamıştır. Bireylerin özgürlüklerinin korunmasını ve yasal eşitliklerini savunan bildirgenin, Montesquieu’nun kuvvetler ayrılığını yaklaşımını benimsemiş 16. Madde hükmü ise insan hakları mücadelesi için oldukça önemlidir. Söz konusu maddede hakların güvence altına alınmadığı, kuvvetler ayrılığının belirtilmediği bir toplumun anayasadan yoksun sayılacağı ifade edilmiştir.⁴² Görüldüğü üzere, 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, kuvvetler ayrılığı, anayasal düzen ve insan hakları arasındaki zorunlu köprüyü kurmuş, bu üç unsuru birbirlerinin önkoşulu olarak nitelendirerek insan hakları mücadelesine damgasını vurmuştur. Yine aynı bildirmede temel haklar sayılmış bulunmaktadır. Bireylere özgürlük, mülkiyet hakkı, güvenlik hakkı ve zulme karşı direnme hakları verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, insan hakları coğrafi sınırları aşarak küreselleşmeye başlamıştır. Bunun sebebi bir evrensel insan hakları bildirgesi ve üç bölgesel insan hakları sözleşmesinin imzalanmış olmasıdır. Birleşmiş milletlerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında imzaladığı 1948 tarihli bildirge bu bağlamda önemli bir adımdır. Bahsi geçen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlaması umut edilen yeni bir sürecin göstergesi niteliğindedir. İnsan

⁴¹ Ahmet Mithat Güneş, **a.g.e.**, s. 89.

⁴² Jale Civelek, “1789 Fransız Bildirisi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Cilt: 9, Sayı:1, 1989, s. 5.

Hakları Evrensel Bildirgesi yanında Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, insan haklarının evrenselleşmesi bakımından çarpıcı düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler adeta insan hakları anayasası niteliğinde görülmektedirler. Birleşmiş Milletler, söz konusu düzenlemeler vasıtasıyla insan haklarını evrensel düzlemde güvence altına almış bulunmaktadır. Bu düzenlemeler ve genel olarak Birleşmiş Milletler'in üstlenmiş olduğu görev, bu kuruluşu insan haklarının kurumsal güvencesi haline getirmiştir demek mümkündür. Bünyesinde İnsan Hakları Komisyonu'nu barındıran kuruluşun aynı şekilde merkezi İsviçre'de olan bir İnsan Hakları Merkezi mevcuttur. Birleşmiş Milletler, sivil toplum kuruluşları ve üye ülkelerle karşılıklı görüş alışverişinde bulunarak insan hakları mücadelesini gün geçtikçe yükseltmeye devam etmektedir.

İnsan hakları mücadelelerinin en önemli kazanımlarından biri ise şüphesiz 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'dir. Bahsi geçen bölgesel sözleşme, Avrupa Konseyi tarafından yürürlüğe konmuştur. İmzalanıp yürürlüğe girmiş olan bağlı protokoller ile birlikte Avrupa İnsan Hakları sözleşmesi, insan haklarının önemli bir güvencesi niteliğindedir. Bu kapsamda, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi ülkeler üstü kurumlar vesilesiyle bağlayıcı kararlar üretebilme yetkisine sahip otoriteler kurulmuştur. Özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kendi alanında benzerleriyle karşılaştırılamayacak kadar çok davaya bakan, kararlar veren ve içtihatlar oluşturan bir mahkeme olarak insan haklarının bir otorite tarafından güvence altına alınması açısından önemli bir organ ve tedbir olarak değerlendirilmektedir.⁴³

1890 yılında kurulan Uluslararası Amerika Cumhuriyetleri Birliği 1910 da Pan-Amerikan birliği adını almış, 1948 de ise Amerikan Devletleri Örgütü şekline dönüştürülmüştür. Söz konusu kuruluş, İnsan Hakları Amerikan Devletleri Arası Komisyonu ve Amerikan Devletleri Arası İnsan Hakları Mahkemesi kurduğundan, insan hakları açısından önemli adımlarıyla bilinmektedir. 1978 yılında imzalanmış olan Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Beyannamesi, halihazırda Güney Amerika'da hukuk devletinin güvencesi niteliğindedir. Söz konusu düzenleme,

⁴³ Rona Aybay, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Konusunda Bazı Genel Gözlemler ve 14. Protokol", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Cilt:23, Sayı:88, Mayıs 2010, s. 258.

geçerli olduğu bölgelerde insan haklarını güvence altına almaktadır. İlgili düzenleme 82 maddeden oluşmakta olup Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Medeni Haklar Sözleşmesi'nden esinlendiği açıktır.

Bölgesel örgütlenmeler, 1963 yılında Afrika Birliği Örgütü ile devam etmiştir. Söz konusu örgütün kurucu düzenlemesinin girişinde, halkların kendi kaderlerini tayin hakkı kapsamında devredilemez, vazgeçilemez haklarına yer verilmiştir. Afrika halklarının insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmesini gözetme amacıyla varlık kazanmış olan örgüt, bu halkların eşitliğini ve özgürlüğünü zorunlu hedefler olarak belirlemiştir. Afrika halkları arası dayanışma ve iş birliğine dikkat çekilmiştir. 1986 tarihine gelindiğindeyse kapsamlı bir insan hakları sözleşmesi olan Afrika İnsan ve Halkların Hakları sözleşmesi imzalanmıştır. Medeni, siyasal, ekonomik ve sosyal hakları düzenleyen sözleşme, insan hakları ile ilgili bir komisyon da kurmuştur. Komisyon düzenlenmişse de insan haklarına ilişkin yargı süreci düzenlenmemiştir. İlgili sözleşme 68 maddeden oluşmaktadır. AİHS, Birleşmiş Milletler Medeni Haklar, Birleşmiş Milletler Ekonomik Haklar Sözleşmelerinden esinlendiği açıktır. Sözleşme, haklara ilişkin kapsamlı düzenlemesi sebebiyle kendisinden önceki sözleşmelerden farklı bir nitelik taşımaktadır.

İkinci Dünya Savaşı, dünya üzerinde topyekûn bir değişim sürecini beraberinde getirmiştir. Şüphesiz ki söz konusu savaşın en önemli yankısı, insan haklarının öneminin anlaşılması alanında olmuştur, insan hakları mücadeleleri ivme kazanmıştır. İnsan haklarının sadece bildirilerde ve anayasalarda olmasının yeterli olmadığı anlaşılmış ve uluslararası anlaşmaların, sözleşmelerin ve konferansların konusu edilerek güvencelerin artırılması amaçlanmıştır.⁴⁴ Bu bağlamda 33 Avrupa ülkesinin, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Kanada'nın 1975 yılında imzaladığı Helsinki Nihai Senedi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı sürecini başlatmıştır. Esas amacı doğu-batı ilişkilerini geliştirmek olan söz konusu belge, batı ülkeleri için temel insan haklarının güvence altına alınması amacını gütmektedir. Bu kapsamda etnik gerilimlerin azaltılmasına, demokrasinin geliştirilmesine çalışılmıştır.

---

⁴⁴ Etem Çalık, "İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasi ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi", **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:6, Sayı:16, Bahar 2017, s. 56.

Helsinki Nihai Senedinde insan haklarına da yer verilmiştir. Söz konusu temel hak ve özgürlükler, belgenin VII. İlkesinde “düşünce, inanç, din ve vicdan özgürlüğü de dahil olmak üzere insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı” başlığı altında ele alınmıştır.⁴⁵ 1990 yılında imzalanan Paris şartı ile birlikte, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, kurumsal bir yapıya kavuşmaya başlamıştır. Söz konusu yapı, kurucu belgesi olan Helsinki Sonuç Belgesi dahil olmak üzere bütün düzenlemelerinde insan haklarına vurgu yapmış ve taraf devletleri bu hakları güvence altına almaya çağırmıştır. Helsinki Sonuç Belgesi özellikle Birleşmiş Milletler Anlaşması’nın amaç ve ilkelerine ve Evrensel Bildirge’ye uyma yükümü getirmiştir. Bu anlaşmaların yanında insan hakları alanında bütün ülkelerarası bildirge ve anlaşmalara uyma yükümlülüğünü de saklı tutması açısından kapsamlı bir insan hakları düzenlemesi oluşturmuştur. Paris Şartı ise taraf devletler için demokrasiyi zorunlu kılmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere insan haklarının varolabildiği ideal sistem olan demokrasinin zorunlu kılınması, yine insan hakları mücadelelerinde atılmış önemli bir adımdır.

3. Temel Hakların Sınıflandırılması

İnsan hakları, egemen otoriteyi sınırlandırıp, otoritenin müdahale edemeyeceği bireysel bir özgürlük alanı sağlamaktadır. Egemen otorite, diğer bir deyişle devlet, insan haklarını güvence altına almak için kimi zaman etken unsur olarak hareket etmekte, bazı tedbir ve önlemler almakta, kimi zaman ise pasif duruşunu koruyarak müdahalesizlik vasıtasıyla hedeflenen ideale ulaşmaya çalışmaktadır. Sağlanabilmesi için devletin aktif müdahalesini gerektiren ve müdahalesizliğini gerektiren hakların varlığı, söz konusu hakların tanımlanabilmesi için bir ayrım, sınıflandırmaya gidilmesini zorunlu kılmıştır. Öğretide bu bağlamda çeşitli sınıflandırmalar yapılmış olup en bilinenleri negatif-pozitif-aktif statü hak ayrımları⁴⁶ ve bireysel-kolektif hak ayrımları olarak sıralanabilmektedir.⁴⁷

⁴⁵ **Helsinki Nihai Senedi (Helsinki Final Act)**, Ağustos, 1975, (Çevrimiçi), <https://www.osce.org/helsinki-final-act>, 15 Haziran 2021.

⁴⁶ Neslihan Aybike Ceylan, “Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Hakların Bütünlüğü İlkesi”, **Anasay Dergisi**, Yıl:1, Sayı:2, Kasım 2017, s. 217.

⁴⁷ Turhan, **a.g.e.**, s. 359.

Söz konusu sınıflandırmalarda göz önünde bulundurulmuş unsur ağırlıklı olarak hakların nitelikleri ve güvence altına almayı hedefledikleri özgürlük alanlarıdır. Araştırmacılar bu ayrımları ortaya koyarken, insan hakları mücadelelerinin tarihini, tarihsel arka planını göz önünde bulundurmamışlardır. İnsan hakları kavramı, insan hakları mücadelelerinin bir ürünü olduğundan,⁴⁸ bu tarihsel sürecin de göz önünde bulundurulduğu ayrımlar daha sağlıklı ve güvenilir gözükmetedir.

Negatif, pozitif ve aktif statü hakları ayrımı, Jellinek tarafından ortaya koyulmuş olup günümüzde klasik sınıflandırma olarak öğretide kendine yer bulmaktadır. Ayrımda kullanılmış olan “statü” kavramı bireyin ve devletin birbirleri karşısındaki konumlarını ifade eder niteliktedir. Bireyin devlet karşısındaki statüsü, yine bireyin devletten güvence altına alınmasını istediği temel hakkıyla ilgili devletin yükümlülüğünü belirler niteliktedir.⁴⁹

Bahsi geçen müdahale devletin hareketsiz kalması, özgürlük alanına müdahale etmemesi olduğu zaman Jellinek’in ayrımındaki negatif statü hakları söz konusu olmaktadır. Negatif statü hakları, devletin müdahalesi olmaksızın bireyin yararlanmasına ve özgürlük alanını oluşturarak kullanmasına açık haklardır. Bunlara en temel örnek olarak yaşam hakkı verilebilmektedir. Bireyler bu haklarını kendi özgür alanları içerisinde, devletin herhangi bir edimine ihtiyaç duymaksızın kullanabilmekte ve kullanmalıdırlar.

Pozitif statü haklarında ise devletin etken hareketi gerekmektedir. Bireylerin devletin müdahalesi olmaksızın kullanamayacağı, ancak devletin sağlaması halinde kullanabileceği, devletin bir edim yükümlülüğü altında olduğu hakları Jellinek, pozitif statü hakları olarak sınıflandırmıştır. Ekonomik ve sosyal nitelikli haklar, örneğin sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı bu kapsamdadır. Devlet, pozitif statü haklarını sağlayarak toplumsal eşitsizliği gidermek ve toplumsal düzeni, adaleti sağlamakla yükümlüdür.

Jellinek’in ayrımındaki aktif statü haklarına gelince, bunlar bireyi bir anlamda aktif olarak egemen konumuna getirmektedirler. Bunu, bireylerin devlet oluşumu ve

---

⁴⁸ Anıl Çeçen, “İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk”, *Journal of Yaşar University*, Cilt:8, Sayı:Özel, 2013, s. 810.

⁴⁹ Donnelly, *a.g.e.*, s. 25.

yetkisinin kullanımına katılmalarını sağlayan özgürlük alanları yaratarak yaparlar. Bireylere bu tanınan bu özgürlük alanları, seçme ve seçilme hakları, siyasal parti kurma gibi haklar sayesinde gerçekleşmektedir. Aktif statü hakları sayesinde bireyler devlet yönetiminde aktif olarak rol almakta ve yönetim sürecine katılmaktadırlar. Bu bağlamda devletin hem etken müdahalesi hem müdahalesizliği gerekmektedir. Örnek olarak devlet vatandaşa etken müdahalesiyle seçme ve seçilme hakkının kullanılabilmesini sağlamalı, fakat bireylerin hür iradelerine müdahalesiz kalmalıdır.

Jellinek'in sınıflandırması öğretide, haklar arası güç dengesinin kurulamayacağı durumlarda insan haklarının tehlikeye düşebileceği düşüncesiyle eleştirilmektedir. Devletin etken müdahalesini gerektiren pozitif statü haklarının gerçekleştirilmesi süreci, diğer bireylerin haklarını kısıtlayabilmektedir. Örneğin, devlet yoksulluğu gidermek için aldığı tedbirlerle diğer bireylerin haklarını ihlal edebilecektir.⁵⁰ Özet olarak insan haklarının bütünlüğü, Jellinek'in bu ayrımındaki haklar arası potansiyel hiyerarşi tehlikesi nedeniyle bozulabilecektir.

1977 yılında Karel Vasak'ın öne sürdüğü kuşak ayrımı, insan hakları mücadelelerinin tarihsel evrimini göz önünde bulundurduğundan önemli bir ayrım olarak karşımıza çıkmaktadır. Vasak'ın ayrımı hakları birinci, ikinci ve üçüncü kuşak insan hakları olarak ayırmakta olup egemen otorite ile birey arası ilişkinin özelliklerine değinmekte, insan hakları mücadelesinin tarihsel sürecini de hesaba katmaktadır.⁵¹

Vasak'ın ayrımında belirttiği birinci kuşak haklar, siyasal ve kişisel haklar olup, özgürlüğün hukuksal alanda kurumsallaşmasını hedeflemektedir. İkinci kuşak haklar olarak belirlenmiş olan ekonomik ve sosyal hakların amacı ise eşitlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Son ayrım olan üçüncü kuşak haklar ise dayanışma ve halkların hakları olup, dayanışmanın kurumsallaşması hedefini güden hakları kapsamaktadır. Vasak'ın 1979 yılında yaptığı ayrım öğretide geliştirilmekte olup,

---

⁵⁰ Rand, **a.g.e.**, s. 147.

⁵¹ Karel Vasak, "Human Rights: A Thirty-Year Struggle: The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights", **UNESCO Courier** 30:11, Paris, United Nation Educational, Scientific, and Cultural Organization, Kasım 1977, s. 29.

gelişmeler ışığında bilimin kötüye kullanılmaması gibi dördüncü bir kuşak hak grubunun kimi hukukçularca kabul edildiği de görülmektedir.⁵²

Görüldüğü üzere Vasak'ın ayrıma tabi tuttuğu haklar esasen özgürlük, eşitlik ve dayanışma kavramlarının üzerine kurulmuşlardır. Dolayısıyla bu hakların birbirleri arasındaki denge, toplum içerisinde bu iç ilkenin dengesi niteliğinde olduğundan insan haklarının toplumsal düzende uygulamaya geçmesi bu üç kuşak hakkın birbirleriyle dengesinin hassas bir şekilde kurulmasıyla mümkün olabilecektir.

Üç kuşak hak arasındaki güç dengesi, çoğu zaman ekonomik ve siyasal nedenlerin hukuk düzenine yansımalarından kaynaklanmaktadır. Buna örnek olarak, sosyal devlet anlayışının kuvvetli olduğu bölgelerde ekonomik ve sosyal haklar yani ikinci kuşak haklar güçlenirken, sosyal devlet anlayışı zayıfladıkça ikinci kuşak hakların diğer hak kuşakları karşısında gücünü yitirdiğini görmek kaçınılmaz olmaktadır. Bu noktada kuşaklar arası tamamlayıcılık unsuru değerlendirilmelidir.

Değililmesi gereken son sınıflandırma ise, bireysel haklar ve kolektif haklar ayrımıdır. Adından anlaşılabilirliği üzere, bireysel haklar yalnızca bireyin tek başına kullanabileceği haklar olarak özetlenebilmektedir. Kolektif haklar ise bireyin diğer bireylerle birlikte kullanımını gerektiren haklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu ayrım, toplumsallığın gelişmesi, çeşitli grupların da grup olarak hak talep etmeleri sonucu önem kazanmıştır. Toplumların değişik etnik, kültürel gruplar gibi azınlık gruplarının diğer azınlık gruplarından kendilerini ayıran niteliklerin korunmasını talep etmesi sonucu, kolektif hak anlayışı ortaya çıkmıştır.⁵³ Söz konusu hak ayrımı teorik düzlemde tartışılabilir nitelikte de olsa, bireysel ve kolektif hak ayrımının keskin bir şekilde yapılması zor, hatta imkansız gözükmektedir. Zira her bireysel hakkın kolektif niteliği olduğu gibi her kolektif hakkın da bireysel niteliği olduğunu söylemek mümkündür.

---

⁵² Cengiz Gül, “Klonlama ve Kök Hücre Çalışmaların Karşısında İnsan Onurunun Korunması Hakkı”, **e-akademi Dergisi**, Sayı:101, Temmuz 2010, (Çevrimiçi), <http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=KLONLAMA%20VE%20K%D6K%20H%DCCRE%20%C7ALI%DEMALARI%20KAR%DEISINDA%20%20DDNSAN%20ONURUNUN%20KORUNMASI%20HAKKI&kimlik=-1385159815&url=makaleler/cgul-1.htm>, 15 Haziran 2021.

⁵³ Vahap Coşkun, **İnsan Hakları-Liberal Açıdan Bir Tahlil**, Ankara, Liberte Yayınları, 2006, s. 105.

Sonuç olarak, insan haklarının sınıflandırılması egemen otorite olan devletin sorumluluk alanlarının belirlenmesi ve bireyin özgürlük alanının sınırlarının belirlenebilmesi açısından önemli bir meseledir. Öğretide bu konuyla ilgili çokça ayırım ortaya koyulmuşsa da önemli olan insan haklarının tarihsel sürecinin göz ardı edilmemesi, haklar arası hiyerarşiye gidilmeden insan onuruna yaraşır bir hayatın toplumca sürdürülebilmesi adına bireylere devlet tarafından sağlanmasıdır. Hangi ayırım söz konusu olursa olsun, siyasal sistemin ve egemen ideolojinin herhangi bir hak grubuna üstünlük tanıdığı durumlarda insan hakları ihlalleri söz konusu olabilecek ve devlet ile birey arasındaki sınır silikleşecektir.

4. Hukuk Devletinde İnsan Haklarının Önemi

Devlet anayasalarında “temel hak ve hürriyetler” olarak karşılığını bulan insan haklarını sağlama ve güvence altına alma yükümlülüğü devletlere yüklenmiş bir sorumluluktur. Bu bilgi temelinden yola çıkarak, insan haklarının güvence altına alındığı, vatandaşlarına insan onuruna yaraşır bir hayat sunma hedefini gerçekleştirmek adına bu hakların sağlandığı devletlerin olmazsa olmaz niteliklerinden biri olarak karşımıza “hukuk devleti ilkesi” çıkmaktadır. Bu bağlamda önce hukuk devleti ilkesi değerlendirilecek, çizilen çerçeve içerisinde ilgili ilkenin insan hakları üzerindeki etkisi incelenecektir.

İnsan dediğimiz canlının yaşamını sürdürebilmesi için toplumsal dayanışmaya ihtiyaç duyduğunu, barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlarını ancak ve ancak bu yolla güvenli bir şekilde gerçekleştirebileceğini farketmesini takiben toplumsal yaşam kaçınılmaz bir zorunluluk olmuştur.

Toplumsal yaşam her ne kadar dayanışmayı beraberinde getirirse ve bireylerin yaşamını kolaylaştırma amacı gütse de birey bazındaki eşitsizlikler tarihin her döneminde çatışmalara sebep olmuştur. Toplum içerisinde güçlü olan ile zayıf olan arasındaki çatışmalar ve toplumsal adaletsizliğin doğurduğu çatışmalar, hak arayışına yol açmış, antik çağlarda karşımıza bireysel öç alma şeklinde çıkan hak arayışı, zamanla yerini devlet otoritesi vasıtasıyla hak aramaya bırakmıştır.

Bireyler arası çatışmanın devlet otoritesi vasıtasıyla çözümlenmesi yolu toplumsal çatışmaları düzenleyici bir çözüm yolu olarak belirlenmişse de bu olgu yeni ‘güçlü’ ve ‘zayıf’ taraflar yaratmıştır. Devletin otorite olduğu bu anlayışta

devlet ‘üstün güç’ karşısındaki vatandaş ise ‘korunmaya muhtaç’ konumuna gelmiştir.

Bireyin çatışmalara karşı korunma organı olarak başvurduğu devlet, toplumsal adaleti sağlarken yüklediği otoritesini, üstün gücünü hiçbir sınırlamaya tabi olmaksızın kullandığına ise yine toplumsal adalet dengesinin bozulması kaçınılmaz olacaktır. Bu bağlamda insanlık tarihi, devletin bahsi geçen sınırsız otoritesinin sınırlandırılması mücadelelerine sahne olmuştur.

Devletin kendi otoritesinin sınırlandırılması gerektiği anlayışı, anayasal belgelerle güvence altına alınmıştır. Anayasal belgeler, devletin keyfi uygulamalarını sınırlama, vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini tanıma ve güvence altına alma, devletin işlem ve eylemlerini denetleme aracı olarak devlet ve vatandaş arasındaki bir çeşit “toplumsal sözleşmeler” olarak yürürlüğe girmiştir.

Toplumsal hayatın adil ve güvenli bir sürdürülebilirlik içerisinde devam edebilmesinin tek yolu, bireylerin birbirlerinin temel haklarına karşılıklı saygı göstermesi, bu durumun ihlalinin ise müeyyidelere bağlanmış olmasıdır. Bilindiği üzere bu karşılıklı saygı mekanizmasını müeyyidelerle sağlamlaştıran ise, toplumsal adalet ve güveni sağlama yükümü altında olan devlettir.

Bu mekanizma çağdaş devlet sistemlerinde, anayasalar vasıtasıyla düzenlenmektedir. İnsan haklarının anayasalardaki karşılığı olan temel hak ve hürriyetler, devlet otoritesinin işlem ve eylemlerinin hukuka uygunluğunun denetimi, dolayısıyla temel hak ve hürriyetlerin müdahale edilemez sınırları anayasalarda düzenlendiği ve güvence altına alındığı takdirde, vatandaşlar tarafından devletlere karşı ileri sürülebilirlik kudreti kazanmaktadır.

Devlet tanımı, antik çağlardan günümüze değişim göstermiştir. Antik çağlarda vatandaşın ‘hizmetkar’, devletin ‘efendi’ olduğu devlet sistemleri, günümüzde tam tersi duruma evrilmiştir. Çağdaş devlet sistemlerinde, devlete toplumsal adaleti sağlama, vatandaşlarına insan onuruna yaraşır bir hayat sunma ve bu doğrultuda üstlenmesi gereken sorumlulukları hukuksal düzenlemelerle güvenceye alma vasfı yüklenmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla çağdaş dünyada devlet, antik çağların tersine, ‘hizmetkar’ devlettir. Hizmetkar devlet anlayışı olarak tasvir ettiğimiz bu anlayış, devletin kendi otoritesini hukuk kuralları ile sınırlandırması,

aktif bir denetleme mekanizmasının varlığı ile hayat bulmaktadır. Devlet içi denetleme mekanizmasının pratik hayatta ideal şekilde karşılık bulabildiği sistemler olan kuvvetler ayrılığı sistemleri, devlet pratiklerinde temel hak ve hürriyetlere saygının, vatandaşlara insan onuruna yaraşır bir hayat sunmanın öneminin, toplumsal adaletin önemini ön plana çıkarmış, beraberinde kaçınılmaz olarak sosyal hukuk devleti anlayışını getirmiştir.

Kendi otoritesinin sınırlarını anayasal belgeler ile çizen, vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini kendi otoritesinden önde tutan devletler hukuku içselleştirmiş, ilke edinmiş ve bu durum ‘hukuk devleti’ anlayışını doğurmuştur.

Hukuk devleti ilkesi, her ne kadar devletlerin anayasalarında yer bulsa da esasen bir anlayışın sonucu olup, insan haklarına saygı temelinde doğal bir sürecin beraberinde getirdiği bir unsurdur. Kuvvetler ayrılığı sistemine dayalı bir devlet sisteminde, insan haklarına saygı, ancak ve ancak hukuk devleti ilkesinin benimsenmesi ile mümkündür. Devletlerin hukuku içselleştirmeleriyle birlikte hukukun üstünlüğü toplumlarda önemli bir yer kazanmaya başlamıştır. Hukukun üstünlüğünün teminatı ise bireylerin birbirleriyle ve egemen güç olan devletle olan ilişkilerini düzenleyen soyut, genel ve objektif kuralların varlığıdır. Hukuk devleti ilkesi, en basit haliyle hukukun üstünlüğünün esas olduğu devlet sistemi anlamına gelmektedir. Hukuk devletlerinde yalnızca bireyler değil, yönetim gücünü elinde bulunduran organlar da hukukun altındadır, hukuka uymakla yükümlüdür.⁵⁴

Devletin hukuku içselleştirmesi yolunda inşa edilen hukuk devleti ilkesi, bir bakıma demokrasinin hukuka yerleştirilmesidir. Şüphesiz ki, yalnızca yasaların ve anayasaların varlığı, hukuk devleti olmak için, hukukun üstünlüğünün temin edilebilmesi için yeterli olmamaktadır. Bir devletin belirlediği hukuk kurallarının adaleti sağlamak ve devlet otoritesini sınırlandırmak açısından yeterli olması gerekmektedir. Söz konusu yasalarda vatandaşların insan onuruna yaraşır bir hayat sürmesi hedefi üstün yarar olarak kabul edilmeli, bu unsur bütün yasaların ruhuna yansıtılmalıdır.⁵⁵

---

⁵⁴ İbrahim Kaboğlu, “Türkiye’de Hukuk Devletinin Gelişimi”, **Hukuk Devleti**, Ed. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, Afa Yayınları, 1998, s. 205.

⁵⁵ **A.e.**, s. 11-14.

Zira Anayasa Mahkemesi hukuk devleti tanımını “İnsan haklarına saygı gösteren ve bu hakları koruyucu adil bir düzen kuran ve bunu devam ettirmeye kendini zorunlu sayan ve bütün faaliyetlerinde hukuka ve anayasaya uyan devlettir” şeklinde ortaya koymuştur.⁵⁶

Bir başka açıklayıcı tanım ise Avrupa Komisyonu tarafından, “insan haklarının ve temel hürriyetlerin etkili bir biçimde kullanılmasını sağlayan yasalar, bağımsız yargı, etkili ve kısıntısız yargı, yasalar önünde eşitliği sağlayan hukuk sistemi” olarak ortaya koyulmuştur.⁵⁷

İngiltere, hukuk devleti kavramının geliştirilmesi yolunda attığı adımlarla anlayışa önemli bir katkı sağlamıştır. İngilizlere göre hukuk devletinde bulunması gereken özelliklerden ilki masumiyet karinesinin kabulüdür. Masumiyet karinesi günümüz çağdaş hukuk devletlerinde de kabul görmekte olup en basit haliyle kişinin suçu yargı organınca sabit olmadıkça, müeyyide uygulanması yasağıdır. Yine günümüzdeki karşılığı adil yargılanma hakkı olan bir diğer özellik de İngilizler tarafından herkesin hiçbir ayrıma tabi olmaksızın aynı mahkemenin yargısına tabi olması gerekliliği olarak belirtilmiştir.

Hukuk devleti için belirttikleri son özellik ise temel hakları tespit eden içtihatlardan oluşan bir anayasanın varlığı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸ Bahsi geçen içtihadi anayasanın esas hedefinin, dava yoluyla tespit edilen temel hakların korunması olduğu şüphe götürmemektedir. İngilizler bu şekilde, toplumsal hayatta karşılaşılan çatışmaları kapsayan bir kurallar bütünü oluşturmayı hedeflemişlerdir.

Bir devletin hukuk devleti olma iddiasının sağlam temellere dayanabilmesi için öncelikle temel hak ve hürriyetlerin araç değil, amaç olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, yapılacak bütün düzenlemeler, devlet organlarının bütün iş ve eylemleri temel hak ve hürriyetleri sağlamak hedefine hizmet etmelidir.

---

⁵⁶ T.C. Anayasa Mahkemesinin E.2012/107, K.2013/90 Kararı § 14, 10.07.2013, (Çevrimiçi), <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2013/90?EsaNo=2012%2F107&KararAramaRaporu=1&KararNo=2013%2F90>, 15 Haziran 2021.

⁵⁷ Avrupa Hukuk Yolu ile Demokrasi Komisyonu(Venedik Komisyonu) Hukuk Devleti Kontrol Listesi, Mart, 2016, (Çevrimiçi), [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-tur](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-tur), 15 Haziran 2021.

⁵⁸ Ali R. Çoban, Bilal Canatan, Adnan Küçük, Hukuk Devleti: Hukuk, Bir İlke Siyasi Bir İdeal, Ankara, Adres Yayınları, 2008, s. 188-189.

Hukuk devleti anlayışı, temel hak ve hürriyetlere dokunulmaz bir alan sağlayan düzenlemeleri yapmayı şart koşturmaktadır.

Hukuk devletlerinde temel hak ve hürriyetler, öncelikle anayasalar vasıtasıyla korunmaktadır. Anayasaların üst norm niteliğinde, normlar hiyerarşisinin en üst basamağında olduğu, değiştirilmesi oldukça zorlu metinler olduğu kabul edilmektedir. Anayasaların içeriğinde devletin yetkilerinin sınırlarının çizilmiş olması, temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla üst norm niteliğindeki bu belgelerde bireylerin hakları düzenlenip güvence altına alınmakta, aynı zamanda devletin de gücünün sınırları çizilmektedir.

Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması da yine hukuk devleti ilkesine uygun bir şekilde anlaşılmalıdır. Temel hak ve hürriyetlerin, hangi şartlar altında, hangi şekilde ve hangi sınırlara uyularak sınırlandırılabilirliği sorunu hukuk devleti ilkesinin içselleştirilmesi yoluyla çözülmektedir. Bu anlayış, söz konusu hak ve hürriyetlerin ancak ve ancak kanun ile sınırlandırılabilirliğinin kabulünü zorunlu kılmaktadır. Aksi takdirde, egemen gücü elinde bulunduran kişi veya kişilerin temel hak ve hürriyetleri kendi ideolojileri doğrultusunda sınırlandırması veya kaldırması tehlikesiyle karşı karşıya kalınabilecektir.

Temel hak ve hürriyetlerin yalnızca kanunla sınırlandırılabilmesi, söz konusu hakları egemen gücün keyfiyetinden kurtarmakta ve demokrasinin tecelli ettiği yasama organının demokratik oylaması ile çıkaracağı kanuni düzenlemelere zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin dokunulmaz, vazgeçilmez ve devredilmez temel hak ve hürriyetlerin özünü zedeleyici, bu hakları tümüyle kullanılmaz hale getirici nitelikteki sınırlandırmalar, hukuk devleti ilkesiyle ters düşmektedir. Anayasa Mahkemesi, temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırmasında “söz konusu özgürlüğün kullanılmasının imkânsız hale getirilmesinin” hukuk devleti anlayışına aykırı olduğunu belirtmiştir.⁵⁹

Dolayısıyla, ister ‘hukuk devleti’, ister ‘hukukun üstünlüğü’ kavramı kullanılsın, temelde ifade edilmek istenen ana fikir, egemen otoritenin kendi gücünü hukuk kurallarıyla, anayasal belgelerle sınırlandırmasıdır. Zira hukukun

⁵⁹ Ramazan Çağlayan, “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hukuk Devleti İlkesi”, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 1998, s. 53.

üstünlüğünün esas hedefi, egemen otoritenin işlem ve eylemlerinde yasalara uyma zorunluluğunun kabul edilmesi, egemen otoritenin keyfiyetinin önlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pozitif hukukun var olduğu her devletin hukuk devleti olduğu önermesi hatalıdır. Hukuk devleti yalnızca bir kavram değil, bütüncül bir anlayış olup yalnızca biçimsel zorunluluklarının değil, aynı zamanda içeriksel zorunluluklarının da var olması gerekmektedir. Dolayısıyla hukuk devleti yalnızca ‘hukuku olan bir devlet’ değil, ‘hukukun hâkim olduğu devlet’ olarak tanımlanmalıdır. Bu çerçevede değerlendirecek olursak, her hukuk devletinin hukuki metinlerle devlet otoritesini sınırlaması, bu çerçevede düzenlenmiş olan hukuki normlara sahip olması gerekmektedir.

Bu çerçevede önemli olan, hukuk devleti anlayışının içselleştirilmesidir. Zira, tek başına bir anayasanın varlığı, insan haklarının güvence altına alındığı anlamına gelmemektedir. Hukuk devleti anlayışının içselleştirilmediği devlet yönetimlerinde düzenlenmiş anayasaların kendileri, temel hak ve hürriyetlerinin ihlal kaynağı dahi olabilmektedirler. Bu şekilde düzenlenmiş anayasalar vasıtasıyla devletler düzenledikleri anayasalarla, keyfi işlem ve eylemlerini meşrulaştırabileceklerdir. Dolayısıyla yalnızca bir hukuki düzenleme değil, hukuki düzenlemenin insan haklarını üstün yarar olarak gözettiği bir anlayışın mevcut olması gerekmektedir. Aksi takdirde söz konusu olan bir ‘hukuk devleti’ değil, ‘hukuku olan bir devlet’ olacaktır. Bu noktada karşımıza maddi anlamda hukuk devletinin önemi çıkmaktadır.

Hukuk devletinin karşıtı, mutlak güç olarak düşünülebilmektedir. Otoritenin hiç bir sınırlamaya tabi olmadığı, denetimsiz bir yönetim mekanizmasına sahip olduğu mutlak gücün mevcudiyetinde hukuk devleti anlayışının varlığını iddia etmek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla önemli olan biçimsel kanunlar değil, maddi açıdan kabul edilmiş değerler bütünüdür. Ayrıca hukuk devletinin hukuk ötesi, hatta anayasa ötesi bir kavram olduğu belirtilmiştir.⁶⁰ Bu açıklamaları özetleyecek olursak hukuk devleti, bir devletin hukuki metinlerinin özünü, sahip olması gerektiği nitelikleri ve içeriğini ortaya koyan ve araştıran bir öğretilerdir. Maddi anlamda hukuk

---

⁶⁰ Çoban, Canatan, Küçük, **a.g.e.**, s. 41-48.

devleti, devletin hukuki metinlerinin insan haklarına uygunluğunun göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir.

Kanunların varlığı, adil yargılanma hakkı, masumiyet karinesi, lehe kanunun geçmişe yürütmesi gibi biçimsel hukuk devleti gerekliliği göz önünde bulundurulduğu zaman hukuk devletinin dar ve geniş anlamları karşımıza çıkmaktadır. Dar anlamda hukuk devleti kavramı, devletin hukuk kurallarına uymasını ve bu kurallar çerçevesinde gücünü kullanmasını, geniş anlamda hukuk devleti ise devletin bütün vatandaşlarının hukuk kurallarına uyması ve bu kurallarla yönetilmesini ifade etmektedir. Görüldüğü üzere geniş anlamda hukuk devleti, kişileri de birbirlerinin hak ve hürriyetlerine saygı anlamında kısıtlar niteliktedir.

Hukuk devleti, devletin niteliği olup aynı zamanda rolünü de belirler içeriktedir. Zira bünyesinde bir demokrasi anlayışı barındırmaktadır. Hukuk devleti olma iddiasında olan bir devletin hukukun üstünlüğünü tanıması gerektiği doğrudur da bu hukuk insan haklarına saygılı, vatandaşları için bu hakları güvence altına alan, adil yargılanma hakkının sabit olduğu, evrensel standartlara da uygun olan hukuktur. Böylesi bir hukuk, temeline bireyi almalıdır. Bireye odaklanan hukuk devletinde devlet bir araç konumundayken, amaç ise temel hak ve hürriyetler, yani insan haklarıdır.

Devletin varlık amacı, insan haklarının sağlanmasıdır. Dolayısıyla hukuk devletinin en önemli amacı egemen otoritenin gücünü kötüye kullanma tehlikesinin, bu kötüye kullanımın insan hakları üzerindeki potansiyel risklerinin asgariye indirilmesidir. Bu doğrultuda önceden belirlenmiş ve yalnızca lehe olduğu müddetçe geriye dönük uygulanabilecek kanunlar, araç olarak kullanılacaktır.

Hukuk devleti anlayışı ile aralarında sıkı bir bağ bulunan temel hak ve hürriyetlerin yanında, adalet kavramı da oldukça önemlidir. Bu üç kavram, birbirlerinin önkoşulu niteliğinde olup, birbirlerini tamamlar niteliktedirler. Merkezine bireyi alan hukuki düzenlemeler ile ulaşılmaya çalışılan esas amaç olan insan onuruna yaraşır bir hayat sunmanın yanı sıra, adaletin sağlanması da önemli bir amaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Adaletin eksik kaldığı bir toplumda çatışmaların önüne geçilemeyeceği ve temel hakların bu çatışmalar vasıtasıyla ihlal edileceği de tartışılmaz bir gerçekliktir.

İnsan hakları bağlamında ele aldığımız adalet kavramının toplumsal düzlemde gerçekleşebilmesinin en önemli ön koşulu, kanun önünde eşitliğin sağlanması ile mümkündür.

Toplumsal adaletin sağlandığı, insan haklarının merkeze alındığı bir devlet sisteminde her birey, din, dil, etnik köken, siyasi düşünce gibi farklılıklar gözetilmeksizin kanunlar önünde eşittir ve kanunların sağladığı hakları kullanabilir. Toplumsal adaletin sağlandığı bir hukuk devletinin ilk ödevi, ayırım yapmaksızın her bireyin insan olmaktan kaynaklı haklarını sağlamak ve güvenceye almaktır.

Ele alınan unsurlardan yola çıkıldığında, devletin üzerinde adaleti gerçekleştirme yükümlülüğünün bulunduğu aşıkardır. Adaleti gerçekleştirme yükümlülüğünün uygulamada yerine getirilebilmesi için adil bir hukuk düzeninin kurulması, bunun da adil hukuki metinler düzenleme yoluyla gerçekleştirmesi bir zorunluluktur.

Bu doğrultuda, başta en üst norm olan anayasa olmak üzere, devlet ve bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen, bununla birlikte toplumsal düzeni ve güvenliğini sağlamak, kaosu önlemek, özgürlük alanları yaratmak hedefi güden hukuki düzenlemelerin adil olması gerekmektedir. Söz konusu unsur hukuk devleti olmanın bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zira bir devlet, her ne kadar yasaların üstünlüğünü kabul etmiş, teşkilatlanmasını, gücünün sınırlarını, vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini, bu özgürlüklere müdahalenin sınırlarını, toplumsal yaşam ve düzeni yasalarla düzenlemiş ve teminat altına almış olsa da bu yasaların içeriği adil olmadıkça, söz konusu devletin bir hukuk devleti olduğunu söylemek hakkaniyetli olmayacaktır. Söz konusu olanın yazılı olan hukuk kuralları değil, fakat genel hukuk kaidelerinin, anlayışının, hakkaniyetin ve adaletin üstünlüğü olduğunu kabul etmek esastır.

5. Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırları

Günümüz dünyasında, insan haklarına saygılı olduğunu ileri süren devletler tarafından temel hak ve özgürlükler olarak hukuki metinlerde yer verilen hakların yine devlet tarafından güvence altına almasının önemi evrensel olarak kabul edilmiştir. Anayasal metinlerde karşılığını bulan temel hak ve özgürlüklerin

toplumsal yaşamın ve düzenin devamı için önemi de aynı ölçüde kabul edilmektedir. Bu ön kabul, beraberinde önemli bir sorunu getirmektedir.

Bu hak ve özgürlüklerin toplumsal yaşam için vazgeçilemez öneme sahip olması ve devletin bunların kullandırılması konusunda yükümlü olması bu hak ve özgürlüklerin sınırsız kullanılıp kullanılamayacağı sorusunu doğurmaktadır. Devlet tarafından sağlanan ve güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerin bireylerce sınırsız kullanımının kamu yararı veya diğer bireylerin hak ve özgürlük alanları ile çatışmaya yol açması muhtemeldir.

Bireylerin kendilerine tanınan hakları sınırsız bir şekilde kullanmaları, toplumda bir çatışmaya yol açabilecek, toplumsal güvenliği tehlikeye atabilecek ve toplumsal adaleti zedeleyebilecektir. Bu tehlikelerin önüne geçmek için otoriter gücün bu hakların sınırlandırılması konusunda da bazı yükümlülükleri olacaktır.

Özgürlüklerin modern çağda kazandığı anlama baktığımızda bazı özgürlüklerin devletin kuruluşundan önce de var olduğu, hatta bu özgürlükleri kullanılması ve korunması amacıyla insanların toplum sözleşmesi etrafında bir araya gelerek devleti oluşturduğu, bu sebeple de devletin kendini oluşturan iradenin özgürlüklerini sınırlandırmamasının devletin kuruluş amacıyla taban tabana zıt düşeceği iddia edilebilir.⁶¹ Bu durumda karşımıza çıkan soru şudur: Devlet tarafından vatandaşlarına tanınan temel hak ve özgürlüklerin kullanımının bir sınırı olacak mıdır? Olacaksa bu sınırları kim, nasıl belirleyecektir? Hangi temel haklar, ne ölçüde, hangi koşullar altında sınırlandırılabilir? Bu bağlamda, temel hak ve hürriyetlere müdahale sorunu incelenmektedir.

Öğretide ve pratikte, demokratik olma iddiasında olan rejimlerin, hükümet sistemlerinin demokratik niteliklerinin, bireysel hak ve özgürlükler ile karakterize olduğu kabul edilmektedir. Öyle ki, kabul gören anlayışa göre bir sistemin vatandaşlarına sağladığı hak ve özgürlüklerin serbestisi ne kadar hakkaniyetliyse, sistem o kadar demokratik olacaktır. Dolayısıyla hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusu, demokratik sistemlerin kuruluş ve gelişiminde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

---

⁶¹ Yusuf Şevki Hakyemez, “Temel Hak ve Özgürlüklerde Objektif Sınır Kavramı ve Düşünce Özgürlüğünün Objektif Sınırları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:57, Sayı:2, 2002, s. 19.

Halihazırda kimi ülkeler hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda hakkaniyetli davranabilirken, kimi ülkelerde ise demokratik toplum niteliklerine ters düşecek ölçüde sınırlandırmalarla karşılaşabilmekteyiz. Hak ve özgürlüklerin sınırlandırılma ölçüsü, şüphesiz ki demokrasi pratiğini, uygulamanın demokratik niteliğini de etkileyecektir. Bu bağlamda, “Liberal demokrasi” kavramı, sınırlandırma ölçüsünün daha dar olduğu sistemleri tanımlamaktadır.

Öyle ki, liberal demokrasinin egemen olduğu yönetim sistemlerinde temel hak ve özgürlüklerin kullanımında sınırlara çok az ve istisnai durumlarda rastlamaktayız. Yine aynı sistem içerisinde kimi hak ve özgürlüklere “mutlak” nitelik atfedilmiştir. Şüphesiz ki, her ne kadar bir özgürlüğün mutlak olduğu kabul edilse de eşyanın doğasından, yani özgürlüğün içeriğinden kaynaklı bazı sınırlandırmaların mevcut olduğu da kabul edilmektedir. Hak ve özgürlüğün norm alanından, içeriğinden kaynaklı bu sınırlara, objektif sınırlar adı verilmektedir.⁶²

Mutlak nitelikte olduğu çoğu demokraside kabul edilen en belirgin özgürlüklerden biri, düşünce özgürlüğüdür. Asgari ölçüde bir sınırlandırma uygulanması gerektiği kabul edilen bu özgürlüğün de doğası gereği kendi sınırları bulunmaktadır. Bu objektif sınırlar, bahsedildiği üzere özgürlüğün norm alanından, içeriğinden kaynaklanmaktadır.

Liberal demokrasilerde, mutlak nitelikte olduğu kabul edilen hak ve özgürlüklerin içeriğini, hak ve özgürlüğü kullanacak olan bireyin belirleyeceği kabul edilir. Bu anlayış, doğal hukuk öğretisini çağırıştır niteliktedir.⁶³ Doğal hukuk, bireylerin toplumsal düzeni bir toplum sözleşmesi vasıtasıyla sağladığı düşüncesi, temel hak ve özgürlüklerin gelişim sürecinin temelini oluşturmaktadır. Modern demokrasilerde gelinen noktada toplum sözleşmesi düşüncesi yeni bir boyut kazanmıştır.

Bu bağlamda, bireylerin hak ve özgürlüklerinin doğal olarak olarak mevcut olduğu, devleti oluşturan unsurun ise özgürlük sahibi bireyler olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu anlayış, devlet sisteminde esas unsurun bireyler ve özgürlükleri olduğu temeli üzerine kurulduğundan, devlet fonksiyonlarının varoluş

---

⁶² Hakyemez, **a.g.e.**, s. 18.

⁶³ Fazıl Sağlam, **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 129.

sebebi de bireylerin özgürlüklerini sağlamak ve güvence altına almaktır. Bu düşünce sistemi, bireylerin özgürlüklerinin sınırsız olduğu yanılgısını beraberinde getirebilmektedir.

1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, bu anlayışın göstergesi niteliğinde değerlendirilebilmektedir. 1789 Bildirgesi, bireylerin doğal olarak elde ettiği özgürlüklerini hiçbir sınırlandırmaya tabi olmaksızın, istedikleri şekilde kullanabileceğine değinmiştir.⁶⁴ Bu anlayış, özgürlüğün mutlak niteliğine işaret eder niteliktedir. Bireyi merkezine alan bu düşünce sisteminde, özgürlüklerin yalnızca başka bireylerin özgürlük alanlarıyla sınırlandırılabilmesi kabul edilmektedir.⁶⁵ Modern demokrasilerde bu anlayış değişikliğe uğramış olsa da özgürlüğün önemine yapılan vurgu halihazırda sabittir. Bununla birlikte modern demokrasilerde, bireyin toplumsal bağlamda ele alınması, özgürlüğün tek öznesi olarak bireyin değil, toplumun değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi hakimdir.

Bu doğrultuda, bireyin özgürlüğünün toplumsal düzen ve güvenliği tehlikeye düşürmeyecek şekilde konumlandırılması esastır. Dolayısıyla bireysel özgürlüğün ayrıcalıklı konumu göz ardı edilmeden, toplumsal bağlamda ele alınması da önemli bir unsurdur.⁶⁶ Bireysel özgürlüğün toplumsal bağlamda ele alınması gerekliliğine ilişkin anlayış, Fransa da ortaya çıkan 1848 İşçi Devriminden sonra benimsenmeye başlamıştır.⁶⁷ Bu düşünce, toplumsal düzenin sağlanması ve korunması düşünüldüğü zaman sağlam temellere dayanıyor gibi görünmektedir. Şüphesiz ki sınırsız bir bireysel özgürlük ortamı, toplumsal güvenlik ve düzene zarar verebilecektir. Toplumsal düzen ve güvenliğin sağlanabilmesi için, bireysel özgürlüklerin içerikleri ve doğaları göz önünde bulundurularak sınırlandırılabilir olmaları gerekmektedir. Bu kapsamda belirlenecek olan sınırlar ise, hakkaniyetli olduğu ölçüde sistemin demokratik niteliğini perçinleyecektir.

Bireysel hak ve özgürlüklerin değişik doğaları ve içerikleri sebebiyle, toplumsal düzenin ve güvenliğin sağlanması amacı için sınırlandırılma gerekçeleri de

---

⁶⁴ Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (Declaration of the Rights of Man Approved by the National Assembly of France), Ağustos, 1789, (Çevrimiçi), https://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp, 16 Haziran 2021.

⁶⁵ İlhan F. Akın, **Kamu Hukuku**, 5. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 1987, s. 235.

⁶⁶ Ömer Anayurt, **Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti**, İstanbul, Kazancı Yayınları, 1998, s. 47.

⁶⁷ Akın, **a.g.e.**, s. 246.

çeşitlenmektedir. Kabul edilen en geniş kapsamlı sınırlandırılma gerekçesi, 1789 Bildirgesi kapsamında da altı çizilmiş olan, bireylerin özgürlüklerinin diğer bireylerin özgürlük alanlarını ihlal etmemesidir. Bunun gibi, toplumsal düzen ve güvenliğin korunması adına zorunlu durumlarda, örneğin suç işlenmesinin önlenmesi amacıyla, bireysel özgürlüklerin sınırlandırılması mümkündür.

Bu doğrultuda, toplumsal düzen ve güvenliğin korunabilmesi için hak ve özgürlüklerin belli sınırlandırmalara tabi olması gerektiği kabul edilmektedir⁶⁸. Hak ve özgürlükler ile toplumsal düzen, yani kamu düzeni arasındaki karşılıklı ilişki, dengeli bir özgürlük anlayışını beraberinde getirmektedir. Bireylere tanınan özgürlüklerinin, birbirlerinin özgürlüklerini ve kamu düzenini ihlal etmeyecek bir alanda kullanılabilir olduğu kabul edilmektedir.

Şüphesiz ki böyle bir sınırlandırmadan yoksun bir toplumsal düzende bir kaos ortamı hâkim olacağından, bireylerin kendilerine tanınmış olan özgürlüklerini kullanabilmeleri de mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda, hak ve özgürlükler ile toplumsal düzenin, birbirlerine engel unsurlardan ziyade, birbirlerinin bütünleyicileri olarak kabul edilmeleri uygundur.⁶⁹ Toplumsal düzenin sağlanması, özgürlüğün pratik alanda anlamlı ve kullanılabilir olması için zorunlu bir araçtır.⁷⁰

Sınırlandırmanın zorunluluğu demokrasi için kabul edilse de bu sınırlandırmaların gerekçeleri hakkaniyetli olmalıdır. Gerçekten de özgürlüğün pratikte kullanılabilmesi için zorunlu olan bir sınırlandırma, hakkaniyetli bir gerekçeye dayanmazsa, demokrasinin niteliği zarar görecektir. Yine sınırlandırılma konusunda özgürlüklerin koruduğu alan göz önünde bulundurulmalı, bazı hak ve özgürlüklerin diğerlerine kıyasla daha az sınırlandırılması gerektiği kabul edilmelidir.

Sınırlamanın meşruiyeti, gerekçelerinin ve ölçütlerinin anayasal belgelerde belirtilmesi yoluyla sağlanmaktadır. Katı anayasal sistemlerde, özgürlükler açısından bir güvence oluşturan bu unsur, anayasal sınırların ötesine geçilememesini, bu sınırların ve gerekçelerin değiştirilememesini ve genişletilememesini sağlamaktadır.

---

⁶⁸ Akın, **a.g.e.**, s. 250.

⁶⁹ Bünyamin Bezci, “Hegel’in Felsefesinde Etik, Politik Olan ve Özgürlük” Temel Hak ve Özgürlüklerde Objektif Sınır Kavramı ve Düşünce Özgürlüğünün Objektif Sınırları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:21, Sayı:2, 2006, s. 236.

⁷⁰ Anayurt, **Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti**, s. 45.

Anayasal sınırlandırma neden ve ölçütleri, her ülke anayasasında farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Demokrasi tabanlı anayasalarda genel olarak karşımıza, uluslararası insan hakları belgelerinin benimsediği gerekçeler çıkmaktadır. Bununla birlikte, her bir hak ve özgürlük için özel olarak belirlenmiş sınırlama nedenlerinin yanında, anayasa tarafından tanınan temel hak ve özgürlüklerinin tümüne yönelik genel nitelikli sınırlama nedenleri ile de karşılaşmaktadır.

Özel sınırlama nedenleri, her bir hak ve özgürlüğü düzenleyen ilgili madde içerisinde yer almakta ve yalnızca ilgili madde kapsamındaki hak için geçerli kabul edilmektedir.⁷¹ Anayasalarda özel sınırlama nedenlerinin kabul edilmesi ve genel sınırlama nedenlerinden uzaklaşılması insan haklarının ruhu açısından faydalı bir durum yaratmaktadır. Bu sayede her bir hak ve özgürlük için kendi ruhlarına uygun sınırlama gerekçeleri belirtilmekte, mutlak ve sınırlandırılması mümkün olmadığı kabul edilen haklar için de geçerli olacağı kabul edilen genel sınırlama nedenleri kullanılmamaktadır.

Her hak ve özgürlüğü aynı gerekçelerle sınırlandıracak genel sınırlama sebeplerinin insan hakları pratiğine aykırı düşeceğine şüphe yoktur. Böylesine kademeli bir sınırlandırma sistemi, insan haklarının pratikte sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için önemli gözükmemektedir. Bunun aksi durumda, genel sınırlama nedenlerinin kabulü halinde, özgürlüklerin sınırlandırılması ile hedeflenen amaç aşılabilecek, hak ve özgürlüklerin tamamının geniş sınırlandırılma sebeplerine tabi olması sonucu doğabilecek, sonuç olarak sistemin demokratik niteliğinden uzaklaşacaktır.

Bu doğrultuda, “temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması” ve “temel hak ve özgürlüklerin sınırlılığı”, birbirlerinden farklı kavramlardır.⁷² Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması anayasal genel veya özel gerekçelere dayanmaktayken, sınırlılık bizzat özgürlüğün doğasından ve içeriğinden kaynaklanmaktadır.⁷³

⁷¹ Oktay Uygun, **1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi**, İstanbul, Kazancı Yayınları, 1992, s. 63.

⁷² Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s. 111-113.

⁷³ A.e.

Bu bağlamda, objektif sınırlar ile yasal sınırlar arasındaki fark şudur: yasa ile getirilen özel veya genel nitelikli sınırlar, özgürlük alanına yabancı unsurlar olup, özgürlük alanının daraltılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sınırlandırma, kurucu niteliklidir.⁷⁴ Bununla birlikte, bir özgürlüğün doğasından kaynaklanan sınırlılığının hukuki belgelerde belirtilmesinin uygulama açısından bir önemi bulunmamaktadır.

Bu sınırlılıklar, özgürlüklerin doğasından kaynaklanmakta olup, özgürlükleri düzenleyen ilgili maddelerde belirtilmeseler de var oldukları kabul edilir. Dolayısıyla sınırlılığa hukuki belgelerde yer verilmesi açıklayıcı niteliktedir, özgürlük alanına yabancı bir daraltma yaratmazlar.⁷⁵ Bu doğrultuda, sınırlandırmanın özgürlüğün doğasına yabancı bir unsur olduğu, objektif sınırların, yani özgürlüğün sınırlılığının değerlendirilmesi gerekmekte olup, özgürlük bu doğrultuda sınırlamaya tabi tutulmalıdır.

Bahsi geçen “objektif sınırlar”, demokratik nitelikte bir toplum için incelenmesi gereken bir konu olup, bu kavrama ilişkin tartışmalara Alman hukuk doktrininde geniş bir yer verilmiştir. Bu bağlamda, Alman Federal İdare Mahkemesi “içkin sınır anlayışı”nı benimsemiştir ve sınırlandırma gerekçesi olarak “genel toplum yararı” unsurunu aramaktadır.⁷⁶

İlgili mahkemenin şu kararı, durumu netleştirme açısından özel bir öneme sahiptir: “Temel hak ve özgürlüklerin kullanılması, diğer temel hak ve özgürlüklerle veya toplumsal düzen için gerekli hukuki değerlerle çatışıyorsa, kullanımın talep edilemeyeceği gerçeği temel hakların özünü oluşturur”.⁷⁷ Görüldüğü üzere mahkeme, toplumsal değer ve düzene öncelik tanımıştır. Bununla birlikte benimsediği anlayışın sınırları belirsizdir.

Bu durum ise, hakların kötüye kullanımı sonucunu doğurabilecek bir anlayış olup, temel hakları güvence altına almak açısından yetersiz gözükmektedir. Yine aynı mahkemeye göre, “kaçınılmaz zorunluluk” hallerine ilgili hak ve özgürlüğün

---

⁷⁴ Sağlam, **a.g.e.**, s. 33.

⁷⁵ Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, s. 111-113.

⁷⁶ Sağlam, **a.g.e.**, s. 32-47.

⁷⁷ Korkut Kanadoğlu, **Türk ve Alman Anayasa Yargısında Anayasal Değerlerin Çatışması ve Uyumlaştırılması**, İstanbul, Beta Yayınları, 2000, s. 9.

özü dahi sınırlama engeli olarak değerlendirilmemektedir.⁷⁸ Dolayısıyla toplum yararı ve düzeni bu anlayışta öyle üstün tutulmuştur ki, temel hak ve özgürlüğün özünü dahi sınırlandırma kabiliyetine sahiptir.

Görüldüğü üzere objektif sınırlar bu noktada gözetilmemektedir. Fakat objektif sınır anlayışı esasen, yazılı olarak bir sınır belirtilmese dahi, özgürlüğün geçerli olduğu alanları saptamaya çalışmaktadır. Özgürlüğün koruduğu alan ve içeriği dolayısıyla '*a priori*' (deneyden ve tecrübeden bağımsız) olarak kabul edilmesi gereken sınırlar, eşyanın doğasından kaynaklanan bir sınırlılıktır.⁷⁹

Anlatılanlardan yola çıkılarak, temel hak ve özgürlükler hukuki belgelerde yazılı olarak sınırlandırılmasa dahi, objektif sınırları, yani doğalarından kaynaklı sınırlarının mevcut olduğu kabul edilmelidir. Bu doğrultuda karşımıza devletin yargı fonksiyonunun önemi çıkmaktadır. Objektif sınırların belirlenmesi, yargı organının görevi olup, yargı kararlarını insan haklarının normatif yapısını göz önünde bulundurarak ve hakkın objektif sınırlarını değerlendirerek verilmesi, hakkın sınırlılığını ortaya koyacaktır. Zira, özgürlükleri, toplumsal düzeni koruma amacını aşacak şekilde sınırlandıran anayasal belgelerde dahi, objektif sınırlar yazılı olarak yer bulmamaktadır.

Bu noktadan hareketle, yargı organının inisiyatif olarak hak ve özgürlüğün doğasından kaynaklanan objektif sınırlarını yargı kararlarında belirtmesi, aynı şekilde bu objektif sınırları da keyfiyetten uzak bir yoruma tabi tutması, sistemin demokratik niteliği ve insan hakları pratiği açısından hayati bir önem taşımaktadır. Yasama organı eliyle sağlanan temel hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi açısından yargı organına düşen bu görev de toplumsal düzen ve bireylerin özgürlüğü için eksiksiz olarak yerine getirilmelidir.

Bu bağlamda sınırlandırmanın bağlı olduğu şartların varlığının öğretilde ve pratikte kabul edildiğini söylemek mümkündür. Temel hak ve özgürlüklere müdahaleleri daha açık bir şekilde, üç ana başlık altında incelememiz mümkündür. Bunlar doğal sınırlar, yasa ile sınırlandırma ve objektif sınırlar olarak adlandırılabilmekte olup alt başlıklar halinde incelenecektir.

---

⁷⁸ Sağlam, **a.g.e.**, s. 34.

⁷⁹ Sağlam, **a.g.e.**, s. 33.

a. Doğal Sınırlar

Kimi temel hak ve hürriyetler için bazı Anayasalarda doğal sınırlar belirlenmiştir. Bu durumda yasama organının harekete geçerek ilgili temel hakka müdahalesine gerek kalmaksızın, ilgili temel hak Anayasa metnince sınırlandırılmış bulunmaktadır. Anayasanın bizzat kendisi, temel hakları düzenlerken kullanımı ile ilgili bazı sınırlar öngörebilmektedir. Bu sınırlar, temel hakkın düzenlendiği hukuki metinden anlaşılabilmektedir. Temel hakkı düzenleyen madde metninde ‘temel hakkın koruma alanı’ belirlenmektedir.⁸⁰

Temel hakkın koruma alanına, temel hakkın konusu da denilmektedir. Temel hakkın ‘düzenleme alanı’ ise, temel hakkın içerisinde geçerli olduğu, korunduğu yaşam alanını ifade eder. Örneğin 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 34. madde hükmünde toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını düzenlemiş olup, yine madde hükmünde bu hakkı “silahsız ve saldırısız olma koşulu” ile sınırlandırmıştır. Görüldüğü üzere Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 34. madde hükmünde, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı düzenlenmiş olup, maddenin ‘düzenleme alanı’ tüm toplantılardır. Bununla birlikte bu maddenin ‘koruma alanı’ ise silahsız ve saldırısız toplantılar olarak belirtilmiştir.

Bireylerin davranışları, temel hakkın koruma alanı içerisinde kalıyorsa, birey temel hakkını kullanıyor kabul edilir. Dolayısıyla bireylerin toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma hakkı Anayasa ile tanınmış olup, yasama organının kamu düzeninin tehlikeye düşme tehlikesi ileri sürülerek bu hakkı sınırlamasına gerek kalmamıştır, nitekim Anayasa metni halihazırda bu hakkı “silahsız ve saldırısız olma” koşulu ile sınırlandırmıştır. Bahsi geçen bu sınırlandırmalara, anayasal sınırlandırmalar adı verilmektedir.

b. Yasa ile Sınırlandırma

Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda 1789 Bildirgesi’nden beri, yasama organının sorumlu olduğu kabul edilmektedir. Bu doğrultuda temel hak ve hürriyetleri sınırlandırabilme ehliyeti verilmiş olan yasama organı, bu sınırlandırmayı ancak bir yasa vasıtasıyla yapabilmektedir. Bu prensip, yürütme

⁸⁰ Zafer Gören, “Temel Hakların Sınırlanması-Sınırlamanın Sınırları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:6, Sayı:12, Güz, 2007/2, s. 45.

organının temel hak ve hürriyetler ile korunan alana müdahalesini engellemiştir. Aynı şekilde, temel hakların sınırlandırılmasında demokrasinin tecelli etmesi, halkın denetimine açık olması ve sınırlandırmanın hedefinin tek bir birey veya grup değil, halkın tamamı olması sağlanmıştır.

Temel hak ve özgürlüklerin anayasa ile sınırlanması durumu ise madde hükümlerinde açıkça belirtilmiştir. İlgili temel hakkın düzenlendiği madde hükmünde, bu hakkın ancak kanunla sınırlanabileceği belirtilmişse, yasa kaydı ile sınırlamadan söz edilir. Temel hak ve hürriyetlerin anayasa ile sınırlandırılması konusunda ise karşımıza basit yasa ile sınırlama ve nitelikli yasa ile sınırlama olarak iki farklı unsur çıkmaktadır.

Basit yasa ile sınırlama, anayasanın ilgili temel hakkın sınırlanabilmesi için genel bir sınırlama yetkisi öngörmesi, yalnızca yasa ile sınırlanabilmesine izin vermesi, belli bir sınırlama nedeni göstermemesidir.⁸¹ Anayasa ile basit sınırlamaya izin verilmesi, bu sınırlamanın bazı koşullar altında veya bazı niteliklere uyularak yapılmasını şart koşmaz. Yasa koyucunun halihazırda anayasada olan sınırlamalar dahilinde yorum yaparak çıkardığı kanunlarla yapmış olduğu sınırlamalar ise basit yasa ile sınırlama olmayıp Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda sıkça karşılaştığımız nitelikli yasa ile sınırlama yöntemidir.⁸² Bu durumda, anayasada yalnızca yasa ile sınırlama şartı koşulmamakta, aynı zamanda sınırlama getiren yasanın uyması gereken koşullar da sayılmaktadır.

Nitelikli yasa ile sınırlama durumunda, bu yasanın çıkarılabilmesi belirli koşullara bağlanmıştır, sınırlamanın taşınması gereken nitelikler sayılmıştır. Örneğin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre seyahat özgürlüğü yalnızca suç soruşturma ve kovuşturması nedeniyle ve suç işlenmesini önlemek amacıyla kanunla sınırlanabilecektir. Görüldüğü üzere bu durumda yalnızca yasama organının bir yasa ile ilgili temel hakkı sınırlama konusunda bir özgürlüğünden bahsedilemez. Yasama organı aynı şekilde Anayasa'nın belirlediği bazı sınırlama ve koşullara da uymak zorundadır. Nitelikli yasa ile sınırlamanın öngörülmesi, yasama organının keyfi

---

⁸¹ Arda Atakan, "Friedrich Müller'in "Temel Hakların Nesnel Sınırlılığı" Teorisi Üzerine Bir İnceleme", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt:16, Sayı:3-4, 2010, s. 4.

⁸² Zafer Gören, "Temel Hakların Düzenlenmesi ve Somutlaştırılması", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:19, Sayı:38, Yaz, 2020/2, s. 4.

olarak temel hak ve hürriyetleri sınırlamaması adına, basit yasa ile sınırlamadan daha güvenlidir.

Yasama organının üstlendiği sınırlama görevinde dikkat etmesi gereken önemli bir kriter, sınırlamanın belli sebep veya sebeplere dayanmasıdır. Başka bir deyişle, temel hak ve hürriyetler ancak ve ancak bir nedensellik ilişkisinin mevcudiyetinde sınırlandırılabilir.

Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasında aranan zorunlu nedensellik ilişkisi, esas olarak yasama organının keyfi işlem ve eylemlerinin önünde bir engel çizmektedir. Sınırlama için aranan nedensellik ilişkisi, yasama organının temel hak ve hürriyetleri kısıtlayabilmesi için toplumsal düzende bir tehlike unsurunu aramaktadır. Bu doğrultuda ancak genel sağlık, asayiş ve kamu düzeni tehlikeyse, ilgili temel hakkın sınırlandırılma ile korunması gerekiyorsa, yasama organı sorumluluk üstlenerek bu temel hakkı kısıtlayacak bir yasa koyucu konumuna geçebilecektir.

Nedensellik ilişkisinin kurulduğu durumlarda yasama organı harekete geçtiği zaman, uyması gereken bir diğer önemli ilke de ölçülülük ilkesidir. Yalnızca nedensellik ilişkisinin kurulması ve yasama organının bir yasa ile sınırlandırma düzenlemesi yetmeyecek olup, ölçülülük ilkesini de gözetmesi gerekmektedir.⁸³ Bu, yasama organınca nedensellik ilişkisinin iki tarafının bir denge içinde olmasının gözetilmesi, nedensellik ilişkisinin yanında bir elverişliliğin de göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmaktadır. Yasama organı, mevcut olan sebep karşısında, sınırlandırma yoluyla sebebe ulaşamayacaksa, yasa ile temel hakkı sınırlandıramayacaktır.

Yasama organının sınırlandırma işleminin sınırını çizen bir diğer unsur da Anayasa'ya uygunluktur. Bilindiği üzere Anayasal metinler, normlar hiyerarşisinin en üst basamağında yer almaktadırlar. Yasama organı tarafından temel hak ve özgürlükleri sınırlandırma işleminin Anayasa'nın ruhuna aykırı olması, yetki aşımı olarak değerlendirilecektir.

İnsan haklarının anayasal metinlerde karşılığı olan temel hak ve özgürlüklerin gerektiği ölçüde sınırlandırılabilirliği kabul edilse de çekirdek alan olarak belirtilen,

---

⁸³ Sağlam, **a.g.e.**, s. 31.

koruma alanı bu müdahaleden muaf tutulmalıdır. İnsan haklarının özüne zarar veren uygulamalar, insan haklarının yasama organı tarafından ihlali olacaktır. Örneğin, hangi şartlar altında olursa olsun işkence yasağı, insan haklarının çekirdek alanına dokunacağından kabul edilememektedir. Yasama organı, temel hak ve özgürlükleri sınırlandırırken yaşama hakkı gibi bir takım temel haklara, çekirdek alana uymak zorundadır.

Yukarıda sayılan unsurlar, insan haklarına saygılı devletlerin uyması gereken zorunlu unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanında devletler anayasalarında bir takım şartlar da belirlemişlerdir. Örnek olarak Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamaların, demokratik toplum düzeninin gereklerine uyma koşulunu getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası madde 13 hükmünde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusu düzenlenmiştir.⁸⁴ Bu düzenlemede Anayasa'nın nitelikli yasa ile sınırlamayı ön planda tuttuğu görülmektedir. Zira temel hakların sınırlandırılması hem yasa ile sınırlama koşuluna hem de ilgili madde hükmünde aranan koşullara uyulmasını şart koşmuştur. Bu doğrultuda Anayasa'nın yasama organına üstünlüğünün ön planda tutulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

c. Objektif Sınırlar

Bazı durumlarda ise Anayasa'nın içeriğinden kaynaklı sınırlamalarla karşılaşmaktadır. Anayasa'nın içeriği göz önünde bulundurularak çıkarılabilecek bu sınırlamalar, ilgili temel hakkın düzenlendiği madde hükmünde bulunmamaktadır. Temel hakkın, diğer Anayasa kuralları ile, Anayasa metni ile sınırlandırılması söz konusudur.

İçeriksel sınırlamaların esasen hakların yarışması durumunda ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu vesileyle anayasada ön öngörülen haklar arasında bir denge kurulması hedeflenir.⁸⁵ Bu anlayışın yaygın olduğu Anayasal metinlerden biri de Alman Anayasası'dır. Alman Anayasası 2. Madde hükmünde yer bulan genel

---

⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Md. 13.

⁸⁵ Zafer Gören, "Temel Hakların Sınırlanması-Sınırlamanın Sınırları", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:6, Sayı:12, Güz, 2007/2, s. 47.

eylem özgürlüğü, diğer bireylerin hakları, Anayasaya uygun düzen ve ahlak yasaları ile sınırlandırılmıştır.

Anayasanın içeriğinden doğan sınırların yanında her hak ve hürriyet gibi, eşyanın doğası gereği, temel hak ve hürriyetlerin de objektif sınırları olduğu kabul edilmektedir. Bu sınırlar, temel hak ve hürriyetin düzenlendiği ilgili madde hükmünde açıkça belirtilmese de temel hakkın doğasından ve herkesçe kabul edilen objektif doğrulardan anlaşılmaktadır.

Buna örnek olarak, dilekçe hakkının bir başka bireye hakaret içeren bir şekilde kullanılması, bu objektif sınırın ihlali olacaktır. Aynı şekilde çokça bilinen bir diğer örnek de basın hürriyetinin, bireylerin şeref ve haysiyetine saldırı şeklinde kullanılması yine objektif sınırın aşılması anlamına gelecektir.

B. Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunma Yolları

İnsan hakları, bireylerin onurlu bir yaşam sürebilmesinin önkoşuludur. Bununla birlikte insan haklarının, temel hak ve hürriyetler adı altında vatandaşlarına sağlama ve güvence altına alma görevi devletler üzerindedir. İnsan haklarının sağlanabilmesi, uygulanabilmesi ve güvence altına alınabilmesi, egemen iktidarın keyfi bir şekilde bu hak ve hürriyetleri sınırlama yoluna gidememesi ile kuvvetler ayrılığı sistemi iç içe geçmiş ve birbiriyle ilişkili durumdadır.

Temel hak ve özgürlüklerin sağlanması ve sınırlandırılması ile insan hakları pratiği arasındaki ilişkiye değinildiği gibi, bu hak ve özgürlüklerin korunması da aydınlatılması gereken bir meseledir. Zira, temel hak ve özgürlüklerin kullanılması konusunda önemli bir unsur da bunların korunmasıdır.

Temel hak ve hürriyetlerin korunması dendiği zaman, hakların ve özgürlüklerinin içeriklerinin, korudukları özgürlük alanlarının ihlal edilmemesi, ihlal halinde ise ihlalden önceki hale getirilmeleri anlaşılmalıdır. Dolayısıyla korunmanın öznesi temel hak ve hürriyetlerken, karşı öznesi ise onları ihlal eden kişi veya kurumlardır.

Temel hak ve hürriyetlerin sağlanması ve uygulanmasını güvence altına alma görevi devlet organının üzerinde olduğundan, şüphesiz ki bu temel hak ve özgürlükler, devletlere karşı ileri sürülebilmektedir. Bahsi geçen hak ve özgürlüklerin ihlali halinde, birey, devlete karşı hak ve özgürlüğünün korunmasını

talep etmek durumunda kalacaktır. Örneğin seçme ve seçilme hakkı, niteliği gereği devlete yükümlülük getiren bir temel haktır. Bu hakkı yerine getirebilecek ve ihlal edebilecek tek kurum devlet olduğundan, hakkın devletin ihlaline karşı korunması gerekmektedir.

Bununla birlikte kimi temel hak ve özgürlüklerin karşı öznesi devlet olabileceği gibi özel hukuk kişileri de olabilmektedir. Şüphesiz ki bu durumda ilgili hak ve özgürlüğü ihlal edebilme kabiliyeti hem devlette hem özel hukuk kişilerinde olacaktır. Bu doğrultuda hakkın hem devletin hem özel hukuk kişilerinin ihlallerine karşı korunması gerekecektir. Örneğin kişinin beden ve ruh bütünlüğünü koruma amacı güden kişi dokunulmazlığı hakkını devlet organları ihlal edebileceği gibi, bu hakkın özel hukuk kişilerince de ihlal edilmesi mümkündür. Bunun gibi hakların özel hukuk kişilerince ihlal edilmesi durumunda, korumanın karşı öznesi özel hukuk kişileri de olabilmektedir.

Temel hak ve hürriyetlerin korunması için hukuk sistemlerinde esas olarak iki ana yol belirlenmiştir. Öğretide iç hukuk yolları adı verilen iç koruma ve uluslararası hukuk yolları adı verilen dış koruma ana başlığı altında tanınmış çeşitli hukuk yolları, temel hak ve hürriyetlerin korunması için başvurulacak yolları belirtmektedir.

1. İç Hukuk Yolları

Kuvvetler ayrılığını benimseyen devlet sistemlerinin temelinde bir denge ve denetleme mekanizması yaratarak hakları korumak, hakları ihlâl edilen kişilerin ise 'yetkili makama' en kısa sürede geciktirilmeden başvurabilmesini sağlamak yatmaktadır. Söz konusu 'yetkili makam' öncelikle yargı organı olmakla beraber, farklı organlardan ve taraflardan gelebilecek hak ihlallerine karşı farklı koruma yolları da benimsenmiştir. Temel hak ve hürriyetlerin korunması için belirlenen iç hukuk koruma yollarını, yasamaya karşı koruma, yürütmeye karşı koruma, yargıya karşı koruma ve özel hukuk kişilerine karşı koruma adı altında 4 ana grupta sınıflandırabiliriz.

a. Yasamaya Karşı Koruma

Kuvvetler ayrılığı sistemlerinde yasama organları, temel hak ve hürriyetlerin sağlanması ve güvence altına alınması yükümlülüğü altında olan devlet organları olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de insan haklarının iç hukuk metnilerindeki

karşılığı olan temel hak ve özgürlüklerin sağlandığı anayasal belgeleri düzenleyen, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması yetkisini haiz olan ve sınırlarını belirleyen organ yasama organıdır. Yasama organının bu iş ve işlemleri sırasındaki keyfiyetinin önlenmesi ancak ve ancak katı ve yazılı anayasalar vasıtasıyla mümkün olabilmektedir.

Temel hak ve hürriyetlerin korunabilmesi için devleti sınırlayan ilkeler koymak ve devleti kurallara bağlamak adına temel unsur, katı bir yazılı anayasa olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁶ Anayasa aracılığıyla devlet organları ve hükümet edenlerin yaptırıma tâbi kılınması sağlanarak bu organların bireyin temel hak ve hürriyetlerine saygı göstermesi amaçlanmaktadır.⁸⁷ Katı ve yazılı bir anayasa ile güvence altına alınmış temel hak ve özgürlükler, yasama organının keyfi uygulamalarından korunabileceklerdir. Anayasal güvenceye sahip temel hak ve özgürlükler, değişen iktidar ve yasama organı karşısında dokunulmazlıklarını sürdürebilecekler ve ilgili hak ve özgürlüklerle korunan alanların ihlali katı, yani değiştirilmesi zor bir anayasa ile yasama organının müdahalesinden korunmuş olacaktır.

Şüphesiz ki temel hak ve özgürlüklerin yasama organının müdahalesine karşı korunabilmesi için, temel hak ve özgürlüklerin sınırlarının kesin bir şekilde belirlendiği, katı ve yazılı bir anayasanın mevcudiyeti yeterli değildir. Bununla birlikte anayasal yargı da temel hak ve özgürlükler için yasama organına karşı koruma niteliği taşımaktadır. Ülkemizde ve daha bir çok modern demokratik sistemlerde mevcut olan Anayasa mahkemeleri, yasama organlarının temel hak ve özgürlüklere müdahalelerini denetlemekle, ihlal durumunda ilgili yasayı iptal etmekle yükümlüdür. Bu uygulamadan muaf olan, anayasa yargısı ile anayasal metinlerin içeriğinin korunmadığı ülkelerde yalnızca bir anayasal metnin varlığı yasama organına karşı korunma sağlamayacaktır. Zira yasama organı bir yaptırıma maruz kalmadan anayasal belgeyi ihlal edebilecektir. Anayasa mahkemeleri

⁸⁶ Mehmet Turhan, **Anayasal Devlet**, 4. Baskı, Ankara, Naturel Yayıncılık, 2005, s. 8.

⁸⁷ Ender Ethem Atay, “Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Sayı:1-2, 2008, s. 509.

tarafından gerçekleştirilen bu iç koruma yolu ile insan haklarının anayasal güvence altına alınması ve anayasal düzeyde korunması sağlanmaktadır.⁸⁸

Sonuç olarak, yasama organının temel hak ve özgürlüklerce korunması hedeflenen normatif alanlara müdahalesi, ilgili hak ve özgürlüğün ihlali, katı ve yazılı bir anayasa ile korunmaktadır. Bununla birlikte bu ihlallerin denetleneceği, gerekirse iptal edilerek özgürlük alanının eski haline getirileceği anayasal korunma merci olan Anayasa Mahkemeleri de yine yasama organına karşı korunmayı perçinleyen bir unsurdur.

b. Yürütmeye Karşı Koruma

İhlallerine karşı koruma sağlanması gereken tek organ yasama organı değildir. Yürütme organının da temel hak ve özgürlükler ile korunan normatif alanı ihlali mümkündür. Bu ihlal düzenleyici işlemler veya idari kararlarla meydana gelebilir. Yürütme organının inisiyatifinde olan kararname, tüzük ve yönetmelik gibi düzenleyici işlemleri, temel hak ve özgürlükleri ihlal edici nitelikte olabilir. Bununla birlikte yürütme organının aldığı idari kararlar da temel hak ve özgürlüklerin ihlali sonucunu oluşturabilir.

Yürütme organının bu gibi ihlalleri, bireylerin anayasa ile sağlanmış olan temel hak ve hürriyetlerini ihlal eder nitelikte olduğu durumlarda, temel hak ve hürriyetlerin yürütme organının iş ve eylemlerine karşı korunması gerekmektedir. Bu durumda bireylerin koruma için başvuracağı yolların karşı öznesi, yürütme organı olacaktır.

Yürütme organına karşı korunma için ilk sayılabilecek yol teşrii başvuru yolu olabilse de bu yolun etkisiz olduğu öğretilde kabul edilmektedir.⁸⁹ Teşrii başvuru yolu, yasama organları bünyesinde kurulmuş komisyonlara, idarenin düzenleyici işlemleriyle hakları ihlal edilen bireyler tarafından başvurulması ile kullanılmaktadır. Nitekim burada karşılaşılan engel, kuvvetler ayrılığı sistemlerinin doğasından kaynaklanmaktadır. Kuvvetler ayrılığı sistemlerinde, organların birbirleri üzerinde

---

⁸⁸ Achmad Sodiki, “Vatandaşların Anayasal Haklarının Korunmasında Anayasa Mahkemesi’nin Rolü (Endonezya Anayasası’na Dayalı Bir Değerlendirme)”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt:29, 2012, s. 270.

⁸⁹ Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*, Cilt:2, s. 563

icrai güçleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla ilgili komisyonlarca başvuru üzerine düzenlenen raporlar yalnızca tavsiye niteliğinde kalacaktır. Her ne kadar yasama organının başvuru üzerine ihlalleri engellemek üzere yasama işlevini yerine getirmesi mümkün olsa da pratik düzlemde çok karşılaşılan bir uygulama değildir.

İdari işlemlerle temel hak ve özgürlükleri ihlal edilen bireylerin, ihlalin engellenmesi adına koruma için başvurabileceği bir diğer yol da idari başvuru yoludur. Bu başvuru yolunda bireyler idareden haklarına yapılan ihlallerin engellenmesi talebinde bulunmaktadır. İdari başvuru yolları da kendi içinde alt kategorilere ayrılmaktadır. İdari başvuru yollarından biri, istitaf başvurusudur. Söz konusu yolda, yürütmenin düzenleyici işlemiyle hakkı ihlal edilen birey, bizzat ilgili düzenleyici işlemin sahibi olan idareye başvurmaktadır. Başvuru, düzenleyici işlemin geri alınmasını, yerine yeni bir işlem tesis edilerek etkisiz kılınmasını veya değiştirilmesini talep eder niteliktedir. Hakkı ihlal edilen birey bu vasıta ile idareden, ihlal yoluyla uğradığı zararın tazminini de talep edebilmektedir.

İdari başvuru yollarından bir diğeri olan hiyerarşik başvuru yolunda ise, düzenleyici işlemi yapan makamın üst idari makamına ilgili düzenleyici işlem ile ilgili başvuru yapılmasından ibarettir. Son idari başvuru yolu olarak karşımıza çıkan vesayet başvurusu ile, düzenleyici işlemi yapan idari makamın ilgili işlemi üzerinde onaylama, erteleme gibi yetkileri olan vesayet makamından, ihlale sebep olan işlemin onaylanmamasını veya iptalini talep etmektir.

Bahsi geçen idari başvuru yollarının hepsi, idarenin ihlalinin kaldırılmasını, yine idareden talep etme içeriğine sahiptir. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkilemediği bu organ içi uygulamada, yani yürütme organının kararlarının yürütme organı içinde icrai niteliğe sahip olabileceği bu uygulamada, bireylerin başvurularının sonuç vermesi mümkündür. Fakat ilgili hak ve hürriyetlerin, işlem sahibi idare tarafından değil, bağımsız bir kurum tarafından değerlendirilmesi ve ihlal mevcutsa ihlalin giderilmesi kararının verilmesinin daha hakkaniyetli olacağı, şüphesizdir.⁹⁰

Yürütmenin işlem ve eylemlerine karşı en önemli korunma yolu, yargısal korunma olarak değerlendirilebilmektedir. Hukuk devleti olma iddiasında olan bir devlet sisteminin olmazsa olmaz koşullarından birinin, devlet organlarının işlem ve

---

⁹⁰ A.e., s. 564.

eylemlerinin hukuk kuralları ile bağılı olmasıdır. Dolayısıyla hukuk devletlerinin anayasal belgelerinde, bireyleri idarenin temel hak ve özgürlük ihlallerinden koruyabilmek adına idarenin ihlal niteliğı taşıyan işlem ve eylemlerine karşı yargı yolu açık tutulmaktadır. Temel hak ve hürriyetleri idarenin düzenleyici işlem ve eylemleriyle ihlal edilen bireyler, işlemin iptali, eylemin durdurulması, zararın tazmini talebiyle yargı yoluna başvurabilmektedir. Bu başvuru yolu da “idari yargı yolu” olarak adlandırılmakta olup, bireylere yargısal bir korunma sağlar niteliktedir.

c. Yargıya Karşı Koruma

İnsan haklarının bir ülkenin yasalarında yer bulmasından sonra onların korunmasında en önemli organ yargı organıdır. Korunmanın sağlanabilmesi için ise yargı organının etkinliğı, tarafsızlığı, bağımsızlığı, üyelerinin etkinlik ve yetkinlikleri önemlidir.⁹¹ Yargının varlık sebebi hak ve özgürlükleri korumak olduğundan, ilke olarak yargı organına karşı hak ve özgürlükleri koruma sorunu olmamasına⁹² karşın pratikte temel hak ve özgürlüklere karşı en önemli koruma organı olan yargıdan gelebilecek ihlallere karşı da korunma sağlanması gerekmektedir.

Hukuk devletinde bir hukuki sorumluluğı veya bir suç isnadı sebebiyle mahkeme önüne çıkan bireylerin de bazı hak ve özgürlükleri bulunmaktadır. İşte yargıya karşı koruma tam da bu noktada, yargı organlarının bu hak ve özgürlükleri ihlal etmemesi için gerekmektedir.

Bu korumayı sağlamak ve yargıya karşı güven duyulmasını temin etmek amacıyla hakimin yasaklılığı ve reddi kurumları⁹³ ile ret ve çekinme yöntemleri kabul edilmiştir.⁹⁴ Bu iki kurum ile kanun koyucu tarafların objektif /tarafsız bir hakimin önünde yargılanmalarını ve haklarının ihlal edilmemesini teminat altına almaktadır.⁹⁵ Red ve çekinme yöntemleri, hâkimin davayı tarafsız olarak

⁹¹ Halil Kalabalık, **İnsan Hakları Hukuku**, Güncellenmiş 5. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, Eylül 2017, s. 372.

⁹² A.e., s. 373.

⁹³ H. Özden Özkaya Ferendeci, “Federal Alman Mahkemesinin Hâkimin Reddine İlişkin Güncel Kararlarının İncelenmesi”, **Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 2019, s. 226.

⁹⁴ Necmi Yüzbaşıoğlu, “İnsan Haklarının Ulusal Düzeyde Korunması”, **İnsan Hakları**, 4. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2016, s. 403.

⁹⁵ Hakan Pekcanitez v.d., **Medeni Usul Hukuku**, Cilt:1, İstanbul, On İki Levha Yayınları, 2017, s. 372.

göremeyeceği, önüne gelen uyuşmazlığın çözümünde önyargılı olabileceği veya hakim tarafsızlığını şüpheyne düşürecek nedenlerin olabileceği bu sebeple de hakimin kişilerin hak ve özgürlüklerini ihlal edebileceği varsayımına dayanmakta olup kişiler belli nedenlerin varlığını ileri sürerek hakimi reddedilebileceği gibi hakim de kendiliğinden davaya bakmaktan çekinebilir. Yasaklılık ve ret kurumları 5271 sayılı Türk Hukukunda Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) md.22⁹⁶ ve devamında ve 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK) md.34 ve devamında düzenlenmiştir.⁹⁷

Bu kurumlara ilave olarak hukukumuzda yargı işlevinin muhtemel hatalarını gidermeye ve temel hak ve özgürlükleri korumaya yönelik, yargı organlarının vermiş olduğu kararlara karşı itiraz, istinaf, temyiz, karar düzeltme, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru gibi yollar düzenlenerek temel hak ve özgürlüklerin yargı organlarına karşı korunmasını güçlendirmek amaçlanmıştır.

Türkiye Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin denetim sürecine bireysel başvuru hakkını 1987'de ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin zorunlu yargı yetkisini 1990'da kabul etmiştir. Bu doğrultuda 5271 sayılı CMK md.311-1/f, 6100 sayılı HMK md.375-1/i ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK) md.53-1/ı düzenlemeleri ile AİHM tarafından İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmenin veya eki protokollerinin ihlâl edildiği yönünde karar verilmesinin yargılamanın yenilenmesi ve yargılamanın iadesi sebebi sayılarak yargı organının uluslararası bir denetime açılması temel hak ve özgürlüklerin yargıya karşı korunması açısından önemli bir koruma yöntemidir.

Temel hak ve özgürlüklerin yargı organına karşı korunması konusunda 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan halkoylamasıyla kabul edilen ve 23 Eylül 2012 tarihinde yürürlüğe giren uygulama kanunu ile hukukumuzda yer bulan Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı bulunmaktadır. Bu tarihten itibaren herkese Anayasamızda güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilme hakkı getiren bireysel başvuru hakkına yönelik Anayasa Mahkemesinin bu hak yolunda verdiği kararlar

⁹⁶ 5271 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu Md. 22 vd.

⁹⁷ 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu Md. 34 vd.

ulusal düzeyde insan haklarının korunmasındaki en yüksek standardı oluşturmaları bakımından özel önem taşımaktadır. Bu sebeple bu kararlardan önemli ikisi olan 2018/30030 başvuru numaralı Kadri Enes Berberoğlu⁹⁸ ve 2017/38610 başvuru numaralı Selahattin Demirtaş⁹⁹ bireysel başvurularını konunun daha iyi anlaşılması açısından örnek olarak incelemekte fayda bulunmaktadır.

Başvuruları kısaca özetleyecek olursak; 2018/30030 numaralı bireysel başvurusu ile başvuru Kadri Enes Berberoğlu kendisi hakkında açılan ceza davasının temyiz incelemesi aşamasında tutuklu bulunduğu sırada milletvekili seçildiği için Anayasa md.83 uyarınca dokunulmazlık kazanmasına rağmen yargılamanın durmadığı ve tutukluluk halinin devam ettirildiği sebebiyle Anayasa md. 67 ile korunan seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı ile md. 19 ile korunan kişi hürriyeti ve güvenliği hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir. Anayasa mahkemesi tüm veriler, olgular, olaylar, komisyon tutanakları ve madde gerekçeleri ışığında yapmış olduğu değerlendirme sonucunda Genel Kurulu'nun 17 Eylül 2020 tarihli kararı ile, Anayasa geçici md. 20 uyarınca Yargıtay'ın yapmış olduğu yorumu hatalı bularak başvuru Kadri Enes Berberoğlu'nun iddia ettiği gibi Anayasa md.67 ile korunan seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakkı ile md.19 ile korunan kişi hürriyeti ve güvenliği hakkının ihlal edildiğini oybirliği ile tespit etmiştir. Hükmün gönderildiği derece mahkemesi Anayasa mahkemesinin yerindelik denetimi yaptığını iddia etmiş, yeniden yargılama yapılmasına yer olmadığına karar vererek hak ihlalini ortadan kaldırmamıştır.¹⁰⁰

Benzer şekilde Anayasa Mahkemesi'nin 9 Haziran 2020 karar tarihli 2017/38610 başvuru numaralı Selahattin Demirtaş başvurusu kararında da Mahkeme, başvuru Kadri Enes Berberoğlu'nun tutukluluğun makul süreyi aşması dolayısıyla Anayasa md.19 ile korunan kişi hürriyeti ve güvenliği hakkının ihlal edildiği iddiasını kabul edilebilir

---

⁹⁸ T.C. Anayasa Mahkemesinin Kadri Enes Berberoğlu (2) [GK], B. No: 2018/30030 Bireysel Başvuru Kararı, 17.9.2020, (Çevrimiçi), <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2018/30030>, 15 Haziran 2021.

⁹⁹ T.C. Anayasa Mahkemesinin Selahattin Demirtaş (3), B. No: 2017/38610 Bireysel Başvuru Kararı, 9.6.2020, (Çevrimiçi), <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2017/38610>, 15 Haziran 2021.

¹⁰⁰ İstanbul 14. Ağır Ceza Mahkemesi'nin 13 Ekim 2020 tarihli Kararı (Dosya Karar No:2016/205-2017/97), (Çevrimiçi), Kararın bir örneğine <https://www.hukukihaber.net/siyaset/mahkeme-berberoğlu-nun-yeniden-yargılanmasına-yer-olmadığına-h438621.html> adresinden ulaşılabilir, 15 Haziran 2021.

bularak, hak ihlalinin yapıldığı tespitinde bulunmuştur. İhlalin mahkeme kararından kaynaklanması sebebiyle başvuru avukatlarının derece mahkemesine tahliye talebiyle başvurusunu derece mahkemesi reddederek tutukluluk halinin devamına karar vermiştir.

Anayasa Mahkemesi daha önceki kararlarında ihlal sonucuna varıldığında ihlalin nasıl ortadan kaldırılacağı hususunda genel ilkeleri belirlemiştir. Anayasa Mahkemesine Bireysel başvuru sonucunda bir temel hak ve özgürlük hakkında ihlal kararı verildiğinde ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırıldığından söz edilebilmesi için, durumu mümkün olduğunca eski haline getirmek, yani ihlalden önceki duruma dönülmesini sağlamak gerekmektedir. Bunun için ise öncelikle ihlalin kaynağı belirlenerek devam eden ihlalin durdurulması, ihlale neden olan karar veya işlemin ve bunların yol açtığı sonuçların ortadan kaldırılması, varsa ihlalin sebep olduğu maddi ve manevi zararların giderilmesi, ayrıca bu bağlamda uygun görülen diğer tedbirlerin alınması gerekmektedir.¹⁰¹ 6216 Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun md.50/2 ile Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü md.79/1-a uyarınca ihlalin mahkeme kararından kaynaklandığı veya mahkemenin ihlali gideremediği durumlarda Anayasa Mahkemesi ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için yeniden yargılama yapılmak üzere kararın bir örneğinin ilgili mahkemeye gönderilmesine hükmeder. Bu düzenleme, ihlali ortadan kaldırmak için yeniden yargılama sonucunu doğuran ve ilgili bireysel başvuruyla özgülenmiş bir ihlali giderme yolunu öngörmektedir.

Açıklanan sebeplerle Anayasa Mahkemesi tarafından ihlal kararına bağlı olarak yeniden yargılama kararı verildiğinde usul hukukundaki yargılamanın yenilenmesi kurumundan farklı olarak ilgili mahkemenin yeniden yargılama sebebinin varlığını kabul hususunda herhangi bir takdir yetkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla böyle bir karar kendisine ulaşan yargısal mercilerin yasal yükümlülüğü, ihlal kararının niteliğini dikkate alarak ihlali ve sonuçlarını ortadan kaldıracak

---

¹⁰¹ T.C. Anayasa Mahkemesinin Mehmet Doğan [GK], B. No: 2014/8875 Bireysel Başvuru Kararı §.55 vd., 7.6.2018, (Çevrimiçi), <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2014/8875>, 15 Haziran 2021.

şekilde hareket etmek üzere gereken işlemleri yerine getirmektir.¹⁰² Açık kanuni düzenleme ve Anayasa Mahkemesinin önceki kararlarında ihlalin kaldırılmasına yönelik genel ilkeleri belirlemesine karşın uygulama da ilk derece mahkemeleri takdir yetkisi bulunmadığı halde Anayasa Mahkemesinin tespit ettiği hak ihlalinin ortadan kaldırmaya yönelik işlemleri yapmayarak kararlarında direnmiş ve Anayasa Mahkemesinin kararlarını yerine getirmemiştir.

Anayasa Mahkemesi tarafından verilen ihlal kararlarının gereklerinin yerine getirilmemesi karar ile tespit edilen ihlalin devam ettiği anlamına gelir. Bu sebeple Anayasa Mahkemesinin ihlal kararının gereklerinin yerine getirilmediğine ilişkin iddiaları incelemek de yine Anayasa Mahkemesinin görev alanına girer.¹⁰³ Anayasa mahkemesinin tespit ettiği hak ihlali kararlarının derece mahkemeleri tarafından yerine getirilmemesi durumunda yargı organına karşı koruma sağlamak amaçlı yeniden bireysel başvuru yolu Anayasa Mahkemesi kararıyla açılmış olmaktadır.

Bahsedilen örnek kararlardaki derece mahkemelerinin Anayasa Mahkemesinin kararlarını yerine getirmeme kararından sonra yürütme organından gelen açıklamalar¹⁰⁴ ışığında derece mahkemelerinin kararları yeniden incelendiğinde, yürütmenin iradesine uygun veya etkisi altında kararlar verdikleri değerlendirilebilir. Yargı bir meşruiyet kaynağı olarak görüldüğünden yürütmenin sürekli olarak nüfuz ve kontrol etmeye çalıştığı, baskı yaptığı, kendi iktidarına hizmet etmek amaçlı kullanmak istediği bir organ olarak karşımıza çıkmaktadır. Yargı organının bu tür müdahalelerin öznesi olması temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesine sebep olmaktadır.

Anayasalar devletin işleyişini belirlerken aynı zamanda da hak ve özgürlüklerimizin güvencesidir ve hukuk devletin temelini oluşturmaktadır. Anayasa hükümlerinin uygulanmasını gözeten yargı merci Anayasa Mahkemesi'dir. 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında

---

¹⁰² T.C. Anayasa Mahkemesinin Aliğül Alkaya ve Diğerleri (2), B. No: 2016/12506 Bireysel Başvuru Kararı § 57, 07.11.2019, (Çevrimiçi), <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/12506>, 15 Haziran 2021.

¹⁰³ T.C. Anayasa Mahkemesinin Aliğül Alkaya ve Diğerleri (2), B. No: 2016/12506 Bireysel Başvuru Kararı § 52, 07.11.2019, (Çevrimiçi), <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2016/12506>, 15 Haziran 2021.

¹⁰⁴ Burcu Çalık Göçümlü, 10 Ekim 2020, (Çevrimiçi), "https://www.aa.com.tr/tr/politika/ak-parti-sozcusu-celik-cumhurbaskanimiz-sirmak-kayseri-ve-malatya-il-kongrelerimize-katilacak/2005081, 11 Ocak 2021.

Kanun md. 66/1'e göre "*Mahkeme kararları kesindir. Mahkeme kararları Devletin yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar.*" Ayrıca derece mahkemelerinin Anayasa Mahkemesi kararlarını uygulaması Anayasa md. 153'ün de gereğidir.¹⁰⁵ Bu sebeplerle Anayasa Mahkemesi kararları uygulanmak zorundadır.

d. Özel Hukuk Kişilerine Karşı Koruma

Bireylere anayasal metinlerle tanınmış temel hak ve özgürlüklerin kimi zaman özel hukuk kişilerince de ihlal edilebileceğine değinilmiştir. İhlalin karşı öznesi özel hukuk kişileri olduğu zaman, hakkın ihlali gerçekleştiren kişilere karşı korunması gerekliliği doğmaktadır.

Bir temel hak ve özgürlüğü düzenleyen hukuki belgedeki ilgili madde, o hak ile korunan özgürlük alanını belirtir niteliktedir. Bu alana yapılan müdahaleler, hakkın kullanımını imkânsız hale getirebilir. Özel hukuk kişilerince yapılan ihlaller bir yandan da hakkın kullanımının diğer bireylerin özgürlük alanı ile sınırlı olduğu kabulü çerçevesinde değerlendirilmelidir. Öyle ki, bireyler birbirlerinin temel hak ve özgürlüklerine müdahale etmeyecek şekilde, kendilerine tanınan hak ve özgürlüklerini kullanmak durumundadırlar.

Gerek bireylerin özgürlüklerinin, toplumun diğer mensuplarının özgürlük alanlarına ihlal edecek şekilde kullanıldığı hallerde, gerek bir bireyin temel hak ve hürriyetlerine yine başka bir özel hukuk kişisi eliyle hukuka aykırı bir müdahalenin varlığı halinde, hukuk düzeninde yargı yolu açık tutulmuştur. Bu müdahaleler, ihlal alanlarına göre hukuki anlamda farklı şekillerde isimlendirilmektedir. Özel hukuk kişilerince temel hak ve özgürlüğün ihlali durumunda, hakkı ihlal edilen bireyler adli yargı yoluna başvurarak ihlalin durdurulmasını ve/veya zararın tazminini talep edebilmektedirler. Özel hukuk kişileri tarafından temel hak ve özgürlüklere gelebilecek müdahalelerin, medeni hukukta "haksız fiil", ceza hukukunda "suç" olarak kabul edilmesi ile bu tarz müdahalelerin engellenmesi amaçlanmıştır.¹⁰⁶

Yargısal korunma yolu adı verilen temel hak ve hürriyetin ihlali halinde başvurulabilecek olan kanun yolunda (idareye karşı başvurulabilecek idari kanun

¹⁰⁵ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası** Md. 153.

¹⁰⁶ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2004, s. 152.

yolu da bu kapsamda olacak şekilde), başvurulacak olan yargı makamının haiz olduğu güvenceler verilecek yargı kararlarının ve hak ihlallerinin giderilebilmesi için, önemlidir. Hakimlik teminatı, bağımsızlığı, kanuni hâkim güvencesi, aleni yargılama ilkesi, gerekçeli karar zorunluluğu gibi ilkeler ve ceza yargılamalarında karşılaşılabileceğimiz cezaların kanuniliği, aleyhe kararın geçmişe uygulanamaması, masumiyet karinesi gibi ilkeler bahsi geçen yargısal güvencelerdir. Bu güvenceler aynı zamanda yargı organının, devletin diğer organlarından bağımsız hareket edebilmesinin teminatıdır. Bunun yanı sıra, bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin ihlali halinde başvuracağı yargısal yol, yargı organına tanınmış güvencelerin varlığı halinde anlamlı hale gelebilecektir. Nitekim yargı organı bu güvencelerin varlığı halinde hakkaniyetli bir yargısal korunma sağlayabilecektir.

2. Uluslararası Hukuk Yolları

İkinci Dünya Savaşı sonrası insan haklarının önemine yapılan vurguyla birlikte, insan haklarının anayasal metinlerdeki karşılığı olan temel hak ve özgürlükler için uluslararası hukuk yolları geliştirilmeye başlanmıştır. Uluslararası hukuk yolları adı verilen ülkelerüstü çeşitli organlar bulunmaktadır. “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu”, “İnsan Hakları Komitesi” gibi çeşitli organlar, ihlal edilen hak için uluslararası koruma sağlamak üzere kurulmuş bulunmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, uygulamada en sık başvurulanan ve en etkili sonuç alınan uluslararası hukuk yolu olarak karşımıza çıktığından, bu organ üzerinden uluslararası hukuk yollarını incelemek uygun olacaktır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile kurulmuş olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, sözleşmede tanınmış olan temel hak ve özgürlüklerin üye devletlerce ihlali halinde başvurulabilecek bir uluslararası koruma yoludur. Bu kapsamda, sözleşmeye taraf ülkelerden birinin vatandaşı olan birey, vatandaşı olduğu devlet tarafından temel hak ve özgürlüğü ihlal edildiği takdirde, mahkemeye hak ihlali konusunda bireysel başvuru yapabilmektedir.

Bireysel başvuru ve kabul edilebilirlik koşulları, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi md. 34 ve 35 hükmünde açıkça belirtilmiştir.¹⁰⁷ Buna göre Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunabilmenin önkoşulu taraf ülkenin iç hukuk yollarının tüketilmiş olmasıdır. Birey öncelikle, ihlal edilen hakkının dahil olduğu hukuk tarafından kendisine tanınmış koruma yollarını kullanmış, talep ettiği korumaya kavuşamamış olmalıdır. Bu şartı tamamlamış, iç hukuk yollarını tüketmiş olan birey, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi md. 35 hükmüne göre, iç hukukta korumayı elde edememesini takiben 4 ay içinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunmalıdır. AİHM'ye başvuru için öngörülen 6 aylık süre 1 Ağustos 2021 tarihinde yürürlüğe giren 15 No.lu Protokol ile 4 aya indirilmiştir. Bu yeni süre koşulu Protokolün yürürlüğe girdiği 1 Ağustos 2021 tarihinden itibaren 6 ay geçtikten sonra, yani 1 Şubat 2022'de uygulanmaya başlayacaktır.

Bireysel başvuruyu takiben mahkeme önkoşulların mevcudiyetini inceleyecek, uygun gördüğü takdirde uyuşmazlığın esasını inceleyecektir. Önkoşulların yokluğu, başvurunun reddi sonucunu doğurmakta olup, kesin bir karar teşkil etmektedir. Mahkeme, uyuşmazlığın esasını inceleme kararı verdiği takdirde taraflara uzlaşma önerebilme yetkisine sahiptir. Taraflar arası uzlaşma yoluyla uyuşmazlığın çözülmediği takdirde mahkeme uyuşmazlığın esasına girecek, gerektiği takdirde duruşmalı olarak uyuşmazlığı inceleyecektir. Yargılama sürecinin sonunda, taraf devletçe ihlal edilen bir hakkın mevcudiyeti konusunda karar verilirse, zararın giderilmesine karar verecektir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ilgili madde hükümlerinden açıkça anlaşılabilceği üzere, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yalnızca ilgili devleti zararın tazminine mahkûm edebilme kabiliyetine sahiptir. Mahkeme, devletin iç hukuk karar ve işlemlerine karışmamakta, ihlal niteliği taşıyan iş ve eylemleri iptal edememekte, geri alamamakta, düzeltmemektedir. Her ne kadar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının, Sözleşme'nin md. 46 hükmüne göre, bağlayıcı olduğu kabul edilse de kararların cebri icrası mümkün değildir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi diğer uluslararası hukuk koruma yolları kararları da ülkeler için cebri icra kabiliyetinden yoksundur. Devletler

¹⁰⁷ **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (European Convention on Human Rights)**, Kasım,1950, (Çevrimiçi), https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf, 15 Haziran 2021.

egemenlikleri ve diğer ülkelere karşı bağımsızlıklarının göstergesi olarak egemenlikleri altındaki yerlerde ulusal mahkemelerinin kararlarının hüküm ve sonuç doğurmasını, yabancıların bu faaliyetlere karışmamasını ve buna yönelik düzenlemeleri de kendileri oluşturmak istemektedirler.¹⁰⁸ Bu organların kararlarının ülkeler için doğrudan icra kabiliyeti olmadığından, temel hak ve özgürlükler için en etkili korumanın iç hukuk yolları olduğu şüphesiz ki açıktır. Zira, iç hukuk yollarında ihlal niteliği taşıyan işlem ve eylemin geri alınması ile birlikte tazminata hükmedilebileceği gibi, uluslararası koruma yolları yalnızca tazminat sağlayabilmektedir. Bununla birlikte, her ne kadar cebri icra kabiliyetleri olmasa da uluslararası hukuk koruma yolları da ilgili temel haklar ve özgürlüklerin içeriklerini ve sınırlarını belirleme açısından, verdikleri tavsiye niteliğindeki kararlar sayesinde, emsal oluşturabilecek nitelikte olduklarından oldukça kıymetlidir.

---

¹⁰⁸ Mehmet Köle, “Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanıma ve Tenfizinde Usul”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:21, Sayı:34, 2016, s. 40.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUVVETLER AYRILIĞI İLKESİNE AYKIRI MÜDAHALELERİN TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A. Kuvvetler Ayrılığı Prensibine Aykırı Müdahaleler

Yasama, yürütme ve yargı olarak adlandırılan halka ait kamu gücünün tel elde toplanmayıp farklı kamu otoriteleri arasında paylaştırılarak ¹ birbirini denetlemesi, dengelemesi ve bu sayede aşırı güç kullanımlarının önüne geçilerek temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması temelinde ortaya konmuş olan kuvvetler ayrılığı prensibi her zaman teoride tasarlandığı şekilde işlememektedir. Kuvvetler ayrılığı prensibi doğrultusunda otoriteyi aralarında paylaşan yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirlerinin alanınlarına müdahalelerine veya müdahaleleri vasıtasıyla herhangi bir organda daha fazla yetki ve güç toplanması durumlarına rastlanabilmektedir. Organlar arasındaki yetkisiz müdahalelerin önüne geçmek ve kuvvetler ayrılığını tam tesis edebilmek amacıyla; organları denetleyici, üzerlerindeki kamuoyu baskısını artırıcı, bu vasıta ile de kuvvetler ayrılığı prensibini destekleyici farklı yöntemler denenmektedir.

Dünyada örnekleri incelendiğinde, erklerin herhangi birinde güç birikmesini önlemenin değişik birçok yolu olduğu görülmektedir. Federatif devlet yapılanmalarında federal devletlerin yetkileri arttırılarak; üniter devlet yapılarında yerinden yönetim kuruluşlarının yetkileri genişletilerek, ulusal ve yerel parlamentolarda ise muhalefet temsilcilerinin güçlü bir şekilde temsili ve denetimsel etkinliği sağlanarak erkler arası güç dengelemesine gidilebilir. Bunlara ilave olarak basın özgürlüğünün sınırları genişletilip, yazılı ve görsel basına ve diğer medya kuruluşlarına etkin olabileceği yaşam alanları tanınarak, işçi ve işveren sendikalarına, üniversitelere, bilim kuruluşlarına ve sivil toplum örgütlerine özgürlükçü, bağımsız, geniş ve özerk alanlar açılarak, uluslararası kuruluşlara bağlayıcı uluslararası antlaşmalar ile dâhil olunup, bunların denetim mekanizmalarına, devlet kurumları

---

¹ Ersan Şen, “Kuvvetler Ayrılığı”, Ağustos 10, 2019, (Çevrimiçi), <https://www.hukukihaber.net/kuvvetler-ayriligi-makale,6920.html>, 18 Haziran 2021.

üzerinde inceleme ve denetleme yetkileri tanınarak, yasama, yürütme ve yargı organlarında denetimsiz ve kontrolsüz güç birikmesinin önüne geçilebilir ve bu erklerin temel hak ve özgürlüklere müdahale olanakları ortadan kaldırılabilir.²

Hukukla sınırlanmamış bir yönetim yönetilenler için büyük bir tehdittir. Hukukla sınırlanmamış, tüm yetkilerin tek elde veya grupta toplandığı yönetim despottur.³ Bu yönetimin yapacakları, uygulamaları kestirilemez ve öngörülemezdir. Bu yönetimin kendi ile aynı çizgide olmayan düşüncelere, hareketlere yaşama şansı vermeyeceğini söylemek mümkündür. Böyle bir yönetimi bağlayan hukuk kuralları olmadığından bu yönetimin temel hak ve özgürlükleri gözeteyeceği, onlara güvence sağlayacağı düşünülemez. Olumsuz herhangi bir müdahalesi olmasa dahi devletin yönetiminin, temel hak ve özgürlüklerin korunmasının böyle bir yönetimin insafına bırakılmaması gerekmektedir.

Kuvvetler ayrılığı teorisinin temelinde, iktidarın mutlak bir hale dönüşmesi ve tekelleşmesi sebebiyle meydana gelen olumsuzlukların ortadan kaldırılması fikri yatmaktadır.⁴ Farklı birimlerin farklı yetkiler ile donatılması, birinin fazla güçlenmesi durumunda diğerinin karşı çıkma, direnme ve kendi yetkilerini koruyabilmesi kuvvetler ayrılığının belirgin özelliğidir.⁵ Her ne kadar kuvvetlerin kesin ayrılığından bahsedilse de sistemin kendi içerisinde çalışmaya devam edip tıkanmaması için erkler arasındaki ilişkiler denge ve denetleme mekanizmaları temelinde beraber çalışma esasına göre belirlenmiştir.⁶ Bu sebeple yasama, yürütme ve yargı organlarının her birinin kendi alanlarının sınırlarını aşarak diğer organların yetki alanlarına girmesi muhtemeldir.

Günümüz demokrasilerinde yasama yürütme ve yargının birbirine müdahalesi ve birbirinin alanına girmesi durumlarıyla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Yasama, yürütme ve yargı güçlerinin kurumsal ayrılığı vasıtası ile kuvvetler ayrılığı, gücün yayılmasını önleyerek fren ve denge sistemini etkin şekilde sağlayan bir yapı olarak

---

² M. Fatih Çınar, “Kuvvetler Ayrılığı İlkesi ve Anayasa Mahkemesinin Yorumu (Karşılaştırmalı Anayasa İncelemesi)”, **IBAD Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:5, Güz 2019, s. 98.

³ Thomas Jefferson, “Federal Cumhuriyet”, **Anayasa Üzerine Düşünceler Federalistlerin Makalelerinden Seçmeler**, Çev.Mümtaz Soysal, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, İstanbul, 1962, s. 19.

⁴ Çınar, **a.g.e.**, s. 94.

⁵ Akgül, **a.g.e.**, s. 88.

⁶ Selman Karakul, “Yeni Kuvvetler Ayrılığı Teorisi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, Güz 2015, s. 107.

kurgulanmıştır. Modern anlamda siyasi partilerin ortaya çıkışından çok daha önce ortaya atılmasına rağmen, siyasi partilerin doğumuyla beraber kuvvetler ayrılığı prensibi evrim geçirmiş, erkler arasında sağlanmaya çalışılan denge mekanizması büyük değişime uğramış ve erkler arasındaki ilişkinin yerini çoğunlukla yasama ve yürütme arasında siyasi partiler arası siyasi rekabete dayalı bir denge almıştır.

Saf kuvvetler ayrılığı teorisine uyan bir siyasal sistem günümüzde bulunmamaktadır. Parlamenter hükümet sistemlerinde meclis çoğunluğunu ele geçiren iktidar partilerinin, bir yanda yürütme faaliyetleri çerçevesinde hükümeti, diğer yandan yasama faaliyetleri çerçevesinde parlamentoyu kontrol edip yönettikleri, sert kuvvetler ayrılığının uygulandığı başkanlık sistemlerinde de Başkanın ve parlamentonun aynı partiden olması durumunda bu partinin, hem yasama hem de Başkan üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.⁷ Bu doğrultuda özellikle seçim sistemleri, seçim kanunları, kamuoyu baskısı yaratma gücü, kolluk güçleri, idari yetkileri, lider kontrolündeki parti örgütlenmeleri ve sıkı parti disiplinleriyle yürütme organlarının yargı ve yasama organlarını kontrolü ve baskı altına alması örnekleriyle çokça karşılaşılmaktadır.

Demokratik sistemleri özgürlükler rejimi haline getiren en önemli unsurlardan biri olan kuvvetler ayrılığı prensibi kuvvetler arasında ortaya çıkan bir çatışma olarak değil aksine kuvvetler arasındaki uyumlu bir iş bölümü ve iş birliği olarak algılanmaktadır. Devlet iktidarını paylaşan yasama, yürütme ve yargı organlarının yetkililerinin insan olduğu düşünüldüğünde, gücün ve insanın doğası gereği iktidar hırsı ve iktidara sahip olma isteğinin karşı konulmaz çekiciliği karşısında, kendi yetki ve iktidarını kaybetmek istemeyen yasama, yürütme ve yargı organlarının her biri ayrı ayrı birbirlerinin yetki alanına kuvvetler ayrılığı prensibine aykırı müdahalelerde bulunabilmektedir. Yasama, yürütme ve yargı organlarının kuvvetler ayrılığına aykırı müdahalelerinin ayrı ayrı incelemesi konunun tam olarak ortaya konabilmesi açısından fayda sağlayacaktır.

---

⁷ Büke, **a.g.e.**, s. 117.

1.Yasamanın Kuvvetler Ayrılığına Aykırı Müdahaleleri

Yasama erkinin hem yürütme erkine hem de yargı erkine karşı kuvvetler ayrılığına aykırı müdahaleleri olabilir. Yürütme erkine karşı daha çok kanun ile idari işlem tesis ederek yürütmenin yerine geçtiği durumlara rastlanmaktadır.⁸ Ülkemizde yasamanın bazı kurumların kuruluş kanunlarını değiştirirken, yönetim kurullarının da görevine aynı kanun ile son verip yürütmeye müdahale ettiği örneklerle karşılaşmıştır.⁹ Ancak yasamanın yürütmeye bu tarz müdahaleleri insan haklarının korunmasına doğrudan etki etmediği için bu çalışmada konu edilmeyecektir.

Yasama erkinin yargı erkine karşı kuvvetler ayrılığına aykırı müdahaleleri ise genellikle, yargı kurumlarını oluşturma, çalışma koşullarını, şartlarını belirleme ve yapılarında değişiklik yapma yetkilerini yargı üzerinde baskı ve nüfuz aracı olarak kullanmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda ilk olarak, ABD başkanlarından Franklin Roosevelt'in hayata geçirmeye çalıştığı ve literatüre "Mahkemeyi Doldurma Planı" (Court-Packing Plan) olarak geçen, mahkemenin kompozisyonunu kendi lehine çevirmeye yönelik girişim örnek olarak verilebilir.¹⁰ ABD Başkanı Roosevelt 1937 yılında bir kanunla Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi'nin teşkilatlanmasının yeniden yapılandırılarak üye sayısının arttırılmasını istemiş ancak başarılı olamayarak sonuç elde edememiştir. Burada önemli olan kısım ise mahkemenin teşkilatlanmasını değiştirmeye yönelik bu kanun değişikliği önerisi öncesinde, 1929 Ekonomik Buhranı sırasında sıkıntı içerisindeki ABD ekonomisini kurtarmaya ve canlandırmaya yönelik hazırlanan "New Deal" yasalarının Yüksek Mahkeme tarafından anayasaya aykırı bulunmuş olmasıdır. "Mahkemeyi doldurma planı" adıyla bilinen yasayla Yüksek Mahkeme'nin üye sayısı başkan lehine arttırılarak, ABD Başkanı Roosevelt'in

⁸ Tekin Akıllıoğlu, "İdari Yargı Kararlarının Uygulanması: İç Hukukumuzla İlişkin Bazı Gözlemler", **Medenî Usûl ve İcra ve İflâs Hukuku Dergisi**, Cilt:9, Sayı:25, 2013/2, s. 14.

⁹ 12.05.2001 günlü, Resmi Gazete:29.05.2001 tarihli, 4672 Sayılı Bankalar Kanununda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun, (Çevrimiçi), <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/05/20010529.htm#1>, 25 Temmuz 2021.

¹⁰ Levent Gönenç, "Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı", **TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri 3**, 2011, s. 4.

politikalarını destekleyecek, “New Deal” yasası ve benzeri yasalarda olumlu kararlar verecek şekilde Mahkeme üye dağılımı oluşturulması hedeflenmiştir.¹¹

Açık ve doğrudan yasama organının yargı organına müdahalesi vasıtasıyla kuvvetler ayrılığı prensibinin ilhalini oluşturan bu girişim ile yargıyı ayak bağı olarak gören yürütme anlayışının, yasama vasıtası ile yargıyı pasifleştirip etkisizleştirerek yasama ve yürütmenin eylem ve işlemlerini denetleme görevini yerine getirmesini, bağımsız ve özgür bir şekilde karar vermesini engellemenin amaçlandığı görülmektedir. Hem halk hem de Kongreden gelen tepkiler üzerine yasa tasarısı geri çekilmiştir.

Benzer bir örnek de 2004 yılında Venezuela’da yaşanmıştır. Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti Anayasası’na göre tüm devlet görevleri halk oylaması ile görevinden geri alınabilmektedir. Her seçilmiş makam görev süresinin yarısını tamamladığında, toplam seçmenlerin yüzde 20’si oranında imza toplanarak görevini tamamlayıp tamamlamaması kararı için kamu referandumuna gidilebilir. İlgili kamu görevlisinin seçimine onay vermiş yani o kamu görevlisi lehine oy kullanmış seçmenin tamamı veya daha fazlası geri alınması için oy kullandığı takdirde ve bu sayıda o seçimdeki toplam kayıtlı seçmen sayısının %25’i ve fazlası olması durumunda verilen görev geri alınmış sayılmaktadır.¹² Yani halk tarafından seçilen kamu görevlileri yapılacak yeni bir halkoylaması yoluyla, yine halk tarafından görevlerinden alınabilmektedir.

Venezuela Anayasasındaki bu hüküm o dönemki Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chavez için işletilerek halk oylaması ile devlet başkanlığı görevinden alınmaya çalışılmıştır. Chavez de halk oylaması öncesinde Yüksek Mahkeme üyelerinin sayısını 20’den 32’ye çıkaran, seçim yöntemlerinde ve statülerinde değişiklikler öngören yasayı yürürlüğe sokmuştur. Bu yasa sayesinde Chavez’i destekleyen meclis çoğunluğu, geri çağırmaya ilişkin halk oylamasında kesin ve son kararı verecek yetkili makam olan Yüksek Mahkeme’nin üye dağılımını belirleme imkanına

---

¹¹ Brian C. McKenna, **Franklin Roosevelt and the Great Constitutional War, The court-packing crises of 1937**, Newyork, Fordham University Press, 2002, s. 357.

¹² Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti Anayasası Md.72., (Çevrimiçi), https://www.constituteproject.org/constitution/Venezuela_2009.pdf, 15 Haziran 2021.

kavuşmuştur.¹³ Devlet Başkanı Chavez referandumdan galibiyetle çıktığı için bu değişiklik ile elde ettiği lehine durumu kullanmaya ihtiyaç kalmamıştır. Fakat bu değişiklik doğrudan ve açık bir şekilde yargı organına yasamanın müdahalesi ile kuvvetler ayrılığı prensibinin ihlalini oluşturmaktadır.

Görüldüğü üzere yasamanın kuvvetler ayrılığına aykırı müdahaleleri genel olarak yasama meclislerini kontrolü altına alan yürütme organlarının yönlendirmesi ile gerçekleşmektedir. Benzer müdahalelere ülkemizde de rastlandığı söylenebilir. Örneğin Türkiye’de 2010 anayasa değişiklikleriyle yapılan Anayasa Mahkemesi’nin (AYM) yapısına ilişkin düzenlemeler yukarıda verdiğimiz örneklerle benzerlikleri sebebiyle “Mahkeme doldurma planı”na benzetilebilmektedir.¹⁴ Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı ile Anayasa Mahkemesi arasında 2002 yılı ile 2010 yılları arasında kimi zaman örtülü kimi zaman parti kapatma davalarına kadar giden açıktan çatışma düşünüldüğünde, Mahkeme’nin üye sayısını artıran, yedek üyelere asil üye statüsü kazandıran ve üyelerin seçim yöntemini değiştiren bu düzenlemeler 1937 yılında ABD Başkanı Roosevelt tarafından teklif edilen ve “Mahkemeyi Doldurma Planı” diye nitelendirilen yasa teklifiyle benzer nitelikler taşımaktadır.¹⁵

Siyasi iktidarların yargı organının yapısını değiştirerek etki ve kontrol altına almaya, “yandaş” diye tabir edilen kendi istekleri doğrultusunda karar verecek üyelerle doldurmaya yönelik bu müdahaleleri¹⁶, kamuflaj görevi gören temel hak ve özgürlüklere ilişkin diğer değişiklikler arasına gizlenmiş olarak yapılabilmektedir.¹⁷ Söz konusu bu düzenlemeler ile Anayasa Mahkemesinin ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun üye seçim usulleri ve yapısı ile oynanarak, siyasi iktidarın yargı üzerinde etki yaratabileceği değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

---

¹³ Lauren Castaldi, “Judicial Independence Threatened in Venezuela: The Removal of Venezuelan Judges and the Complications of Rule of Law Reform”, **Georgetown Journal of International Law**, Cilt:37, Sayı:3, Bahar 2006, s. 499.

¹⁴ Aslı Bali, “Unpacking Turkey’s “Court-Packing” Referendum”, **Middle East Report Online**, November 5, 2010, (Çevrimiçi), <https://merip.org/2010/11/unpacking-turkeys-court-packing-referendum>, 9 Aralık 2020.

¹⁵ Levent Gönenç, “Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, **TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri 3**, 2011, s. 5.

¹⁶ Thomas Giegerich, “Anayasa Mahkemelerinde Üyelerin Atanması ve Üyeliğin Sona Ermesi: Meşruiyet, Kalite, Bağımsızlık ve Tarafsızlık Taleplerinin Uzlaştırılması İçin Benimsenen Usuller”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:27, 2010, s. 125.

¹⁷ Kemal Gözler, “16 Nisan’da Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Bir “Suistimalci Anayasa Değişikliği” Midir?”, (Çevrimiçi), <https://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.pdf>, 08 Şubat 2021.

İncelenen örneklerden anlaşılacağı üzere yasama organının kuvvetler ayrılığına aykırı müdahaleleri çoğunlukla yargı organı ve yetki alanı üzerinde gerçekleşmektedir. Bu müdahaleler yürütme organının istek ve kontrolü altında yasama organı tarafından yapılmaktadır. Anayasal yargı organı temel hak ve özgürlüklerin kullanımının ana koruyucusudur. Yargı organının denetleme görevini yerine getirmediği sistemlerde temel hak ve özgürlüklerin güvence altında olduğu ve her vatandaş tarafından tam anlamıyla kullanılabileceği iddia edilemez. Kuvvetler ayrılığına aykırı bu müdahaleler devletin üç ana unsurundan biri olan yargı organını etkisiz hale getirmekte ve ana görevi olan yasama ve yürütmeyi denetleme görevini yapmasına engel olmaktadır. Yasama organı tarafında gerçekleştirilen kuvvetler ayrılığına aykırı bu tarz müdahaleler temel hak ve özgürlükler ile insan haklarına saygılı olduğunu iddia eden demokratik sistemlerde kabul edilemez.

2.Yürütmenin Kuvvetler Ayrılığına Aykırı Müdahaleleri

Kuvvetler ayrılığına aykırı müdahalelerin en çok görüldüğü alan yürütmenin diğer erklerin yetki alanlarına girmesi, nüfuz etmeye çalışması ve aykırı müdahaleleridir.¹⁸ Demokratik bir hukuk devletinde en basit tanımıyla yürütmenin görevi yasama organı tarafından çıkarılan ve yetkili olduğu alanlarda yargı organlarıncı yorumlanan kanunları uygulamaktır. Yürütmenin yetki alanlarının genişletilerek diğer organlarla olan dengenin bozulması, yürütmenin lehine güç ve yetkilerin arttırılması, yürütmeden gelebilecek tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Yasamanın öneminin azalıp yürütmenin güçlenmesi iktidarın kişiselleşmesine¹⁹ ve kuvvetler ayrılığına aykırı müdahalelerin artmasına sebep olmaktadır. Kanun koyma ve onları uygulama yetkilerinin aynı makamlarda toplandığı zamanlarda ve devletin başındakilerin söylediklerinin ve istediklerinin kanun olduğu yönetim şekillerinde vatandaş için en tehlikeli organ yürütmedir.²⁰

Yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden ayrılması ve karşılıklı yetkiler yoluyla birbirini denetlemesi ve dengelemesi esasına dayanan kuvvetler

¹⁸ Muharrem Özen, “Yargı Bağımsızlığını Zedeleyen Düzenleme, Uygulamalar ve Bağımsızlığı Sağlamaya Yönelik Çözüm Önerileri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl:68 Sayı:1, 2010, s. 40.

¹⁹ Murat Sezginer, “Güçlü Yürütme Anlayışı ve Türkiye’deki Görünümü”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 1990, s. 74

²⁰ Ali Fuat Başgil, **Demokrasi Yolunda**, 2. Baskı, İstanbul, Yağmur Yayınları, 2006, s. 321.

ayrılığı ilkesi doğrultusunda erkler arasında olması beklenen dengenin, günümüzde birçok gelişmiş devlette dahi yürütme lehine bozulduğu gözlenmektedir.²¹ Artık birçok ülkede güçlü yürütme organlarına ihtiyaç duyulduğu ve hükümetlerin/başkanların geniş yetkilerle donatılması gerektiği anlayışı hâkim olmaktadır.²² İlave olarak kuvvetler ayrılığı prensibi ile her ne kadar devlet iktidarının bölünüp farklı organlara paylaştırılması amaçlanmışsa da bu organlardan yasama ve yargı sadece işlem tesis edebilmekte, bu işlemlerin yürütülmesi ve uygulanması da yine yürütme organı tarafından yapılmaktadır.²³ Bu sebeplerle her geçen gün yürütme erklerinin kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı müdahale örneklerinin artmakta olduğu söylenebilir.

Günümüz parlamenter sistemlerinin birçoğunda karşımıza çıktığı üzere yürütme erklerinin diğer alanlara müdahaleleri ve kontrol etme çabaları, siyasi partiler kanunları, seçim kanunları ve sıkı parti disiplinleri aracılığıyla olmaktadır. Seçimlerde listeler üzerinde yasama organı üye adaylarını parti genel başkanları belirlemekte, parti genel başkanlarına yasama organındaki işgal ettiği makam ve mevkiî borçlu hisseden yasama üyeleri de bir dahaki dönemde yeniden yasama organında olabilmek adına parti genel başkanlarının kontrolü dışına çıkamamaktadır. Yeterli çoğunluğu sağlayıp yürütme erkinin başına geçen siyasi parti başkanları, kendi isteği ve kontrolü doğrultusunda yasama organından yasalar çıkarabilmekte, yargı organına atamalar yapabilmekte ve kendi sınırlarını ve denetleyicilerini kendileri belirleyebilmektedir. Bu şekilde seçimle hem hükümeti hemde yasama organında ki çoğunluğa hakim olarak meclisi ele geçiren siyasi partiler, demokrasi kültürünün yeterince gelişip oturmadığı, sivil toplum örgütlerinin, medyanın, etkin muhalefetin ve kamuoyu baskısı ve denetiminin oluşmadığı yönetimlerde, sahip oldukları bu denetimsiz gücü kullanırken hukukun dışına çıkabilmekte ve hak ve özgürlüklerin kısmen veya tamamen engellenmesine sebep olabilmektedir.²⁴

---

²¹ Sezginer, a.g.e., s. 75.

²² Burhan Kuzu, **Anayasa Hukukumuzda Yürütme Organının Düzenleyici İşlem Yapma Yetkisi ve Güçlendirilmesi Eğilimi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1987, s. 112.

²³ İlhan Özay, **Günışığında Yönetim**, İstanbul, Afa Yayınları, 1994, s. 321.

²⁴ Mustafa Uluçakar, Mehmet Fatih Çınar, "Türkiye'de Yargı ile Siyaset İlişkisinin Kuvvetler Ayrılığı Perspektifinden Analizi", **İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, Nisan 2020, s. 131.

Başkanlık sistemlerinde de yürütmenin otoritesini ve yetki alanını genişletmeye çalışarak diğer erklerin alanına müdahale ettiği örneklerle sıkça karşılaşmaktadır. Başkanlık sistemleri, yürütme organının faaliyetleri için yasama organı tarafından çıkarılacak kanunlara ihtiyacının olduğu, bu sebeple de devlet yönetimi açısından bu iki organ arasında üst düzeyde bir ilişki ve uyumun sergilendiği, tüm bu ilişki ve uyumlu çalışma zorunluluğuna rağmen kuvvetlerin sert bir şekilde ayrılmış olduğu sistemlerdir.²⁵ Başkanlık sisteminin en bilinen ve işler uygulayıcılarından biri olan ABD’de özellikle 11 Eylül terör saldırıları sonrasındaki dönemde yürütmeyi temsil eden Başkanın yasamanın alanına müdahale örnekleriyle karşılaşmıştır.

Özgürlük ve güvenlik arasında her zaman süregelen bir gerilim olmuştur.²⁶ Temel hak ve özgürlüklerin korunması ve güvence altında olması için bu ikisi arasında bir denge kurulmalı ve bu gerilim ve dengenin güvenlik politikaları baskısıyla güvenlik lehine bozulmaması sağlanmalıdır. 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında oluşan panik, kaos ve aşırı kaygı ortamı içerisinde oluşturulan güvenlikleştirme politikaları doğrultusunda ABD’de bu anlayış yıpratılmış ve yürütme organının yetki alanını genişletici çalışma ve uygulamalar ile de özellikle Müslüman vatandaşlar üzerinde olmak üzere özgürlükleri tehdit edici bir duruma ulaşmıştır.²⁷ 11 Eylül terör saldırıları sonrasında ülkenin büyük bir terör tehdidi altında olduğunu, olağan dönemler için hazırlanan kanunların olağanüstü dönemlerde yeterli olmadığını, başkanın ülkesinin milli güvenliğini ve halkını korumak adına her yolu ve yöntemi kullanabileceğini savunan Başkan George W.Bush yönetimi, bu yaklaşımıyla Anayasa’da vurgulanan güçler ayrılığı ilkesini çiğnemekle eleştirilmiştir. Başkanın gücünü ve yetki alanını genişletmeye dair gayretlerin ardındaki esas isim Başkan Yardımcısı Dick Cheney, başkanın otoritesinde Vietnam Savaşı sonrasında azalma ve yıpranma olduğunu, bunun başkanın görevlerini yerine

²⁵ Murat Akçakaya, Abdulkadir Özdemir, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Siyasal İstikrar”, **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi**, Cilt:53, Sayı:3, 2018, s. 924.

²⁶ Faruk Turhan, Muharrem Aksu, “11 Eylül Sonrası ABD’de Özgürlük ve Güvenlik Dengesi Açısından Terörü Önleme Amaçlı Tedbirler / Özellikle Patriot Kanunu ile Getirilen Kısıtlamalar”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2011, s. 47.

²⁷ Ayça Eminoğlu, Şeyma Kalyoncu, “Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi”, **Uluslararası Güvenliğe Giriş**, Ed.Ayça Eminoğlu, Murat Ülgül, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, Şubat 2021, s. 339.

getirmesi açısından engel teşkil ettiğini ve başkanın Kongrenin taleplerine boyun eğmek zorunda olamayacağını savunmuştur.²⁸ Sonrasında Beyaz Saray yönetimi, 11 Eylül’ün ardından yürütmenin otoritesine zarar verecek ve kısıtlayacak yasaları uygulamaktan kaçınacağını ilân etmiştir.²⁹

Bush yönetiminin sınırsız yetkisi olduğu yönündeki iddiası çerçevesinde, birçok kanun teklifi, yayınlanan “Başkanlık politika açıklamaları” (statement of administration policy) vasıtasıyla “tek-başına yürütme” (unitary executive) kavramını bozacağı düşüncesiyle başkan George W.Bush tarafından veto ile tehdit edilmiştir.³⁰ Başkan George W.Bush, çıkarılan kanunların ulusal güvenliği tehlikeye atacak noktalarını anlatmış, ne gibi değişikliklere ihtiyaç duyulduğunu belirtmiş, istedikleri değişikliklerin yapılmaması ve kanunların Kongre’den aynen geçirilmesi durumunda veto hakkını kullanacağını birçok defalar başkanlık açıklamalarında ifade etmiştir. Örneğin, Senatodan geçen 965 sayılı kanun teklifi, Irak ülkesinde görev yapmakta olan ABD askerleri için ayrılan ödeneklerde kesinti içermesi sebebiyle, Başkan Bush tarafından “ulusal güvenliği tehlikeye düşürmekle” eleştirilmiş ve istenilen değişiklikler yapılmadan kanun tasarısının kendisine imza için sunulması halinde teklifi veto edeceğini açıklanmıştır.³¹

“Başkanlık politika açıklamaları” diye isimlendirilen açıklamalar, aleni olarak Kongrenin yetki alanına girilmesi ve güçler arasındaki ayrılığın yok sayılmasıdır. Bu davranış, yürütmenin yasamaya müdahale ederek Kongreyi etkisiz kılmaya çalıştığının somut bir göstergesidir. Bush yönetiminin benimsediği “tek-başına yürütme teorisi” olarak bilinen yaklaşıma göre başkanın ulusal güvenlik gerekçesiyle yürütmeden tek-başına sorumlu kişi gibi davranması hatta gerekli görürse işkence emri vermesi bile kabul edilmek durumundadır.³² 11 Eylül terör saldırıları sonrasında

---

²⁸ Gordon Silverstein, “Bush, Cheney, and the Separation of Powers: A Lasting Legal Legacy?,” **Presidential Studies Quarterly**, Cilt:39, Sayı:4, Aralık 2009, s. 878.

²⁹ John Yoo, “How the Presidency Regained Its Balance,” **New York Times**, Eylül 17, 2006, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/2006/09/17/opinion/17yoo.html>, 25 Haziran 2021.

³⁰ Halit Tunçkaşık v.d., “Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri, Başkanlık Sistemi ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri, Yayın No:7”, **TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara ,TBMM Basımevi, Şubat 2017, s. 68.

³¹ **A.e.**, s. 69.

³² John Yoo, “Response to Alberto Gonzales’ Request for Views on Legality of Interrogation Techniques”, **United States Department of Justice, Office of the Legal Counsel**, Ağustos 1, 2002, (Çevrimiçi), <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB127/020801.pdf>, 5 Aralık 2020;

ABD’de fazlaca kabul gören bu yaklaşım, Anayasa’nın öngördüğü güçler ayrılığı ile fren ve denge sistemine aykırı olarak yürütmenin tek başına denetimsiz ve kontrolsüz olarak hareket edebileceği, yasamanın alanına müdahale edebileceği hatta temel hak ve özgürlükleri dahi ihlal edebileceği anlamına gelmektedir.³³ Yürütmenin görevi yasamanın çıkardığı kanunları uygulamak, eylem ve işlemlerinde sınırlarını bu kanunlara göre belirlemektir.

Yürütme erkinin kendi sınırlarını aşarak yasama erkinin yetki alanına girmiş olduğu örneklerden biri de kamuoyunda İstanbul Sözleşmesi diye adlandırılan tam ismi Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi olan milletlerarası sözleşmeden yürütme organı kararı ile Türkiye Cumhuriyetinin çekilmesidir.

Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi Türkiye Cumhuriyeti devletince 11.05.2011 tarihinde imzalanmış T.C. Anayasası’nın “Milletlerarası andlaşmaları uygun bulma” başlıklı 90/1. maddesi ile ifade edilen “*Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır.*”³⁴ hükmü uyarınca 29.11.2011 tarihli, 28127 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 6251 sayılı “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanunla” onaylanmıştır. Sözleşme Resmi Gazete de yayınlanmış ve Sözleşmenin 75/3. maddesi uyarınca 12 ülkenin taraf olmasıyla da 01.08.2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Usulüne uygun olarak yürürlüğe girmiş olan Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, 31429 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 3718 sayılı Cumhurbaşkanlığı

John Yoo, “Memorandum for William J. Haynes II, General Counsel of the Department of Defense, U.S. Military Interrogation of Alien Unlawful Combatants Held Outside the United States”, **United States Department of Justice Office of Legal Counsel**, Mart 14, 2003, (Çevrimiçi), http://www.aclu.org/pdfs/safefree/yoo_army_torture_memo.pdf , 7 Aralık 2020.

³³ Gene Healy, **The Cult of the Presidency: America’s Dangerous Devotion to Executive Power**, Washington D.C., Cato Institute, 2008, s. 19-20.

³⁴ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası** Md. 90/1.

kararı ile, 9 no'lu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 3. maddesine dayanılarak Türkiye Cumhuriyeti bakımından feshedilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın;

90/1. Maddesine göre: “– Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır.”³⁵

90/5. Maddesine göre: “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir.”³⁶

Yürütmeye ilişkin 104/17 maddesine göre: “Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir.”³⁷

Öncelikle 3718 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararının dayanağı olarak belirtilen 9 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi md. 3'ü incelemek gerekmektedir. Bu maddede “Milletlerarası andlaşmaların ... hükümlerinin uygulanmasını durdurma ve bunları sona erdirmeye, Cumhurbaşkanı kararı ile olur”³⁸ hükmü bulunmaktadır. Anayasa md. 104/17 ile Cumhurbaşkanına sadece yürütme yetkisine ilişkin konularda kararname çıkarma yetkisi verilmiştir. Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesinden yürütme kararı ile çekililmesi hususu Anayasanın belirtilen ilgili maddeleri ile beraber değerlendirildiğinde yetkide ve usulde paralellik ilkesi uyarınca, bir işlem hangi usülle tesis edilmiş ise yine aynı usülle feshedilir. Bu sebeple onaylanması bir kanunla uygun bulunan uluslararası andlaşmanın sona

³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Md. 90/1.

³⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Md. 90/5.

³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Md. 104/17.

³⁸ 9 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Md. 3.

erdirilmesi, ancak Türkiye Büyük Millet Meclisince çıkartılacak sona erdirmenin uygun bulunmasına veya daha önce çıkarılan onaylamanın uygun bulunmasına dair kanunun ilga edilmesine dair bir kanunun çıkarılmasından sonra Cumhurbaşkanı kararı ile mümkün olabilir.³⁹

Usulüne göre yürürlüğe konmuş, uygun bulma kanunuyla onaylanmış bir uluslararası antlaşma kanun hükmünde olduğundan, yürütme yetkisine ilişkin kararname çıkarma yetkisi olan yürütme erkinin, yine bir yürütme işlemi olan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kendisine yasama yetkisi vermesi ve bu yetkiye dayanarak kanun hükmünde olan bir uluslararası antlaşmadan çekilme, Cumhurbaşkanlığı kararındaki ifade ile “fesih etme” imkanı bulunmamaktadır. Yasama yetkisi Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile devredilmemelidir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre uluslararası anlaşmaların onaylanması yürütme ve yasama organları arasında onaylama ve onaylamanın uygun bulunmasına dair kanun çıkarma şeklinde paylaştırılmıştır. Bu yetki münhasıran Yürütme organının yetkisinde olan bir konu değildir. Sözü geçen anayasal hükümlere göre yürütme organın bu fesih işlemi doğrudan yasama erkinin alanına müdahale olarak değerlendirilebilecektir. Çünkü uluslararası sözleşmelerden çekilme veya uluslararası sözleşmeleri fesih etme yetkisi basit sıradan bir yetki değildir. Bu yetkinin münhasıran yürütme organına verilmesi durumunda yürütme organının kendisini sınırlayan tüm uluslararası sözleşmelerden çekilebilmesi gibi bir imkan doğar ve bu da temel hak ve özgürlüklerin korunması hususunda büyük tehlike ortaya çıkaracaktır.

Yargı organının yürütme organını denetleme görevinden dolayı yargı ve yürütme arasındaki ilişkilerin birbirinden bağımsız olması gerekmekte ise de, tarih boyunca iktidarlar yargıyı ya bir ayak bağı ya da kendi iktidarlarını korumak için yaptıklarını meşrulaştırma aracı olarak görmüşler ve bu sebeple de hep kontrolleri altında tutarak yargı erkinin alanına müdahale etmeye çalışmışlardır. Yürütme erki yargı erkinin yetki alanına çoğunlukla idari yetki ve imkanlarını kullanarak veya kontrolü altına aldığı yasama erki vasıtasıyla müdahale etmeye çalışmaktadır. Yargı

---

³⁹ Kemal Gözler, “Cumhurbaşkanı’nın Uluslararası Sözleşmeleri Feshetme Yetkisi var mı?(İstanbul Sözleşmesinin Feshi Hakkında 3718 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı Üzerine Eleştiriler”, Mart 20, 2021, (Çevrimiçi), <https://www.anayasa.gen.tr/ua-sozlesme-fesih.htm>, 15 Nisan 2021.

organları vermiş oldukları kararlarla, yasama ve özellikle de yürütme organlarının devlet iktidarını kullanma yetkisinin sınırlarını çizmektedir.⁴⁰ Bu durum, yürütme organını genel olarak yargıya nüfuz etme, açık ya da örtülü bir şekilde müdahale etme, bazen de kararlarını uygulamayarak etkisizleştirme yoluna itmektedir.

Türkiye’de yürütme organının yargı organı ile ilişkileri bağlamında bu organın yetki alanına müdahalesi sorunu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi ve Hakimler ve Savcılar Kurulunun yapısı üzerinden incelenebilir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası md. 146 ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanuna göre oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre “*Anayasa Mahkemesi onbeş üyeden kurulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi; iki üyeyi Sayıştay Genel Kurulunun kendi başkan ve üyeleri arasından, her boş yer için gösterecekleri üçer aday içinden, bir üyeyi ise baro başkanlarının serbest avukatlar arasından gösterecekleri üç aday içinden yapacağı gizli oylamayla seçer. Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılacak bu seçimde, her boş üyelik için ilk oylamada üye tam sayısının üçte iki ve ikinci oylamada üye tam sayısının salt çoğunluğu aranır. İkinci oylamada salt çoğunluk sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için üçüncü oylama yapılır; üçüncü oylamada en fazla oy alan aday üye seçilmiş olur.*

Cumhurbaşkanı; üç üyeyi Yargıtay, iki üyeyi Danıştay genel kurullarınca kendi başkan ve üyeleri arasından her boş yer için gösterecekleri üçer aday içinden; en az ikisi hukukçu olmak üzere üç üyeyi Yükseköğretim Kurulunun kendi üyesi olmayan yükseköğretim kurumlarının hukuk, iktisat ve siyasal bilimler dallarında görev yapan öğretim üyeleri arasından göstereceği üçer aday içinden; dört üyeyi üst kademe yöneticileri, serbest avukatlar, birinci sınıf hâkim ve savcılar ile en az beş yıl raportörlük yapmış Anayasa Mahkemesi raportörleri arasından seçer.”⁴¹

Kuvvetler ayrılığı ilkesini benimseyen bir devlet sisteminde Anayasa Mahkemesine üye seçimi konusunda yasama ve yürütme organları arasında oluşan bu dengesiz durumun yanında yürütme organı içerisinde Cumhurbaşkanı’nın

⁴⁰ Meltem Dikmen Caniklioğlu, “Anayasalı Devletten Hukuk Devletine Daha Çok Var Mı?”, **İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, 2015, s. 51.

⁴¹ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası** Md. 146.

ağırlığını fazlasıyla hissettirmesi yabancı gözlemci ve konu alanı uzmanlarının dikkatini çektiği gibi ilginç olarak da karşılanmaktadır.⁴²

ANAYASA MAHKEMESİ ÜYELERİNİN GELDİKLERİ KAYNAKLAR		SAYI
1	TBMM Tarafından	3
2	Cumhurbaşkanı Tarafından	12
3	Toplam	15

Hakimler ve Savcılar Kurulu ise, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası md. 159 ve 6087 sayılı Hakimler ve Savcılar Kurulu Kanununa göre oluşturulmuştur. Anayasaya göre “*Hakimler ve Savcılar kurulu onüç üyeden oluşur ve iki kurul halinde çalışır. Kurulun başkanı Adalet Bakanıdır. Adalet Bakanlığı ilgili Bakan Yardımcısı Kurulun tabii üyesidir. Kurulun, üç üyesi birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş adli yargı hakim ve savcıları arasından, bir üyesi birinci sınıf olup, birinci sınıfa ayrılmayı gerektiren nitelikleri yitirmemiş idari yargı hakim ve savcıları arasından Cumhurbaşkanınca, üç üyesi Yargıtay üyeleri, bir üyesi Danıştay üyeleri, üç üyesi nitelikleri kanunda belirtilen yükseköğretim kurumlarının hukuk dallarında görev yapan öğretim üyeleri ile avukatlar arasından Türkiye büyük Millet Meclisi tarafından seçilir.*”⁴³

HSK ÜYELERİNİN GELDİKLERİ KAYNAKLAR		SAYI
1	Adalet Bakanı	1
2	Adalet Bakanı Yardımcısı	1
3	TBMM Tarafından	7
4	Cumhurbaşkanı Tarafından	4
5	Toplam	13

⁴² Giegerich, a.g.e., s. 132, 137.

⁴³ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Md. 159.

Anayasa Mahkemesi ve Hakimler ve Savcılar Kurulu gibi yüksek yargı organlarının üyelerinin belirlenmesinde yasama ve yürütme erklerinin etkisinin bu denli belirleyici olması durumunda, Siyasi Parti Kanunları, lider kontrolündeki parti örgütlenmeleri ve parti iç disiplini vasıtası ile yasama organını kontrolü altında tutan bir yürütme erkinin yargı erkinin en önemli kurumları olan bu organları kendi isteği doğrultusunda oluşturması, baskı ve kontrol altında tutması mümkündür. Yürütme organının yasama organını kontrol altına alabileceği ihtimali değerlendirilmediği durumda dahi üye tam sayısının 4/5'i Yürütme erki tarafından belirlenen Anayasa Mahkemesi'nin yürütme erkinin iradesine aykırı ve ters düşecek kararlar alabilmesi, yürütme erkinin kontrolü dışında yargı görevini yerine getirmesi ihtimali zayıflamaktadır. Bu durumda yargı erkinin en yüksek kurumu olan Anayasa Mahkemesinin yargı görevini tarafsız ve bağımsız bir şekilde yerine getirmesini engellediği için yürütmenin yargı erkinin alanına müdahalesini oluşturmaktadır.

Hakimler ve Savcılar Kurulunun durumunda ise Adalet Bakanının başkanlık yaptığı ve neredeyse tüm üyeleri yürütmenin kontrolü ve onayı ile atanan, Hakimler ve Savcılar kurulunun tarafsız bir şekilde yürütmenin hakimiyetine girmeden hareket etme imkanı bulunmadığı gibi⁴⁴, yürütmenin isteği doğrultusunda hakimler ve savcılar üzerinde atama, yer değiştirme, disiplin ve özlük hakları biçiminde baskı kurması ihtimali bile yürütmenin yargı erkinin alanına müdahalesini oluşturur.

Bazı örneklerde, yasama ve yürütme organının sahip olduğu anayasal ve yasal yetkileri yargıya baskı yapmak amacıyla kullandığı durumlara rastlanmaktadır. Yasama ve yürütme organlarının bu tarz baskı yöntemleri yargı organının bağımsız şekilde ve etki altında kalmadan karar vermesini engelleyerek, devlet iktidarının üç ana unsurundan biri olan yargı organını etkisiz hale getirir. Bu konuda önemli örneklerden biri Rusya Federasyonu'nda yaşanmıştır. Rusya Federasyonu'nda Anayasa Mahkemesi Başkanı Valery Zorkin döneminde mahkeme, Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in hedef tahtasına dönüşmüştür.⁴⁵ Yeltsin Mahkemeyi etkisizleştirmek için Mahkeme yargıçlarının bağlılıklarını test etmek amacıyla özel bir toplantıya

⁴⁴ Demirhan Burak Çelik, "16 Nisan Anayasa Değişikliği ve Yeni Hakimler ve Savcılar Kurulu Üzerine Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:73, Sayı:4, 2018, s. 1081.

⁴⁵ Levent Gönenç, "Siyasi İktidarın Denetlenmesi, Dengelemesi ve Anayasalar", **TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri 1**, 2010, s. 24.

davet etmenin de dahil olduğu çeşitli yollar denemiş, fakat tüm çabalarına rağmen istediğini elde edemeyince 1993 yılında 1612 sayılı “Başkanlık Kararnamesi” ile mahkemenin faaliyetlerini askıya almıştır.⁴⁶

Yine benzer ve önemli bir örnek olarak, yürütmenin sahip olduğu güç ve yetkileri amacı dışında kullandığı, yargı erkini baskı ve kontrolü altına almaya çalıştığı, doğrudan kuvvetler ayrılığı ilkesini çiğneyerek yargı erkine müdahalede bulunduğu “Watergate Skandalı” olarak isimlendirilen ve 1973 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde gerçekleşen olay da incelemeye değerdir. Başkanın istifası ve yürütmede görevli birçok bürokratin da ceza alması ile sonuçlanmıştır.⁴⁷

Olay önce hırsız olduğu düşünülen fakat sonradan ABD Başkanı Richard Nixon’ın seçim kampanyası ile bağlantısı olduğu anlaşılan 5 kişinin muhalefette olan Demokrat partinin ofisinin bulunduğu Watergate iş hanında yakalanması üzerine ortaya çıkmıştır. Soruşturma savcısı Archibald Cox’un yakalananların Başkanın ofisi ile bağlantısının olduğunu farketmesi, olayın üzerine gitmesi ve başkanlık ofisinin ses kayıtlarını istemesi üzerine, Amerikan siyasi tarihinde “Cumartesi Gecesi Katliamı” diye geçen görevden almalar zinciri yaşanmıştır. Başkan Adalet Bakanı Elliot Richardson’dan soruşturma savcısını görevden almasını ve olayın üzerine gitmeyecek bir savcının atanmasını istemiştir. Adalet Bakanı Başkanın bu isteğini kabul etmeyerek istifa etmiştir. Adalet Bakanına bu isteğini kabul ettiremeyen Başkan, bakan yardımcısında aynı isteği tekrarlamış fakat ona da isteğini kabul ettirememiş ve sonrasında ancak bakanlık müşavirlerinden Robert Bork’a soruşturma savcısını görevden alma işlemini yaptırabilmiştir.⁴⁸

Nixon’un yargıya bu müdahalesi demokrasi kültürünün geliştiği Amerikan toplumundan ve Amerikan Kongresi’nden büyük tepki almıştır. İlerleyen süreçte yeni atanan savcıların da olayın üzerine gitmesi, kongrenin olaya müdahil olması ile olay ortaya çıkarılmış ve Başkan Nixon görevden azledileceğini anladığı için istifa etmek zorunda kalmıştır. Yürütmeyi temsil eden Başkanın kendi hukuksuz

⁴⁶ Alexei Trochev, **Judging Russia, Constitutional Court in Russian Politics 1990-2006**, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, s. 102.

⁴⁷ James M.Perry, “Watergate Case Study”, (Çevrimiçi), <http://www.columbia.edu/itc/journalism/j6075/edit/readings/watergate.html>, 15 Haziran 2021.

⁴⁸ Cemal Tunçdemir, “Amerika Tarihinin İstifa Eden İlk ve Tek Başkanı:Nixon”, Ağustos 8, 2014, (Çevrimiçi), <http://amerikabulteni.com/2014/08/08/amerikan-tarihinin-istifa-eden-ilk-ve-tek-baskani-nixon/>, 19 Ocak 2021.

uygulamalarının yargı tarafından denetlenmesini ve ortaya çıkarılmasını engellemek için idari yetkilerini kullanarak savcılar görevden alıp yargı organında baskı kurmaya ve yargı organını etkilemeye çalışması açık bir şekilde yürütmenin yargı organına müdahalesini oluşturmaktadır.

Denetim ve denge sisteminin en önemli sacayaklarından biri olan bağımsız yargı, demokratik sistemlerde bireylerin hak ve özgürlüklerinin çoğunluğun tahakkümüne karşı en büyük güvencesidir. Yürütmenin etkisi altında olan bir yargının, keyfi ve hukuka aykırı eylem ve işlemlere karşı gerçek bir denetim ifa etmesi beklenemez. Böyle bir sistemde hiç kimsenin hak ve özgürlüklerinin koruma altında olduğu da söylenemez.

İncelenen örnekler de görüldüğü üzere görünürde sınırlandırılmış denge ve fren mekanizmalarına sahip bir yürütme erki olmasına rağmen aslında kuvvetler ayrılığı prensibine aykırı müdahaleleri sonucunda diğer erkleri baskılamış, kontrolü altına almış, kendi sınırlarını kendi belirleyen yani sınırsız yürütme erkleriyle karşılaşmaktadır. Bu fiili durumlar yürütme erkinin kendi iktidarını tehlikeye sokan durumlarda kuvvetler ayrılığına aykırı müdahaleler vasıtasıyla temel hak ve özgürlükler üzerinde kontrolsüz engellemeler yapmasına ve sınırlamalar uygulamasına sebebiyet vermektedir. Güçlerin çoğunu kendi elinde toplamış, yasamayı tamamen kontrolü altına almış ve yasama tarafından denetlenemez duruma gelmiş, yargı organının karar verirken yürütmeye baktığı siyasal sistemler tarihte görüleceği üzere her zaman otoriterliğe ve diktatörlüğe dönüşmüşlerdir.⁴⁹ Bu yönetim sistemlerinde temel hak ve özgürlüklerin hiçbir güvencesi olmadığı gibi temel hak ve özgürlüklerin en çok ihlal edildiği sistemler bu yönetim biçimleri olmaktadır.

3.Yargının Kuvvetler Ayrılığına Aykırı Müdahaleleri

Yasama ve yürütme organlarının yargı organını baskı ve etki altına almaya çalışması, görevini bağımsız ve tarafsız olarak yapmasını engellemesi veya müdahalede bulunması ne kadar yanlış ise, yargının da yasama ve yürütme erklerinin alanına müdahale etmesi, yetkilerini sorgulaması, yasama işlevi yerine geçecek

---

⁴⁹ Uluçakar, Çınar, **a.g.e.**, s. 138.

yorumlar yapması kabul edilemez ve kuvvetler ayrılığı prensibine aykırıdır. Her ne kadar yürütme organının kuvvetler ayrılığına aykırı müdahaleleri kadar sık ve yoğun olmasa da yargı organının kuvvetler ayrılığına aykırı müdahalelerine de rastlanabilmektedir. Hukuk devleti ilkesinin unsurlarından biri olan kanunların anayasaya uygunluğu prensibi, yasama fonksiyonu yerine getirilirken çıkarılan kanunların yargı organlarınca denetime tabi tutulması yargı fonksiyonu ile yasama fonksiyonunu karşı karşıya getirmektedir.⁵⁰

Anayasa yargısının yüksek mahkemesi olan Anayasa Mahkemelerinin Anayasa ile çizilmiş sınırlar dahilinde yasama fonksiyonunu denetlemesi, yasama fonksiyonu ile yargı fonksiyonun egemenlik ekseninde karşı karşıya gelmesine neden olabilmektedir. Anayasa mahkemeleri yasama yetkisinin genelliği ilkesini yok sayan kararlar verebilmektedir. Anayasa değişikliği yapan tali kurucu iktidarların iradesini denetleme girişimleri olan Anayasa değişikliklerinin esas yönünden iptal edilmesi kararları⁵¹ ve Türkiye örneğinde gördüğümüz “367 kararı” diye bilinen karar benzeri örnekler ile millet adına temsil yetkisini kullanmakta olan parlamentoları etkisiz hale getirerek yasama fonksiyonun alanına müdahale edebilmektedir.

Anayasa mahkemeleri herhangi bir yasal metnin anayasaya uygunluğunu incelerken hukuk alanında kalmalı, hukuk dışı yaklaşımlardan kaçınmalı, asla yerindelik/amaca uygunluk denetimi yapmamalı ve sadece anayasaya uygunluk yada aykırılık denetimini gerçekleştirmelidir. Bu yaklaşıma aykırı olarak genetik, sosyolojik, politik yorumlarla, kişisel kaygılarla, inançlarla yapılacak bir yerindelik denetimi, Anayasa Mahkemesini yasama işlevine kaydıracak ve 1741’de ilk kez Saint-Germain tarafından Fransa’da ortaya atılan⁵² “Yargıçlar hükümeti” suçlamasını gündeme getirecektir.⁵³ Anayasa mahkemelerinin denetim görevini yerine getirirken ölçüt alması gereken anayasa kurallarını yorumlayarak uygunluk denetimini gerçekleştirmesi sonucu ortaya çıkan yerindelik denetimi, yönetimin demokratik niteliğini zedelemektedir. Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi demokratik

⁵⁰ Bülent Beder, Mehmet Altundış, “Yasama ve Yürütme Fonksiyonlarının Yargı Bağımsızlığına Müdahalesi”, **Yasama Dergisi**, Cilt:4, Sayı:13, Eylül 2009, s. 86.

⁵¹ Mehmet Merdan Hekimoğlu, **Alman Hukuku Işığında Türk Anayasa yargısının Hukuki Boyutları**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2004, s. 212.

⁵² Sami Selçuk, “Yargıcın Nesnel Mantıkla Davranması İlkesi”, **Prof. Dr. Mahmut Tevfik Birselle Armağan**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, s. 657.

⁵³ Sami Selçuk, “Anayasası Yargısı Üzerine”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:2, 1991, s. 273.

olmayan, demokratik çizgiden uzaklaşan yönetim sistemlerinde temel hak ve özgürlükler tehlike altına girmekte, kısmen veya tamamen kullanılamamaktadır.

Yargı erkinin yasama erkine olan müdahalelerine verilebilecek en güzel örneklerden biri, 2007 yılında ülkemizde gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimi süreci ve bu süreçte alınan “367 kararı” diye bilinen Anayasa Mahkemesi kararıdır. Ülkede siyasi bir kriz yaşanmasına sebep olan bu karar ile Anayasa Mahkemesi kuvvetlerin birbiri ile olan ilişkisi bakımından dengeyi bozmuş ve kuvvetler ayrılığı ilkesini ihlal ederek yasama erkinin iradesine müdahale etmiştir. Yargı erkinin yasama erkine olan müdahalesine örnek olarak bu kararı ve oluşumunu incelemek mümkündür.

Süreç o dönemki Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu’nun Cumhuriyet gazetesinde yayımladığı bir makale ile başlamıştır. Kanadoğlu makalesinde Anayasa md. 102’de belirtilen, Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk iki oylaması için öngörülen üye tamsayısının 2/3 çoğunluğunun sadece karar yeter sayısını ifade etmediğini, bunun aynı zamanda Cumhurbaşkanını seçmek için toplanan TBMM’nin toplantı yeter sayısını da ifade ettiğini, bu yüzden Cumhurbaşkanını seçmek üzere toplanan TBMM’nin toplantı yapabilmesi için o oturumda en az üye tam sayısının 2/3’si (367 üye) hazır olması gerektiğini ifade etmiştir. Eğer 367 milletvekili hazır değilse de bu oturumda TBMM’nin toplanmış sayılamayacağını ve bu yüzden karar verme yani oylama işlemini de gerçekleştiremeyeceğini, eğer 367 milletvekili hazır olmadığı halde TBMM’de oylama işlemi yapılırsa da bu oylama işleminin iç tüzükte hüküm bulunmadığından Meclis İç Tüzüğü’nün ihdası anlamına geldiğini ve böyle bir değişikliğin ise Anayasa Mahkemesinin yargı denetimine tabi olduğu için Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edileceğini belirtmiştir.⁵⁴

Sürecin devamında Cumhurbaşkanlığı seçimi 1. turu için TBMM 27 Nisan tarihinde toplanmış , Meclis başkanı Mecliste toplantı yeter sayısının olup olmadığını Anayasa md. 96 çerçevesince aramış yani 184’ten fazla üyenin hazır bulunduğunu, bunun md. 96 gereğince toplantı yeter sayısı olduğunu ve meclisin toplanabilecek kabiliyette olduğunu tutanaklara geçirerek ilk oylamayı yaptırmıştır. İlk oylamada

---

⁵⁴ Sabih Kanadoğlu, “AKP Tek Başına Seçemez”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Aralık 2006, s. 8.

Cumhurbaşkanı seçimi kararı için meclis üye tam sayısının 2/3'ü yakalanamadığı gibi bu üye sayısı meclis salonunda hazırda olamamış ve ikinci oylamanın 6 Mayıs'ta yapılacağı kayıtlara alınarak meclis dağılmıştır. Aynı gün muhalefet partisi oylamanın Anayasaya aykırı olduğu iddiasıyla Anayasa mahkemesine müracaat etmiştir. Birkaç gün sonra 1 Mayıs 2007 tarihinde Anayasa Mahkemesi gerekçesiz olarak 27 Nisan günü yapılan oylamanın yürürlüğünü durdurduğunu ve daha sonra bu işlemin görüşüleceğini karara bağlamıştır.⁵⁵

O zamanki Anayasa md. 102'yi gözden geçirecek olursak bu maddede toplantı yeter sayısına dair bir ifade görülmemektedir. Üye tamsayısının 2/3'ü karar yeter sayısı için öngörülmüş bir çoğunluktur.⁵⁶ Toplantı yeter sayısını ise Anayasa md. 96'ya göre aramamız gerekmektedir. md. 96 ise 1/3 yani 184 üyeyi toplantı için yeterli görmektedir. Öte yandan aynı anayasa döneminde diğer Cumhurbaşkanlarının seçiminde hangi usullerin uygulandığı incelendiğinde hem Turgut Özal hem Süleyman Demirel hem de Ahmet Necdet Sezer'in seçimlerinde toplantı yeter sayısı olarak üye tamsayısının 1/3'ünün yani 184'ün esas alındığı görülecektir. Kemal Gözler de dünya anayasalarının hiçbirinde özel nitelikli toplantı yeter sayısı mevcut değildir, sadece nitelikli karar sayısı mevcuttur demektedir.⁵⁷

Anayasa Mahkemesinin neden ve hangi saiklerle bu kararı verdiği bu çalışmanın inceleme alanına girmemektedir. Anayasa Mahkemesi bu başvuruyu görevsizlik ve yetkisizlik kararı vererek reddetmemiş kendisini görevli ve yetkili görerek bir karar vermiş ve yasama fonksiyonun alanına girerek erkler ayrılığına net bir örnek olacak şekilde aykırı davranmıştır. Bu durumda milletin temsil yetkisini kullanmakla görevli yasama meclisi görevini yapamaz hale gelmiş ve Anayasa ile tanınmış temel hak ve özgürlüklere yargı eliyle müdahale edilmiştir.

4.Kuvvetler Ayrılığına Aykırı Müdahalelerin Sonuçları

Kuvvetler ayrılığından sapılması temel hak ve özgürlükler üzerinde telafisi mümkün olmayan zararlara sebep olabilmektedir. Hak ve özgürlüklerin kullanılması

⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi'nin 1 Mayıs 2007 tarihli E:2007/45 K:2007/54 sayılı kararı.

⁵⁶ Serap Yazıcı, **Demokratikleşme Sürecinde Türkiye**, İstanbul., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 201.

⁵⁷ Kemal Gözler, **Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2001, s. 54-62.

için devlet tarafından buna uygun ortamın sağlanması gerekmektedir. Montesquieu göre kendisine yetki verilen her insan verilen bu yetkiyi kendi çıkarına ve kötüye kullanmaya eğilimlidir.⁵⁸ Bu sebeple devlet iktidarını ele geçirenler içgüdüsel olarak onu bırakmak istemezler. Bu doğrultuda da iktidarı kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarında veya böyle bir riskin farkına vardıklarında sınırsız bir güç kullanımına yönelmeleri ve iktidarı bırakmamak için hak ve özgürlükleri ihlal etmek dahil herşeyi yapabilme ihtimalleri bulunmaktadır. Bütün tarihsel örnekler de bunu doğrulamaktadır. Bu sebeple iktidarı ele geçirenlerin içgüdüsel olan bu isteklerinin önüne geçebilmek ve engel olabilnek adına devlet iktidarının birbirini dengeleyecek ve denetleyecek şekilde bölüştürülmesi ve bölüştürülen güçlerin herhangi birisinde birleşmesinin engellenmesi gerekmektedir. Güçlerin birleşmesi durumunda temel hak ve özgürlükler tehlikeye girecektir. Güçlerin farklı organlarda birleşmesi farklı yönetim biçimlerine ve sonuçlarına sebep olabilir. Ama her durumda da kullanılması tehlikeye giren veya engellenen hak ve özgürlükler olacaktır. Bu doğrultuda yürütmede veya yasamada kuvvetlerin birleşmesi halinde farklı sonuçlarla karşılaşılabilir. Yasamada kuvvetlerin birleşmesi halinde Meclis Hükümetleri, yürütmede kuvvetlerin birleşmesi durumunda ise diktatörlükler veya mutlak monarşiler ortaya çıkar.

Yasama, yürütme ve yargı erklerinin, yasama organında toplandığı yönetim sistemine “konvansiyonel sistem” veya “meclis hükümeti” sistemi denir.⁵⁹ Meclis hükümeti sistemi Jean-Jacques Rousseau tarafından savunulan, egemenliğin bölünmezliği ve birliği ilkesine dayanan yönetim biçimidir. Ulusal egemenlik kuramına göre belli bir zamanda ve belli bir ülkede yaşayan insanların kişiliklerinden ayrı manevi bir kişiliği olan ulus, egemenliğin tek kaynağı ve sahibidir. Egemenliği açıklayacak ve ifade edecek iradenin de ortaya çıktığı alan yasamadır.⁶⁰ Sistemin temel düşüncesi halk tarafından seçilen meclisin diğer tüm devlet kurumlarının üzerinde olması gerektiğidir.⁶¹ Bu sistem, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun

⁵⁸ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 173.

⁵⁹ Mahmut Çekiç, “1982 Anayasası’nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi”, **T.C. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sayı:7, Haziran 2016, s. 446.

⁶⁰ Mehmet Turhan, “Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:46, Sayı:1, 1991, s. 455.

⁶¹ Murat Aygen, Yıldız Atmaca, “Kuruluşunun İlk Yıllarında Türkiye Cumhuriyeti’nde Uygulanan Hükümet Sistemleri”, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 2019, s. 388.

2.maddesinde “*İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder*” denilerek Türkiye’de birinci TBMM döneminde uygulanmıştır.⁶²

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin yanında siyasi konulardaki yargı yetkisi de tek bir elde, yasama meclisinde toplanır. Üyeleri meclis içerisinde seçilerek açılan İstiklal Mahkemeleri bunun örneklerindendir.⁶³ Yürütme görevi, meclis tarafından, meclis üyelerine verilir. Her üye kendisine verilen görevle sınırlı olarak çalışır ve kişisel olarak meclise karşı sorumludur. Bu sistemde devlet başkanı veya başbakan bulunmaz. Ancak teoride yürütmenin meclise bağımlı olmasına rağmen pratikte durum tam tersi biçimde yasamanın yürütmeye bağımlılığı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Uygulamada, yürütmeyle görevlendirilen kişiler (icra heyeti) kısa zamanda güçlenir, meclise fiili üstünlük kurar ve sistem diktatörlüğe, tiranlığa dönüşür. Bunun en çarpıcı örneği; 1792-1794 yılları arasında Fransa’da yaşanmıştır.

Jakoben kökenli Fransız devlet adamı, hukukçu ve Fransız Devrimi’nin önde gelen isimlerinden Robespierre öncülüğünde, “Halk egemen olduğuna göre iktidar onun adına konuşanlardadır” mantığından hareketle, Konvansiyon (Meclis) ve Kamusal Selamet Komitesi (Comite du Salut Publie) (İcra Heyeti) arasında paralellik kurulur ve iktidarın aldığı kararların doğrudan halkın istekleri olduğu ve bunların yerine yerine getirilmesi halkın istediği anlayışı hakim olur.⁶⁴ Robespierre toplumdaki düşüncelerin üzerinde denetim ve baskı uygulayarak, egemenliğin kullanımına yurttaş sıfatıyla fiilen katılan bireylerin, iktidarın isteklerine kendi istekleriymiş gibi boyun eğmelerini sağlar. Onlara göre Jakobenlerin sesi halkın sesi yani Rousseau’nun ifade ettiği “Genel irade”dir ve Jakobenlerle aynı düşünceleri paylaşmayan kişilerin, yani “Genel irade”ye karşı olan grupların konuşması halkın özgürlüğünü tehdit etmektedir.⁶⁵ Dolayısıyla, düşüncelerin birliği adına getirilen her

⁶² Arsel, **a.g.e.**, s. 46.

⁶³ Fevzi Demir, “Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları ve Hükümet Sistemleri”, **Prof. Dr. Seyfullah Edis’e Armağan**, Ed. Zafer Gören, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, s. 61.

⁶⁴ Michele Ansart-Dourlen, "L'utopie politique de Rousseau et le jacobinisme", **Le Discours Utopique**, Ed. Maurice de Gandillac, Catherine Piron-Audard, Paris, Union Generale d'Editions, 1978, s. 275'den aktaran, Mehmet Ali Ağaoğulları, “Fransız Devriminde Birey-Devlet İlişkisi (1789-1794)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:44, Sayı:03, 1989, s. 220.

⁶⁵ Akif Kemal Koç, “İngiliz ve Amerikan Devrimlerine Fransız Devrimi Üzerinden Bir Bakış”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl:23, Sayı:91-92, Yaz-Güz, 2018, s. 62.

türlü kısıtlama ya da sansür, halkın kendisinin uyguladığı denetim ve temizleme işlemi olarak görülmelidir.⁶⁶ Sonrasında meclisteki ve meclis dışındaki bütün muhaliflerini ortadan kaldırıp, kamusal gücün bazı insan ve yurttaşlara karşı koyabilmek için güçlendirilmesini ve bireysel hakların bu bağlamda yeniden gözden geçirilmesini isteyerek nihayet 10 Ekim 1793'te Anayasayı askıya alıp “Devrimci Yönetim”i yani Kamusal Selamet Komitesi’nin ‘diktatörlüğünü’ kurmuştur.⁶⁷

Gerçek özgürlüğü kuracağı inancıyla kurulan devrimci yönetim herhangi bir hukuki sisteme bağlı olmamanın rahatlığı içerisinde, göçmenlerin mallarının zorulması, olağanüstü devrimci mahkemelerin kurulması, şüpheli görülen kişilerin yakalanıp somut deliller ortaya konmadan yargılanması gibi hakları çiğneyen kararlar almaya ve terörü devlet politikası haline getirmeye başlar.⁶⁸ 1793 baharında Danton’un “halkın ürkünç olmasını engellemek için biz ürkünç olmalıyız”⁶⁹ diyerek haklılaştırmaya çalıştığı devlet terörü, kısa zamanda, devrime engel olmak isteyen tüm kişileri yani “erdemsiz insanlar” olarak tabir ettiği herkesi ortadan kaldırmaya başlayarak muhalif herkesi giyotine göndermiştir.

Robespierre gençliğinde ölüm cezasına karşı çıkan, bireysel haklara ve özellikle düşünce özgürlüğüne hiçbir sınırlama getirilmemesini savunan duyarlı bir insandır. Köleliğin kaldırılmasını da savunur. Demokrasi ve eşitlik düşüncelerinin devrimin ele geçirmesi gereken hedefler olduğuna inanır. Devrimi Avrupa’ya yaymak için Girondinlerin Fransa’yı devrimci savaflara sokma isteklerine karşı çıkarak “Bir siyaset insanının düşünebileceği en saçma fikir, bir halkın kendi kanun ve anayasal ilkelerini başka bir halka kabul ettirmesi için silahlı bir biçimde bu ülkenin topraklarına müdahale etmesinin yeterli olacağıdır. Hiç kimse silahlı misyonerleri sevmez.” demektedir. Fakat kısa süre içerisinde tüm güçlerin tek elde toplandığı meclisin kontrolünü ele geçiren Robespierre inandığı ve savunduğu tüm değerlere ters bir şekilde insan doğasından gelen temel hak ve özgürlükleri “kamusal

⁶⁶ Mehmet Ali Ağaoğulları, “Fransız Devriminde Birey-Devlet İlişkisi (1789-1794)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:44, Sayı:03, 1989, s. 220.

⁶⁷ A.e., s. 221.

⁶⁸ A.e., s. 222.

⁶⁹ Albert Sobaul, **Histoire de la Revolutfon Française**, Paris, Gallimard-İdees, Cilt:1, 1962, s. 357’den aktaran, Mehmet Ali Ağaoğulları, “Fransız Devriminde Birey-Devlet İlişkisi (1789-1794)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:44, Sayı:03, 1989, s. 222.

selamet” adına askıya alan ve yok eden bir tirana dönüşmüş ve ismi Paris sokaklarını kana bulayan sahnelerin tasarımcısı olarak anılır hale gelmiştir.⁷⁰

Günümüzde tek örnek olarak İsviçre’de bu gün uygulanan sistemin bir tür meclis hükümeti olduğunu ve başarıyla uygulandığını da savunanlar bulunmaktadır.⁷¹

Tarihsel örneklerinde görüldüğü üzere yürütmeye güçlerin birleşmesi uygulamada isimleri farklı bile olsa esas olarak diktatörlük veya krallık, padişahlık gibi mutlak monarşi sistemleridir.⁷² Mutlak monarşide, hükümdar yaşamayı yaptığı gibi, yargıyı da kendisi veya kendisine bağlı kişiler eliyle yerine getirir. Diktatörlükte, yasama, yürütme ve yargı güçleri, yürütmeyi temsil eden bir kişi veya bir grubun elindedir. Bu kişi veya grup şiddet uygulayarak veya yasama yoluyla çıkardığı evrensel hukuk ilkelerine aykırı taraflı ve şekli kanunlar vasıtasıyla muhaliflerini bastırır ve iktidarını sürdürür. Mutlak monarşilere günümüzde çok az rastlanmaktadır. Suudi Arabistan Krallığı ve Brunei Sultanlığı günümüzde mutlak monarşi örnekleri olarak sayılabilir. Tarihte Çarlık Rusya’sı ve Meşrutiyet öncesi Osmanlı İmparatorluğu bu rejimlere örnek olarak verilebilir.

Günümüz diktatörlükleri ise isim olarak diktatörlük, krallık veya padişahlık olarak geçmese de siyasi partilerin ortaya çıkışıyla beraber, siyasi parti iç disiplinleri ve genel başkanlarının geniş yetkileri sayesinde parti üzerinde kurmuş oldukları baskılar ile hem yasama hem yürütme yetkilerini kontrolleri altına almakta, yasama vasıtasıyla yargı mensuplarının atama, disiplin ve özlük hakları alanında yürütme olarak yetkiler alarak yargıyı da kontrolleri altında tutmaktadırlar.

Diktatörlüklere 1965-1989 yılları arasında Romanya’yı Yöneten Nikolay Çavuşesku dönemi örnek olarak verilebilir. Yasama, yürütme ve yargı görevlerini Genel Sekreteri olduğu Komünist Parti vasıtasıyla kendisi ve kendisine bağlı, tâbi kişiler aracılığıyla yerine getiren Çavuşesku, halk üzerinde büyük bir baskı kurmuş ve ülkede koyu bir despotizm süreci yaşanmıştır. “Securitate” adı verilen gizli polisin

⁷⁰ Rachel Hope Cleves, “‘Jacobins in this Country’: The United States, Great Britain and Trans-Atlantic AntiJacobinism”, **Early American Studies**, Cilt:8, Sayı:2, 2010, s. 411.

⁷¹ Ömer Keskinsoy, Semih Batur Kaya, “Türkiye’nin Hükümet Sistemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:137, 2018, s. 92.

⁷² Ömer Dönmez, “Hükümet Sistemleri ve Hükümet Sistemlerinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, t.y., (Çevrimiçi) http://web.e-baro.web.tr/uploads/45/Etkinlikler/2015/1_Omer_Donmez.pdf, 27.12.2020, s. 10.

yada Komünist Parti mensuplarının kuşkulandıkları insanlar derhal işten ve devlete ait olan oturdukları evlerden çıkarılmış, öğrenci iseler öğrenci kimlik kartları, hakları, taşıtlara binış kartları ellerinden alınmış, yani tümüyle açlığa, sokağa varsa akrabalarının himayelerine bırakılmışlardır.⁷³

Yetkilerin tek elde toplandığı Çavuşesku Romanyasında, iktidara tehlike olarak görülen kişilerin, muhalif düşüncelerin yaşama şansı bulunmamaktadır. Devlet iktidarında kuvvetler ayrılığı olmaması sebebiyle bir denge-fren sistemi yaratılamadığından otoriteye karşı çıkan veya karşı çıkacağından şüphelenilen kişilerin örnekte açıkça görüldüğü üzere yaşama hakkı, kişi hürriyeti ve güvenliği, yerleşme ve seyahat hakkı, düşünce ve kanaat hürriyeti, eğitim ve öğrenim hakkı, çalışma hakkı, toplantı ve gösteri hakkı başta olmak üzere tüm temel hakları ihlal edilmekte bu ihlallere karşı ihlali gerçekleştiren organlara karşı haklarını arayabilecekleri bir organ veya erk de bulunmamaktadır.

Medeniyet hızla gelişmekte ve teknoloji sayesinde iktidar güçleri kuvvetler ayrılığına aykırı müdahalelerini örtülü ve gizli olarak yapabilme imkanına kavuşmaktadır. Özellikle yürütmenin yazılı, görsel ve sosyal medya aracılığı ile yasama ve yargı erklerine karşı baskı ve vesayet kurabilecek imkanları her geçen gün artmaktadır. Bu sebeplerle temel hak ve özgürlükler her an ihlale uğrama tehlikesi ile karşı karşıya kalmakta, temel hak ve özgürlüklerin korunması daha önemli hale gelmekte ve günümüz dünyasında kuvvetler ayrılığı prensibinin önemi daha da artmaktadır.

Kuvvetler ayrılığı prensibi temel hak ve özgürlüklerin korunmasının sigortasıdır. Hangi erk veya organ tarafından yapılırsa yapılsın kuvvetler ayrılığına aykırı bir müdahale ilk olarak temel hak ve özgürlüklerin kullanımı alanında negatif etkisini gösterir. Yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirlerinin alanlarına müdahalesi veya yetkilerin herhangi birinde birleşmesi sonucu ortaya çıkan durumları Montesquieu “Yasama iktidarı, yapacağı yasalarını yine kendisi baskı yaparak uygularsa o yerde özgürlük kalmaz. Çünkü baskıyla uygulamak için ağır kanunlar yapmasından korkulur. Yargı yasamayla birleşmişse, yine özgürlük yok olur. Kişinin hem canı hem de özgürlüğü tehlikede olur, çünkü yargıç aynı zamanda

⁷³ Yalçın Yusufoğlu, “Romanya’da Yeni Dönem”, **Ekonomi ve Politikada Görüş Dergisi**, Sayı:39, Şubat 1990, s. 5.

yasa koyucudur ve keyfince karar verebilir. Yargıç yürütme iktidarına da sahipse, o zamanda yargıcın elinde baskı kuvveti bulunacağından yargıç bir zorba olur”⁷⁴ diyerek çok güzel özetlemiştir.

B. Korunmanın Kuvvetler Ayrılığı Prensibi Bağlamında Değerlendirilmesi

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin dayattığı sistem temel hak ve özgürlükler için bir yapı taşı niteliğindedir. Şöyle ki, devlet içerisinde bir denetleme ve denge mekanizması olmaksızın, keyfi uygulamalar temelinde yönetimin benimsendiği bir sistem içerisinde temel hak ve hürriyetlere ilişkin yasama, yürütme ve yargı tek bir kişinin elinde toplandığında, egemen otoritenin sınırsız hareket serbestisi olduğunda, her zaman ihlal tehlikesi olacaktır. Konuya ilişkin en özet yaklaşım bu olsa da elbette ki meselenin açığa çıkarılması için bu incelemeyi derinleştirmek gerekmektedir.

Tarih boyunca, insan haklarının kazanılması, korunması, öneminin tanınması için oldukça zorlu mücadeleler verilmiştir. Bireyler ve toplumlar bu yolda bedeller ödemişlerdir. Halihazırda insan hakları mücadelelerini sürdüren toplumlar mevcudiyetini korumakla birlikte, tarih boyunca kat edilen yol takdire şayandır. Bu bağlamda, böylesine zor bir süreç sonunda kazanılan hakların tekrar kaybedilmesi, toplumları geçmişe döndürecek, yeni bedeller ödenmesi zorunlu olacaktır. İnsan haklarının dünya üzerinde hüküm sürdürebilmesi için ve bu yolda atılan adımların geri değil ileri adımlar şeklinde devam edebilmesi için hakları koruyan bir sistemin inşası şarttır.

Dolayısıyla, insan haklarını korumanın önemi öncelikle geçmiş mücadelelere saygı bağlamında gözetilmelidir. Bununla birlikte insan haklarının güvencesini temin etmek, insan onuruna yaraşır bir hayatın gerekliliğine duyulan saygının zorunlu bir unsurudur. Zira, insan onuru, objektif bir ifadedir, sübjektiflik barındırmadığı gibi, herkesçe aynı şekilde anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insan onuru evrenseldir.⁷⁵

Bu demektir ki, insan haklarının içeriğinin kültürler bazında değişiklik göstermesi, atfedilen önemin farklı coğrafyalarda değişik algılanması, insan

---

⁷⁴ Montesquieu, **a.g.e.**, s. 174.

⁷⁵ İonna Kuçuradi, **İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları**, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2007, s. 73-74

onurunun farklı anlaşılması mümkün değildir. Bu türden bir sübjektiflik, insanların onur bakımından eşit olmadıkları anlamına gelme sonucunu yaratacaktır. İnsan onuru, bir birey olarak var olduğunun bilincinde olan insanların, kendi hareket ve düşünceleri üzerinde hak sahibi olduklarını anlamalarıdır.

Bu bağlamda, bahsi geçen farkındalıktaki bireyler insan onuruna yaraşır bir hayatın sahibi olup, hür iradelerine saygı duyulmasını bekleyecek ve bunun mücadelesini vereceklerdir.⁷⁶ Bahsi geçen şüphesiz, bireylerin insan olmalarından ötürü sahip oldukları haklara saygı duyulmasını beklemeleri ve onurlarının zedelenmemesini talep etmeleridir.

Bu noktada karşımıza, bireylerin sosyal hayatını düzenleyen, üstün güç olan devlet gücünün sınırlandırılması meselesi çıkmaktadır. Zira yalnızca devlet gücünün sınırlandırılması vasıtasıyla bireylerin kendi yönetimlerinde hak ve söz sahibi olmaları, kendilerini ilgilendiren karar alım süreçlerine katılımlarının sağlanması mümkündür. Bu katılım gerçekleşmeden, bireylerin hayatları üzerinde hür irade pratiklerinden bahsetmek mümkün olamayacaktır.

Bireylerin yönetime katılması, karar alım süreçlerinde aktif rol alması ise, siyasal katılma kavramı ile hayat bulmaktadır. Bu bağlamda siyasal katılım, insan haklarının güvencesi rolünü üstlenmektedir, zira insan onurunu korumanın etkili bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal hayatı düzenleyen otorite olarak ele alabileceğimiz devletin gücünün hukuk ile sınırlandırılmasının yanı sıra, bu noktada siyasal unsurlar da sınırlandırılma için önemli unsurlardır.

Yalnızca hukuki düzenlemeler yaparak, bireylere kâğıt üzerinde “özgürlükler” tanıyarak, gerçek özgürlüğü temin etmenin mümkün olmadığına önceki bölümlerde de değinilmiş bulunmaktadır. Yine daha önce değinildiği üzere, insan haklarını yani devletlerin anayasalarında karşılığını bulduğu üzere temel hak ve özgürlükleri sağlama yükümü devletin üzerindedir. Bununla paralel olarak, her ne kadar bu hakların özel kişilerce de ihlal edilebildiği durumlar olduğundan bahsetmiş olsak da ihlallerin büyük bir bölümünün devlet eliyle gerçekleştiği açıktır. Dolayısıyla insan haklarının temini ve güvencesi, ancak ve ancak devlet gücünün sınırlandırılması ile mümkün olabilecektir.

---

⁷⁶ Paul Tiedeman, “Uluslararası İnsan Hakları Bakış Açıklarına Göre İnsan Onuru ve İnsan Hakları İlişkisi”, Çev.Prof. Dr. Yener Ünver, **Güncel Hukuk**, Kasım 2010/11-83, s. 46-47.

Bu düşünce, devletin gücünün sınırlarını oluşturmak, devletin gücünü yalnızca kendisine çizilen alanlar içerisinde kullanabileceğini öngörmek ve bu vasıta ile temel hak ve özgürlüklere müdahale alanını daraltmak temeline dayanmaktadır. Devlet gücüne getirilmesi gereken bu sınırlandırmanın da yine insan haklarını sağlama amacıyla paralel düzenlenmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda devletten beklenecek şey yalnızca insan haklarını sağlaması değil, aynı zamanda bu hakları ihlal etmemesi, güvence altına alması, kullanılmasını da temin etmesidir.⁷⁷ Devlet tarafından insan haklarının korunmasını dar anlamıyla ele aldığımız zaman, devletin kendi ve bünyesindeki kurumlar eliyle insan haklarının ihlaline müsaade etmemesi anlaşılmaktadır. Fakat genel anlayış, korumanın geniş anlamda anlaşılması ve devletin insan hakları ihlaline müsaade etmemesinin yanı sıra, vatandaşlarına bu hakları kullanabilecekleri bir yaşam sunmasının da yükümlülüğü kapsamında olduğunun kabul edilmesi yönündedir.

Bu bağlamda bir kurum olarak devletin niteliğine değinmek gerekmektedir. Çalışmanın başında aktarıldığı üzere tarih boyunca araştırılmış olan “ideal devlet” anlayışı, bu kurumun gerekliliklerini ortaya koymuş, devlet kurumunun nasıl olması gerektiği konusunda ufuk açıcı görüşler ileri sürülmüştür.

Devlet gücünün sınırlandırılması konusu ise “ideal devlet” tartışmaları kapsamında ileri sürülmüş olan devletin devamlılığı unsuru ile ilişkilidir. Devletlerin, hukuki olarak bir kişiliğe, tüzel kişiliğe sahip oldukları bilinmektedir. Bu tüzel kişilik, devletlerin devamlılığının teminatı niteliğindedir. Zira devlet kurumunun doğası gereği sahip olduğu yetkileri kullananlar, iktidarlar değişse dahi, devletin tüzel kişiliği devam etmektedir.⁷⁸

Bu bağlamda sınırlandırılması gereken, bir kurum olarak devlet değil, devlet gücünü kullanan iktidarlardır. Aynı şekilde devlet ile iktidarın sıkı sıkıya bağlı olduğu durumlar hem sınırsız bir güç kullanımına hem devletin yalnızca iktidarı temsil ettiği, halktan dışlandığı bir duruma sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla insan haklarını korumakla ve sağlamakla yükümlü olan, bu bağlamda sınırlandırılması gereken unsurdan bahsederken zikrettiğimiz ‘devlet’, dar anlamda düşünülmeli,

---

⁷⁷ Mustafa Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, 2. Baskı., Ankara, Orion Kitabevi, 2011, s. 2.

⁷⁸ A.e.

‘iktidar’ akla getirilmelidir. Zira insan hakları mücadeleleri devlet kurumuna karşı değil, bu kurumun sahip olduğu gücü kullanan iktidarlara karşı verilmiştir. Devlet iktidarını temsil eden halkın seçtiği siyasi temsilciler yani iktidarlar, demokratik sistemin verdiği meşru yetkileri kullanmaktadırlar. İktidarın sınırlandırılması, halk tarafından siyasi temsilcilere verilen bu yetkilerin kötüye kullanılmasını engelleme amacı gütmektedir. Thomas Jefferson’ın 1798’de Kentucky Önerilerinde belirttiği gibi güç sözkonusu olduğunda, insanlara fazla güvenmemek ve onlardan gelecek fesatlıklara karşı onları anayasanın veya benzeri kurumların zincirlerine bağlayarak sınırlandırmak gerekmektedir.⁷⁹ Şüphesiz ki bu mücadelelerin ve sınırlandırılma zorunluluğunun temelinde, devlet kurumunun doğası gereği sahip olduğu gücü elinde toplamış olan iktidarların keyfiyet tehlikesi bulunmaktadır.

1. Devlet Gücünün Sınırlandırılması

Yüzyıllar süren mücadeleler ve ağır bedeller sonucu elde edilen insan haklarının varlığını sürdürüp korunmasını ve bizden sonra gelen nesillere aktarılmasını sağlamak ahlaki bir yükümlülüktür.⁸⁰ Yeni nesillerin atalarının geliştirip ortaya koymuş olduğu hakları kullanabilmeleri, onları daha ileri seviyelere taşıyabilmeleri gerekmektedir. Sürekli olarak kısır döngü içerisinde hak mücadelesi vererek çatışma ortamında yaşamamaları için insan haklarının korunup güvence altına alınması büyük önem arz etmektedir.⁸¹

Heraklitos’un dediği gibi “*Herşey değişir, değişmeyen tek şey değişimdir*”. İnsan hakları da sabit, stabil, herşeyin düşünülüp ortaya konduğu, değişime kapalı kavramlar değildir. Zamanın değişkenliği, insanlığın ve dünyanın gösterdiği değişim ve gelişim nedeniyle insan haklarının da günden güne gelişmek zorunda olduğunu kabul etmek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla insan haklarının dinamik yapısına yetişemeyen hukuki metinler, durağan yapıları nedeniyle bu hakların gerisinde

⁷⁹ Thomas Jefferson, “Draft of the Kentucky Resolutions”, Ekim, 1798, (Çevrimiçi), https://avalon.law.yale.edu/18th_century/jeffken.asp, 31 Ocak 2021.

⁸⁰ Münici Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 1993, s. 263.

⁸¹ Deniz Acaray, “İnsan Haklarının Korunması Amacıyla Devlet İktidarının Sınırlandırılması ve Siyasal Katılmanın Buna Etkisi”, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:2, Sayı:4, 2013, s. 120.

kalmaktadırlar.⁸² Asgari düzeyde de olsa insan haklarının hukuki metinlerle korunması önemli bir meseledir. Hukuki metinler insan hakları mücadelelerini taçlandıran, alınan mesafenin korunmasını sağlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Aynı şekilde uluslararası bağlayıcı sözleşmeler de insan haklarının hukuksal düzeyde korunmasının önemini ortaya koyar niteliktedir.

Anayasal metinler, devlet teşkilatlanmasını, gücünün sınırlarını, vatandaşların hak, özgürlük ve yükümlülüklerini tanımlayan belgelerdir.⁸³ Başka bir deyişle anayasa, bireysel özgürlükleri korumak ve onlara yaşam alanı sağlamak için, ideal devlete giden yolda devlet iktidarını sınırlandırmak için hukuki zemin taşlarını döşemektir.⁸⁴ Anayasal metinler için çizilen bu genel çerçeve ile birlikte, temel hak ve özgürlüklerin teminatı olma rolünün de altının çizilmesi önem taşımaktadır. Dolayısıyla anayasa hem siyasal hem hukuki bir belge olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel hak ve özgürlüklerin teminatı olma ve devlet iktidarının sınırlarını çizme vasfı açısından siyasal bir belge olarak tanımlayabileceğimiz anayasa, normlar hiyerarşisinin en üst basamağında yer aldığından aynı zamanda bir hukuki belgedir.⁸⁵ Dolayısıyla birey ile devlet arasındaki ilişkinin temel taşı olan anayasa, toplumu şekillendiren en temel unsur olduğundan devletin varlığı açısından yadsınamaz bir öneme sahiptir. Bununla birlikte her şeye rağmen, anayasası olan bir devletin tirani olmadığı da netlikle söylenememektedir.⁸⁶

Bir anayasaya sahip olan devletler demokratik olabileceği gibi tirani de olabilecektir. Anayasanın metni içerisinde temel hak ve özgürlüklerin sıralanması, korunacağının yazılması veya bunların herhangi bir kağıda yazılması temel hak ve özgürlüklere tek başına koruma sağlamayacaktır. Hak ve özgürlükler sadece kağıda yazarak korunamaz.⁸⁷ Bunları ihlal edebilecek iktidar güçlerinin sınırlandırılması gerekir. Temel hak ve özgürlüklere karşı en büyük tehlikede devletten

---

⁸² Bülent Tanör, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, 2. Baskı, İstanbul, BDS Yayınları, 1991, s. 211.

⁸³ Teziç, **a.g.e.**, s. 386-391.

⁸⁴ Mithat Sancar, **"Devlet Aklı" Kısacasında Hukuk Devleti**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 134.

⁸⁵ Zehra Odyakmaz, Ümit Kaymak, İsmail Ercan, **Anayasa Hukuku, İdare Hukuku**, 12. Baskı, İstanbul, İkinci Sayfa Yayınları, 2011, s. 3.

⁸⁶ Meltem Dikmen Caniklioğlu, **Anayasal Devlette Meşruiyet**, İstanbul, Yetkin Yayınları, 2010, s. 86.

⁸⁷ Kapani, **a.g.e.**, s. 247.

gelmektedir.⁸⁸ Bu sebeple anayasalarda devlet iktidarını sınırlayıcı düzenlemeler olmalıdır. Devlet iktidarının anayasa tarafından sınırlandırılması dendiğinde de anayasanın fonksiyonel anlamı kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bir hukuki araç olarak anayasa fonksiyonel anlamını devlet iktidarını sınırlamasından almaktadır. Devlet iktidarını sınırlamayan bir anayasanın fonksiyonel anlamından bahsedilemeyecek ancak şekilsel bir anayasa olduğu varsayılacaktır.⁸⁹

Bu noktada, anayasal devlet ile anayasası olan devlet ayrımından söz edilmelidir. Anayasal devletlerde anayasalar, devlet iktidarını sınırlayıcı bir görev üstlenmektedirler. Burada devlet iktidarını sınırlandırmaktan anlaşılması gereken; kanun yapma yani yasama gücünün, bu kanunları uygulama yani yürütme gücünün ve hukuki uyuşmazlıkları çözüme kavuşturma yani yargı gücünün ve bu alanlarda yetki kullananların yetkilerinin sınırlandırılmasıdır. Temel olarak basite indirildiğinde, sınırlı devlet kavramı devlet iktidarını kullananların yani yasama, yürütme ve yargı gücünü kullanan yetkililerin yetkilerinin nelerden ibaret olduğunun ortaya konulması, bu yetkilere aykırı davranışların yani yetkilerini aşarak sınırlı devlet anlayışını ihlal edenlere de bundan dolayı hesap sorulabilmesi ve sorumluluk yüklenebilmesidir.⁹⁰

Devletler, anayasa tarafından kendisine dayatılan sınırlar içerisinde yetkilerini kullandıkları, vatandaşlarının temel hak ve özgürlük alanlarını korudukları müddetçe, anayasal devlet olacaktır. Aksi halde anayasa, demokrasinin teminatı değil, yalnızca devlet teşkilatlanmasını gösteren bir belge olarak mevcudiyetini koruyacaktır. Dolayısıyla anayasal devletlerde, anayasalar vatandaşları devlet iktidarına karşı koruyan bir kalkan niteliği görmektedirler.⁹¹

Bu açıklamalardan yola çıkarak anayasal devletin, sınırlandırılmış ve bölünmüş bir iktidar ile mümkün olduğu sonucuna varabilmekteyiz. Bahsi geçen devlet gücünün sınırlandırılması hukuk ile gerçekleştirilebilecekken, devlet gücünün bölünmesi ise kuvvetler ayılığı ilkesi ile ilişkili olacaktır. Hukuka dayalı bir devlette

⁸⁸ Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuk**, s. 119.

⁸⁹ Özbudun, **a.g.e.**, s. 42.

⁹⁰ Adil Şahin, “Siyasal Düşünceler Tarihinde “Sınırlı Devlet” Fikrinin Kadimliği Ya Da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük Ve Devlet İktidarı Algısındaki Evrilme”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı:3, 2011, s. 337.

⁹¹ Levent Gönenç, “Siyasi İktidar Kavramı Bağlamında Anayasa Çalışmaları İçin Bir Kavramsal Çerçeve Önerisi”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:56, Sayı:1, 2007, s. 155.

gücün bu şekilde sınırlandırılması ve kuvvetler ayrılığı prensibine uygun şekilde gücün bölünmesi, madalyonun iki yüzü gibi birbirinden ayıramaz niteliklerdir.⁹²

İnsan hakları, anayasalarda karşılığını temel hak ve özgürlükler şeklinde bulmaktadır. Anayasalarda temel hak ve özgürlükler adı altında düzenlenen insan hakları, bu düzenleme vasıtasıyla devlet organlarına karşı korunmuş olmaktadır. Anayasal düzenleme sayesinde devletin yasama yapmakla yükümlü organının tasarruf alanının dışına çıkarılmış olan temel hak ve özgürlükler, anayasal güvenceleri sayesinde bir müdahalesizlik alanına kavuşmuş bulunmaktadırlar. Zira normlar hiyerarşisinin en üst basamağını oluşturan anayasalardaki düzenlemeler, yasama organının elinden çıkan kanunlar karşısında şüphesiz ki daha üstün bir güvenceye sahiptirler, değiştirilmeleri veya kaldırılmaları nitelikli çoğunluklar, toplumsal uzlaşılar istediğinden kanunlara nazaran çok daha zordur. Anayasaların değiştirilmesinin, zor usullere bağlanmış olması yine anayasal güvencelerin teminatını teşkil etmektedir.

Şüphesiz ki anayasalarda düzenlenmiş olan temel hak ve özgürlüklerin yine aynı hukuki metin içerisinde nasıl sınırlandırılabilineceğine yer verilmesi de önceki bölümlerde değinildiği üzere, bu hak ve özgürlüklerin gerçek anlamda güvencesi niteliğindedir.

2. Hukuk Devleti ve Kuvvetler Ayrılığı Prensibi

Kuvvetler ayrılığı prensibinin hukuk alanında en önemli getirisi, hukuk devleti kavramını ortaya çıkarması olarak yorumlanabilmektedir. Hukuk devletinin en basit ve açık tanımı kendi koymuş olduğu hukuk kurallarına bağlı kalarak onları uygulayan, eylem ve işlemlerinde bu kurallarla kendi kendini sınırlayan devlet demektir. Böylece yönetenler ve yöneticiler hangi hukuki kurallar doğrultusunda hareket edeceklerini, etmezlerse ne gibi durumlar ve yaptırımlarla karşılaşacaklarını bilirler.⁹³ Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı sisteminin gerektirdiği devlet pratiği ile hukuk devleti kavramı arasında sıkı sıkıya bir ilişki bulunmaktadır. Başka bir deyişle

---

⁹² A.e., s. 156.

⁹³ Ümit Özdağ, “Hukuk Devleti ve Kuvvetler Ayrılığı”, Şubat 7, 2014, (Çevrimiçi), <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/hukuk-devleti-ve-kuvvetler-ayriligi-29697yy.htm>, 18 Ocak 2021.

hukuk devletlerinin, kuvvetler ayrılığı prensibi üzerinde gelişip yükseldiklerini, kendilerine varlık alanları bulduklarını söylemek mümkündür.

Daha önce de üzerinde durulduğu gibi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin temelinde, devletin doğası gereği sahip olduğu gücün, egemenlik yetkisinin sınırlarının çizilmesi yatmaktadır. Bu bağlamda söz konusu ilke ile getirilen çözüm, devletin egemenlik yetkisinin, farklı işlevleri yerine getirecek olan organlar arasında bölüştürülmesi ve bu sayede devletin egemenlik yetkisinin bir kişi, kurum veya organın tekelinde olmaktan kurtarılması hedeflenmiştir. İşlevlerin farklı organlara bölüştürülmesi ise organlar arası bir denetim mekanizmasının hayata geçirilmesi ve devletin egemenlik yetkisinin sınırlandırılması hedeflenmiştir.

Söz konusu ilkenin gerektirdiği devlet pratiği, yani devletin tek bir kurum olarak devlet pratiğini hayata geçirmesinin bertaraf edildiği bir sistemde, devletin sahip olduğu kabul edilen üç işlevin üç organ vasıtasıyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Söz konusu uygulama, yalnızca bu pratiğin hukuk kuralları vasıtasıyla sağlanması ile mümkün olabilmektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde kuvvetler ayrılığı prensibinin, iktidarın kamu hukuku kuralları ile bağlı olduğu bir sistemi şart koştuğu aşıkardır. İktidarın egemenlik yetkisi kamu hukuku kuralları ile denetlenmekte ve müdahale sınırlandırılmakta, bu vasıtayla devlet içi denetim mekanizması kurulmakta ve devletin keyfiyetinin önüne geçilmektedir.

Bu bağlamda 1789'da şekillenmiş olan Fransız Devrimi anlayışının hatırlanması anlamlı olacaktır. Herkesçe bilindiği üzere dönem Fransa'sında devrim, "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" ilkeleriyle yankı uyandırmıştır. Bu ilkelerin derinine inildiği zaman, devlet işlevlerinin üç organa bölüştürülmesiyle devlet iktidarının mutlak karakterinin sınırlandırılması ve keyfiyetinin ortadan kaldırılmasının amaçlandığı görülmektedir.

Devlet iktidarının bu şekilde organlar arasında bölüştürülmesiyle devletin mutlak karakter ve keyfiyetinin bertaraf edilmesi hedefinin temelinde şüphesiz ki söz konusu sistemin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alacağı düşüncesi yatmaktadır.⁹⁴ Şöyle ki, devrimin temelinde yatan ve simgesi haline gelen "eşitlik,

---

⁹⁴ Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi

özgürlük, kardeşlik” ideali, ancak ve ancak kuvvetler ayrılığı prensibi temelinde kurulmuş, yetkisinin sınırları yasalarla çizilmiş, denetim ve kontrol altına alınmış bir hukuk devletinin varolması ile mümkün olabilecektir.

Dünya tarihine damgasını vurmuş olan bu gelişme, bu devrim, esasen kuvvetler ayrılığı ilkesinin hukuk devleti ilkesi ile somut düzlemde karşılıklı ilişkisini de ortaya koyar niteliktedir. Temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı bir kuvvetler ayrılığı sistemi, hukuk devleti ilkesinin benimsenmesi ile mümkün olabilmektedir.

Bu bağlamda karşımıza temel hak ve özgürlüklerin kullanımı çıkmaktadır. Yalnızca temel hak ve özgürlüklerin kâğıt üzerinde tanınmış olması değil, bilindiği üzere bu hak ve özgürlüklerin ne denli etkili kullanılabildiği ne denli güvence altında olduğu ve hangi sınırlar ve koşullara tabi olduğu da temel hak ve özgürlüklerin kullanımı bağlamında önemli unsurlardır. Bu doğrultuda temel hak ve özgürlüklerin etkili bir şekilde kullanılabilmesi ve bu etkili kullanımın güvence altına alınabilmesinin yegâne yolu, devlet gücünün yasalarla sınırlandırılmasıdır.

Bu düşünceden yola çıkan kuvvetler ayrılığı sistemlerinde, devlet gücünün sınırlandırılması fikri üzerinde düzenlenmiş yasalar vasıtasıyla, devletin temel hak ve özgürlüklere müdahalesinin sınırlandırıldığı, müdahalesizliğin hâkim olduğu ve özgürlüklerin kullanılmasına olanak sağlayan bir kamusal alan meydana getirmek esastır.

Söz konusu müdahalesizlik alanını, yalnızca pasif bir hareketsizlik olarak algılamamak gerekmektedir. Isaiah Berlin, negatif ve pozitif olmak üzere özgürlüğün iki farklı yorumu olduğundan bahsetmektedir.⁹⁵ Negatif anlamdaki özgürlük, “Bir kişi veya grubun kendi iradesi ile herhangi birinin müdahalesi olmadan istediğini yapması veya olması”, kişi üzerindeki müdahalesizlik bağlamında dışarıdan herhangi birinden gelecek sınırlandırmaların bulunmaması yani engellenmeden eylemde bulunabilmesidir. Pozitif anlamdaki özgürlüğün anlamı ise, “Bir kişi veya grubun, şunu değil de bunu yapmasını, şöyle değil de böyle olması”na karar veren, onaylayan bir denetimin veya dış müdahalenin bulunmaması, kişinin

---

(Declaration of the Rights of Man Approved by the National Assembly of France) Md. 16, Ağustos, 1789, (Çevrimiçi), https://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp, 16 Haziran 2021.

⁹⁵ Isaiah Berlin, “İki Özgürlük Kavramı”, Çev.Mustafa Erdoğan, **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt:12, No:45, Kış-Bahar 2007, s. 62.

bireysel olarak tercihleri, hedefleri ve kazanımları bağlamında istediğini yapabilmesi yani kendi kişiliği üzerinde kurduğu hakimiyettir.⁹⁶ Bu karmaşık ayrımı tam anlamıyla “Bir şeyden özgür olma ve bir şeyi yapmaya özgür olma” ayrımları ile anlatmak mümkün olmaktadır.⁹⁷

Devletin görevi negatif özgürlük kavramı bağlamında sadece sessiz, hareketsiz ve pasif kalarak özgürlüklerin kullanılmasını sağlamak olmamalıdır.⁹⁸ Esas olan pozitif özgürlük anlayışı doğrultusunda vatandaşların özgürlüklerini kullanabilmeleri için devletin yaratmış olduğu müdahalesizlik alanı içerisinde aktif davranarak uygun bir alanı, ortamı, yaşamı sağlamasıdır. Zira devlet yalnızca hareketsiz olarak bu alanı sağlayabilmiş olmayacaktır. Bu müdahalesizlik alanının sağlanması adına gerekli toplumsal düzeni, güveni ve refahı sağlama yükümü de devletin üzerindedir.

Devletin vatandaşlar arası eşitlik ilkesini benimseyerek kendi hareketlerini bu ilke üzerine inşa etmesi, toplumsal farklılıklara saygı duyması, dini, etnik, düşünsel ve bunun gibi toplumu oluşturan farklı unsurların tamamının bu müdahalesizlik alanı içerisinde barındıklarını ve bu müdahalesizlik alanı içerisinde hak ve özgürlüklerini gerçekleştirebileceklerini kabul etmesi, müdahalesizlik yükümünün bir uzantısı niteliğindedir.

Dolayısıyla, kuvvetler ayrılığı ilkesi temelinde devletin, vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini pasif hareketiyle olduğu kadar aktif hareketiyle de koruma altına alma yükümü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Devlet bu ilke kapsamında vatandaşlarına temel hak ve özgürlükleri sağlamanın yanında, bu kapsamda, bu hak ve özgürlüklerin etkili bir şekilde kullanılmasını da temin etme yükümü altındadır. Devletin bu yükümünü teminat altına alan ise, yine kuvvetler ayrılığının dayattığı, yasalarla sınırlandırılmış devlet gücü olgusudur.

Devlet gücünün yasalarla sınırlandırılması, işlevlerinin farklı organlar vasıtasıyla gerçekleştirilmesi ve bölünmüş bir yönetimi temsil eden bir ilke olarak kuvvetler ayrılığı ilkesinin temelinde esasen liberal bir anlayış mevcuttur. Devlet

⁹⁶ N.P.Barry, **Modern Siyaset Teorisi**, Çev.Mustafa Erdoğan,Yusuf Şahin, 3. Baskı, Ankara, Liberte, 2012, s. 348-349.

⁹⁷ A.e., s. 337.

⁹⁸ Yıldız Silier, “İki Özgürlük Anlayışı”, **Felsefe Tartışmaları** ,”Özgürlük” Özel Sayısı, Cilt:31, 2003, s. 56.

gücünün sınırlandırılması, işlevlerinin organlara bölünmesi, yetki alanlarının çizilmesi, devletin bu ilke doğrultusunda teşkilatlandırılması şüphe yoktur ki yalnızca anayasal devlet pratiğiyle mümkün olabilmektedir. Zira anayasal devletlerde, anayasal düzenlemeler devlet teşkilatlanmasını düzenleyip sınırlarını çizerlerken, bir yandan devletin ideolojisine kılavuzluk etmekte, bir yandan devlet söylemini şekillendirmektedir. Bu olgunun, kuvvetler ayrılığı sisteminin aynı zamanda devlete bir anlayış aşladığını, dayattığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Teşkilatlanmasının anayasa ile düzenlendiği, yetki sınırlarının anayasa ile çizildiği böylesi bir anayasal devlette, yasaların değil, normlar hiyerarşisinin en üstünde olan anayasanın üstünlüğü esas kabul edilmektedir. Bu kabulün kuvvetler ayrılığı açısından önemli bir sonucu bulunmaktadır. Anayasanın üstünlüğünün kabul edilmesi, devlet organları arasında eşitlik açısından önemlidir. Aksi durumda, yasaların üstünlüğünün kabul edildiği durumda, yasama organının üstünlüğü sonucu doğabilecek, diğer devlet işlevlerini yürüten organların yasama organı karşısında ezilmeleri sonucu doğacaktır. Fakat anayasal devlet anlayışıyla birlikte organlar arası eşitlik, hepsinin üstünde bir yasal düzenlemenin, bir anayasanın varlığıyla güçlendirilmiş bulunmaktadır.

Yasama organını sınırlandıran bu anlayışta, hâkim olan halkın üstünlüğü olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira devlet organları anayasa tarafından sınırlandırılırken ve kendi içlerine de bir üstünlük mekanizmasına izin verilmezken, anayasanın esas olarak koruma altına aldığı vatandaşların oluşturduğu halk, güçlendirilmekte, organlardan daha üstün bir seviyeye getirilmektedir. Bu sistem içerisinde yargı organına düşen yükümlülük de devlet iktidarının anayasa sınırları içerisinde tutulmasını sağlamaktır.

Görüldüğü üzere bir devlet organı olarak tanımlanmakta olan yargı organının da hukuksal denetim gücünü kullanması, kuvvetler ayrılığı prensibi sayesinde mümkün kılınmaktadır. Devlet organlarının iş ve eylemlerinin yargısal denetime açık olması nedeniyle, yasama ve yürütme organları anayasa ile kendilerine tanınan alan içerisinde, anayasal düzenlemelere saygılı bir biçimde, temel hak ve özgürlüklere müdahalelere ihlale varmayacak ölçülerde hareket etmek zorundadırlar. Yargı

denetimi, yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi koruma vazifesini üstlenerek bu organların birleşmesini de önlemektedir.

Hukuk devleti, vatandaşların ve bir bütün olarak toplumun, devlet gücünü elinde bulunduran organlar karşısında güvende oldukları bir sisteme karşılık gelmektedir. Vatandaşların sahip olmaları gerektiği savunulan bu hukuki güvence, devletin iş ve eylemlerinin hukukiliği, başka bir deyişle hukukun devlete üstün olmasına bağlıdır.⁹⁹ Hukuk devleti çatısı altında yaşayan bireylere devlet, yalnızca insan olmalarından kaynaklı olan, sahip oldukları insan onuruna yaraşır bir hayatı sürme hakkının teminatı vazifesini üstlenmektedir.¹⁰⁰ Dolayısıyla bir hukuk devleti, doğası gereği bireyin dışında olsa ve elinde bir güç bulundursa dahi, bu gücü vatandaşlarının onurlu bir yaşam sürmeleri için kullanmak durumundadır. Hukuk devleti için esas olan, insan haklarının, yani özgür, eşit ve güvenli bir yaşamın gerçekleştirilmesini, bu hakların korunmasını sağlamaktır.¹⁰¹

Sınırlandırılmış ve bölünmüş bir devlet teşkilatlanmasına sahip hukuk devletinin temeli, kuvvetler ayrılığına dayanmaktadır. Şöyle ki kuvvetler ayrılığı, böylesi bir hukuk devleti için gerekli olan anlayışı, anayasal devleti, demokrasiyi, bireyi merkezine alan ve devlet gücünü sınırlandıran anlayışı, özgürlük ve eşitliğin önemini, toplumsal düzen gerekliliğini sunmuş ve hukuk devletine giden yolun taşlarını döşemiştir. Kuvvetler ayrılığı prensibinin pratikte uygulanabilmesi, yalnızca hukuk devletinin gerekliliklerinin karşılanmasıyla mümkün olabilmektedir.

Hukuk devleti olma gereklilikleri incelendiği zaman, kuvvetler ayrılığı ilkesinin bu alandaki önemi daha açık bir şekilde anlaşılmakta ve temel hak ve özgürlüklerin korunması adına önemli bir unsur olduğu gözler önüne serilmektedir. Devletin anayasal olması, teşkilatın ve yetki sınırlarının anayasa ile meşru bir zeminde yer bulması, kuvvetler ayrılığı ilkesinin zemin oluşturduğu bir hukuk devletinin sonucudur. Böylelikle devlet gücü sınırlandırılmış, devletin müdahalesi en aza indirilmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin vatandaşları devlete karşı koruması da

⁹⁹ Mehmet Akad, Bihterin V. Dinçkol, Nihan Bulut, **Genel Kamu Hukuku**, 13. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 2017, s. 95.

¹⁰⁰ Ernst Rudolf Huber, “Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet”, Çev.Tuğrul Ansay, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:27, Sayı:3, 1970, s. 32.

¹⁰¹ Tom Bingham, **The Rule of Law**, Penguin Books, 2011, s. 67.

yine aynı düzlemde kuvvetler ayrılığı ilkesinin bir sonucu olup, hukuk devletinin bir göstergesidir.

Kuvvetler ayrılığı ilkesiyle yetkileri bölünmüş bir hukuk devletinin gücü sınırlandırıldığından, birey karşısında ayrıcalıklı konumu da bertaraf edilmiştir. Devlet yine, iş ve eylemlerinde hukuka karşı sorumludur ve yargı denetimine açıktır. Bütün bu unsurlar gözönünde bulundurulduğu zaman hukuk devletinin kuvvetler ayrılığı prensibinin bir ürünü olduğu yadsınamaz bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Zira hukuk devletinin esas bileşeni, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin, gücü sınırlandırılmış ve bölünmüş bir yönetim tarafından sağlanması ve güvence altına alınmasıdır.

3. Kuvvetler Ayrılığı Prensibi Bağlamında Koruma

Kuvvetler ayrılığı sisteminin önkoşulu olan devlet iktidarını sınırlayan bir anayasanın varlığı dışında, yine aynı sistemin hak ve özgürlükleri koruma konusunda sağladığı diğer koruma unsurlarından da bahsedilmesi gerekmektedir. Bu unsurlardan biri de temel hak ve özgürlüklerin anayasalarda yer bulması ve koruma altına alınmasıdır.

Hukuk sistemimizde temel hak ve özgürlükler her ne kadar 1876 Kanun-i Esasiden beri listeler halinde yer bulmakta ise de esas anlamıyla koruma, II. Dünya Savaşı'nın etkileri sonrası tüm dünyada etkili olan temel hak ve özgürlük fikirleri doğrultusunda dünya devletleriyle paralel olarak 1961 Anayasası ile getirilen temel hak ve özgürlükler rejimi ile sağlanmıştır. Bu anayasa ile temel hak ve özgürlükler anayasanın başında listelenerek, sınırlama neden, yöntem ve ölçüleri belirlenmiş, kanunların anayasaya aykırı olamayacağı yeniden belirtilerek, anayasaya şekil ve esas yönünden uygunluğunu denetlemekle görevli tarafsız bir Anayasa Mahkemesine yer verilmiştir.¹⁰²

Anayasalar toplumların uzun vadede belli konularda ortak düşünce ve kararlılığını ifade etmekte, normal yasalardan daha büyük, nitelikli çoğunluklarla kabul edilmekte veya değiştirilebilmekte, bu sebeplerle de normal yasaların veya onları oluşturan iradenin üzerinde bir konuma sahip bulunmaktadır.¹⁰³ Buradan

---

¹⁰² Kalabalık, **a.g.e.**, s. 325.

¹⁰³ **A.e.**, s. 329.

hareketle normal yasalardan farklı olarak yasama organlarında oluşan geçici çoğunluklara karşı korunması gerekliliği bulunmaktadır.¹⁰⁴ Bu oluşum ile amaçlanan kuvvetler ayrılığı prensibi temelinde denge ve denetleme yöntemi ile yasama organının temel hak ve özgürlüklere aşırı bir şekilde müdahale etmesinin önüne geçmek ve yürütmeye temel hak ve özgürlüklere dokunma konusunda anayasaya aykırı yetkiler vermesini engellenmek için kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenerek yasa koyucudan gelebilecek tecavüzlere karşı anayasa mahkemesi güvencesi sağlamaktır.¹⁰⁵

İç hukuk koruma yolları da esasen kuvvetler ayrılığı ilkesinin yansıması niteliğindedir. Bu bağlamda, yürütme organının temel hak ve hürriyetleri ihlal edebilen tüzük, yönetmelik gibi düzenleyici işlemleri ve kararlarına karşı idari başvuru yolları ile beraber iç hukuk yollarının da açık olduğuna değinilmiştir. Her ne kadar bu işlem ve kararlara karşı idari başvuru yolları olarak değerlendirdiğimiz yollar, organ içi bir denetim mekanizması olarak karşımıza çıksa da ihlal niteliğindeki işlem ve kararlara karşı yargı yolunun açık olduğu şüphesizdir. Yürütmenin temel hak ve özgürlükleri ihlal etmesi halinde, hakkı ihlal edilen bireylerin yargı yoluna başvurmaları, organlar arası denetim mekanizmasını aktif hale getirir niteliktedir.

Esasen ihlalin varlığı için de anayasanın varlığı gerekmektedir. Zira mevcut olmayan hak ve hürriyetlerin ihlal edilmesi de mümkün değildir. Dolayısıyla kuvvetler ayrılığı sistemi içerisinde faaliyet gösteren yürütme organı, Anayasa'ya uygun hareket etmek zorunda kalacak, yargı organı tarafından denetlenebilecektir. Bu bağlamda tam bir bağımsızlığı, sınırsız gücü mevcut değildir. Bu karşılıklı denge mekanizması, yürütme organının temel hak ve özgürlüklere olası müdahalelerini engelleme görevini üstlenmekte, dolayısıyla koruma sağlamaktadır.

Kuvvetler ayrılığı sistemlerinde esas olan organların bağımsızlığı fakat denetlenebilirliğidir. Böylelikle organların faaliyetleri birbirlerinden emir ve talimat almaksızın sürdürülecektir, fakat hareket serbestisi içerisinde bir keyfiyete dayalı uygulama da söz konusu olmayacaktır. Yargı organı, anayasa tarafından sağlanmış

¹⁰⁴ İhsan Dağı, Necati Polat, **Demokrasi ve İnsan Hakları El Kitabı**, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi Projesi, 1999, s. 103.

¹⁰⁵ Pertev Bilgen, **İdare Hukuku Ders Notları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1995, s. 95.

temel hak ve özgürlüklerin en önemli teminatıdır. Zira temel hak ve hürriyetlerin normatif alanlarını, sınırlarını yorumlama, bu hakların kullanımı sırasında meydana gelebilecek uyuşmazlıkları çözüme kavuşturarak bireyleri ihlalden koruma görevi, yargı organınınır. Bu organa tanınmış yargısal güvenceler, hakimlerin bağımsızlığı, teminatı, mahkemelerin önceden belirlenmesi, suç ve cezaların kanuniliği, yargılamanın aleniliği gibi ilkelerin tamamı, yargı organının faaliyetlerinin bağımsızlığını ve temel hak ve özgürlüklerin kullanılabilirliğini sağlamak hedefiyle kabul edilmiştir. Böylece yargı organının hakkaniyetli uygulamaları güvence altına alınmış olup, aynı zamanda diğer organlar karşısında bağımsızlığı da sağlanmıştır.

Organlar arasında bağımsızlığın en kuvvetli olduğu yargı organı da Anayasa ve yasama organınca çıkarılan kanunlarla bağlıdır. Mevcut hukuk normlarının yerine geçecek yorumlar yapmaktan, kanun üretmekten muaftır. Dolayısıyla temel hak ve hürriyetler, yargı organına karşı da Anayasal güvence altındadır. Bunun yanında, yargı organının kendisi de temel hak özgürlüklere bir güvence sağlar, bu özgürlüklerin objektif sınırlarını yorumlayarak kullanılabilirliğini arttırmak görevini üstlenmektedir.

Temel hak ve özgürlüklerin korunması konusunda en önemli kurumlardan biri Anayasa Mahkemesi'dir. Esasen bu mahkemenin varlık amacı, korumanın sağlanmasıdır. Anayasa Mahkemesi, devlet otoritesini sınırlandıran Anayasal belgelerin denetimini aktif olarak sağlayan bir kurumdur. Bu kurum, yasama ve yürütme arasındaki kontrol mekanizmasının adeta bir simgesidir. Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi'nin görev ve yetkilerinden biri olan soyut norm denetiminin esas anlamı, yasama organı faaliyetlerinin Anayasa metnine uygunluğunu denetlemek, ihlal halinde ilgili normu iptal etmektir. Anayasa Mahkemesi aynı şekilde yürütme organının kanun hükmünde kararnamelerini de soyut norm denetimine tabi tutma yetisine sahiptir. Yasama ve yürütme organının faaliyetlerini bu şekilde denetleme yetisini haiz olan Anayasa Mahkemesi, aynı şekilde yargı organı ile de bir denetim ve iş birliği mekanizması içerisindedir.

Bu bağlamda somut norm denetimi adı verilen uygulama sayesinde bir uyuşmazlığın esasını inceleyen mahkemeler, uyuşmazlığa uygulayacağı kanunların anayasaya aykırılığını denetlemesi adına Anayasa Mahkemesi'ne

başvurabilmektedirler. Bireysel başvuru bağlamında, Anayasa Mahkemeleri'nin diğer mahkemelerin nihai kararlarının anayasaya uygunluğunu denetlemesi de mümkündür. Bütün bunlar birlikte ele alındığı zaman Anayasa Mahkemesi kurumunun anayasa ile koruma altına alınmış temel hak ve hürriyetlere ilişkin ihlalleri denetleyici bir kurum olduğu şüphesizdir. Zira, Anayasa Mahkemesi'nin kanun iptal etme kabiliyeti, kararlarının devlet organlarınca bağlayıcı nitelikte oluşu, bireysel başvurularda yargılamanın yenilenmesi kararı verebilmesi gibi unsurlar esasen Anayasa Mahkemesi'ni kuvvetler ayrılığı sistemlerinde organları denetleyici, organlarüstü bir kurum haline getirmektedir.

İç koruma sağlayıcı başvuru yollarının yanında, bir üst başvuru yolu olarak anayasa mahkemeleri karşımıza çıkmaktadır. Zira, anayasa mahkemesine bireysel başvuru yolunun kabul edildiği ülkelerde anayasa mahkemesinin esas görevlerinden birinin temel hak ve özgürlük ihlalleri alanında çalışmak olduğu kabul edilmektedir. Anayasa ile kendisine tanınan temel hak ve özgürlüğü, devletin işlem veya eylemleri nedeniyle ihlale uğrayan vatandaşlar, öncelikle diğer iç başvuru yollarını tüketmek kaydıyla anayasa mahkemesine ihlalin giderilmesi konusunda başvuru yapabilmektedirler. Temel hakkın ihlal edildiğini tespit eden anayasa mahkemesi gerekirse yargılamanın yenilenmesine, gerekirse tazminata hükmedecektir.

Anayasa mahkemelerinin, anayasaya uygunluk denetimi yaparak özellikle yasama organı üzerindeki denetim yetkisini kullanmasının yanında, kuvvetler ayrılığı bağlamında incelenmesi gereken bir diğer görevi de devlet organları arasındaki yetki uyuşmazlıklarını çözüme kavuşturmaktır. Zira, kuvvetler ayrılığı prensibi bağlamında farklı organlar eliyle devlet gücü kullanılırken, her bir organ yetki sınırları içerisinde kalmakla yükümlüdür. Yetki aşımı durumunda, anayasa mahkemeleri sorumluluk üstlenmektedirler. Bu bağlamda anayasa mahkemesi, tarafsız bir üçüncü kişi gibi davranmakta, yetki uyuşmazlığını çözmektedir.

İster anayasaya uygunluk denetimi yaparak olsun, ister yetki uyuşmazlığını çözerek olsun, anayasa mahkemesinin esas görevi anayasayı yorumlamaktır. Temel hak ve özgürlüklerin içeriği, müdahalenin sınırları, devlet teşkilatlanması, yetki alanlarının sınırları, bütün anayasal düzenlemelerin nasıl anlaşılması gerektiği, anayasa mahkemelerinin yorumları sayesinde netleşmektedir. Başka bir deyişle,

anayasa mahkemelerinin yorumları, muğlak nitelikte olabilecek olan anayasal düzenlemelerin sınırlarını belirlemekte, temel hak ve özgürlüklerin kullanılabilirliğini sağlamaktadır. Bu bağlamda, kuvvetler arası dengeyi ve denetimi sağlayan bir üst kurum olan anayasa mahkemesi, kuvvetler ayrılığı prensibine dayalı demokratik devletlerde temel hak ve özgürlüklerin korunması için son derece önemli olan bir kurumdur.

Bahsi geçen bütün koruma vasıtaları, kuvvetler ayrılığı ilkesi ışığında doğmuştur. Tarih boyunca süregelen insan hakları mücadeleleri sonucunda elde edilmiş olan başarı, modern demokratik devlet yapılarında karşılığını bulmaktadır. Her ne kadar modern demokratik devlet yapılarında temel hak ve özgürlüklerin korunma araçlarından bahsedebiliyor olsak da hepsinin temelinde yatan anlayış, devlet gücünün sınırlandırılması gerektiği anlayışı, başka bir deyişle, kuvvetler ayrılığı ilkesidir.

Bu anlayış sayesinde modern devletlerin oluşumuyla antik devletlerdeki bireyin farklı bir varlık olmayıp varlığının bir toplumda yaşamasına bağlı olduğu¹⁰⁶, toplum ve devletin bireylerin özgür iradeleri sonucu değil, sosyolojik ve tarihsel bir gerçeklik olarak ortaya çıktığı¹⁰⁷, devletin kutsallaştırılıp yüceltildiği¹⁰⁸ ve her şeyin devlet için var olduğuna, devlet dışında ve devlete karşı hiçbir şey olmadığına dayanan düşünce yapısı yok olmuştur. Modern devletler, antik devletlerden farklı olarak bireye üstün konumlarından vazgeçmiş, aksine bireye hizmet eder konuma gelmişlerdir. Bu gelişme ile birlikte insanların varlık amaçlarının devlete hizmet etmek olduğu anlayışından, devletlerin varlık amaçlarının insanlara hizmet etmek olduğu anlayışına geçilmiştir. Bu sayede modern devletler, varlık amaçlarını gerçekleştirmek üzere yapılanmışlar, hukuki düzenlemeler oluşturmuşlar ve merkezlerine insan haklarını almışlardır

Kuvvetler ayrılığı ilkesi her ne kadar organlar arası bir bağımsızlığı temsil ediyor olsa da esasen bu organların ortak noktası temel hak ve özgürlüklerdir. Bütün

---

¹⁰⁶ Zeynep Özlem Üskül Engin, “Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:72, Sayı:1, 2014, s. 210.

¹⁰⁷ George Sabine, **Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi**, Çev.Özer Ozankaya, İzmir, Cem Yayınevi, 2013, s. 268.

¹⁰⁸ **A.e.**, s. 277.

organlar aynı ülkü çevresinde hareket etmekte ve iş ve eylemlerinde temel haklara müdahalesizlik sınırıyla çerçevelenmektedirler.

Görüldüğü üzere kuvvetler ayrılığı ilkesi, kuvvetler arası bir çatışma anlamına gelmemektedir. Bu prensibin varoluş amacı kuvvetler arası çatışma değil, devlet gücünün organlara bölünmesi vasıtasıyla temel haklara etkili bir korunmanın sağlanmasıdır. Dolayısıyla böyle bir amaca yönelik teşkilatlanmış bir devlet, insan haklarını koruduğu müddetçe varlık amacını gerçekleştirmiş olacaktır. Bahsi geçen koruma yolları bu amaca yönelik geliştirilmiş olup, temel hakların ve özgürlüklerin vatandaşlar tarafından etkili bir şekilde kullanılmasını temin etme niteliği taşımaktadır.

Modern demokratik devlet yapılanmasının ilk adımlarını sürebildiğimiz 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 16. maddesi, kuvvetler ayrılığının temel hak ve özgürlüklerin korunması konusunda öneminin kavranması açısından özel bir öneme sahiptir. İlgili madde de *“Hakların güven altına alınmadığı ve güçler ayrılığının belirlenmediği bir toplumun anayasası yoktur.”*¹⁰⁹ denilmektedir.

Görüldüğü üzere kuvvetler ayrılığı ve insan hakları bir bütün olarak değerlendirilmiş ve ikisini içermeyen bir anayasanın, gerçek anlamda bir anayasa olarak değerlendirilemeyeceğine değinilmiştir. Bunun temelinde yatan düşünce, insan haklarının devletin tekeline bırakılamayacak kadar değerli olması, devlet tekelinin önlenmesi için kuvvetler ayrılığı prensibinin benimsenmesinin şart olduğu düşüncesidir. 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile paralel olarak, insan hakları mücadeleleri sonucu devlet teşkilatlanmaları bu doğrultuda şekillenmiş ve gelişmiştir. Gerçekten de kuvvetler ayrılığı prensibi gerek devlet teşkilatlanmalarıyla gerek beraberinde getirdiği liberal anlayışla gerek insanı merkezine alan düşünce sistemiyle, temel hak ve özgürlüklerin teminatı olmuştur.

Her ne kadar insan haklarına saygılı, temel hakların belirlendiği ve güvence altına alındığı bir anayasa şartsa da böylesi bir anayasa tek başına temel hak ve özgürlükleri koruma kabiliyetine sahip değildir. Temel hak ve özgürlükleri güvence altına alabilecek olan, iktidarı bölünmüş bir devlet yapılanmasıdır. İktidarın

---

¹⁰⁹ Richard Bellamy, “Constitutionalism”, **International Encyclopedia of Political Science**, Ed. B. Badie, D. Berg-Schlosser and L. Morlino, IPSA/Sage, Forthcoming, Eylül 13, 2010, (Çevrimiçi), <https://ssrn.com/abstract=1676321>, 09 Ocak 2021.

bölünmesiyle birlikte devletin temel haklara müdahalesi önlenilecek, farklı organların mevcudiyetinde eşyanın doğası gereği bir denetim mekanizması meydana gelecek, organların ve dolayısıyla organlar bütünü olan devletin keyfi uygulamalarının önüne geçilecektir. Bütün bunların başarılması, kuvvetler ayrılığı sistemine dayalı bir sistemin varlığıdır. Geline noktda, kuvvetler ayrılığı prensibinin temel hak ve özgürlüklerin güvencesi olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

Sosyal bilimlerin merkezine aldığı insan, doğası gereği tarih boyunca bütün toplumsal olgu ve kavramların öznesi olmuştur. Toplumsal yapı ve bu yapının gerektirdiği kavram ve anlayışlar, insan iradesi etrafında şekillenmiştir.

İnsanın hayatta kalabilmek ve temel ihtiyaçlarını giderebilmek adına başka bireylerle bir arada yaşama ihtiyacının doğmasıyla birlikte, toplumsallaşma olgusu meydana çıkmıştır. İlk çağlardan başlayarak artan toplumsallaşma ve azalan bireysellik, karşılıklı kurulmuş ilişkilerin kapsamlarında genişlemeye yol açmış, bu ilişkilerin doğasından kaynaklanan sorunları veya potansiyel tehlikeleri de beraberinde getirmiştir.

Toplumsallaşmanın sonucu olarak insanlığın ideali, düzenli ve güvenli bir toplumsal yaşam olarak ortaya konmuştur. Bu hem bir ideal hem de bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Giderek toplumsallaşan insan, düzenli ve güvenli toplum hayatı idealine ulaşmak adına hem düşünsel hem eylemsel adımlar atmış ve yaşamı için gerekli olan ortamı inşa etmeye çalışmıştır.

Bu hedefe yönelik atılmış düşünsel ve eylemsel adımlarla çeşitli kurumlar kurulmuş, kavramlar geliştirilmiştir. Toplumsal yaşamın düzenleyicileri olarak karşımıza çıkan bu kurum ve kavramlar etrafında toplumsal yaşam şekillenmiştir. Çalışma bağlamında kuvvetler ayrılığı ilkesinin temel hak ve özgürlükler üzerindeki etkilerini incelemeye girişilmeden önce, söz konusu ilkenin doğuşuna sebebiyet veren bu gelişmeler, söz konusu ilkenin kökleri incelenmiştir.

Bu bağlamda insan, özgürlük ve hak kavramlarına değinilmiş, kuvvetler ayrılığı sisteminin kökeni olan devlet kurumunun doğum ve varlık sebepleri incelenmiştir. Böylesi bir inceleme, kuvvetler ayrılığı ilkesinin temel hak ve özgürlükler bağlamında öneminin ve varlık sebebinin anlaşılabilmesi adına gerekli görülmüştür.

İnsanların toplumsal yaşam ihtiyacı, bir arada ve iletişim içinde yaşamaları gerekliliğinin kabul edilmesiyle birlikte toplumsal yaşamın düzenliliği ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Zira toplumsal yaşam gerekli ve hayati olduğu kadar, sebebiyet verebileceği kaos açısından da bir tehlike barındırmaktadır.

Söz konusu kaos tehlikesinin bertaraf edilmesi gerekliliğinin kabulü, beraberinde bir otorite ihtiyacını doğurmuştur. Otoritenin olmadığı bir toplumsal yaşamda kaos kaçınılmaz olacak, güvenli bir toplumsal yaşam tehlikeye girecek, toplumsal çözülmeye engel olunamayacaktır.

Bu kaos tehlikesinin bertaraf edilmesi gerekliliği ve insanların toplumsal yaşamı sürdürebilmelerinin yalnızca bir otoritenin varlığı halinde mümkün olduğu kabulüyle birlikte gelen otorite arayışı, devlet kavramını düşünsel ve tarihi zeminin odak noktasına koymuştur. Bu bağlamda devlet, toplumsal kaosu önleyici bir kurum olarak işlev görmesi sebebiyle insanlar tarafından kabul edilmiştir.

Devlet otoritesinin varlığında toplumsal kausun önleneyeceği, bireysel hak almaların sonlandığı, toplumsal yaşamın düzenlendiği ve bireylerin güven altında bir arada yaşayacağı kabul edilmiştir. Fakat böylesi bir görevi üstlenmesi beklenen bir otorite kurumunun doğası gereği sahip olacağı gücün bünyesinde barındırdığı tehlike de yadsınamaz bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır.

Bu doğrultuda devlet pratiğinin nasıl düzenlenmesi gerektiği, ideal devletin nasıl olması gerektiği, devletin hangi koşullar altında varlık sebebini gerçekleştirip, hangi koşullar altında bu sebebin ötesine çıkmış olacağı tartışması düşünsel zeminde oldukça geniş bir yer işgal etmiştir. Söz konusu tartışmalar, devletin sahip olduğu egemenlik yetkisinin kullanılması noktasında yoğunlaşmıştır.

Her bir devlet tanımı, devletin egemenlik yetkisinin kullanım şekli ve sınırları üzerine yapılmış, devletlere karakterlerini egemenlik yetkisinin kullanım şekli vermiştir. Devlet vasfının beraberinde getirdiği yetkinin sınırsız kullanılıp kullanılamayacağı, kullanılması halinde bünyesinde barındırdığı tehlike potansiyeli, bu gücün sınırları gibi olgular derin tartışmalara ve felsefi akımlara kaynaklık etmiştir. Bu tartışmaların merkezinde, sınırsız güce sahip bir devletin varlık amacını aşır, toplumsal kaosu önlemek yerine bizatihi kaos yaratıcısı olma potansiyeli bulunmaktadır.

İnsanlık tarihinin tanıklık ettiği talihsiz deneyimler, mutlak monarşilerin beraberinde getirdiği dar veya hiç olmayan özgürlük alanları düşünsel tartışmaları şiddetlendirmiş, toplumsal mücadelelere sebebiyet vermiş ve devlet gücünün

sınırlandırılması ve denetlenmesi gerekliliğinin kabul edildiği bir anlayışın doğumuna sebebiyet vermiştir.

İnsan hakları mücadelelerinin en büyük kazanımlarından biri olarak, söz konusu deneyim ve düşünsel tartışmaların uygulamaya taşınmasıyla birlikte kuvvetler ayrılığı sistemleri kendisini dünya üzerinde kabul ettirmeye başlamıştır. Şöyle ki kuvvetler ayrılığı sistemiyle perçinlenmiş bir demokrasi anlayışının egemen olduğu yönetim sistemlerinde, vatandaşların temel hak ve özgürlük alanlarının teminat altına alınacağı düşüncesi egemen olmuştur.

Bu doğrultuda devletin sahip olduğu kabul edilen işlevlerinin farklı organlara ayrılması gerektiği, böylece devletin egemenlik yetkisinin bölüştürülebileceği, organlar arası bağımsızlık fakat işbirliği ve sınırlı da olsa bir denetim sisteminin getirdiği bir fren denge mekanizmasıyla yönetimde keyfiyetin önüne geçilebileceği, iktidarın mutlak karakterinin sınırlandırılabilmesi ve böylece temel hak ve özgürlükler için bir müdahalesizlik alanının yaratılabileceği, insan onuruna yaraşır bir hayata kavuşulabileceği ve iktidarın doğası gereği sahip olduğu sınırsız gücün esasen sınırlandırılması kabul edilmiştir.

Çalışma bağlamında günümüz modern kuvvetler ayrılığı sistemlerine gelinene dek düşünsel zeminde katedilmiş mesafeler ele alınmıştır. Bu bağlamda söz konusu ilkeye katkıları olan düşünürlere değinilmiş ve günümüz modern demokratik yönetim sistemlerindeki kuvvetler ayrılığı sistemlerinin gelişimi gözler önüne serilmiştir. Düşünsel zeminde geçirdiği süreçlerin sonunda, günümüz kuvvetler ayrılığı sistemleri şekillenmiştir. Tarih boyunca ideal devlet arayışı ile tohumları atılmış bu sistem her ne kadar ilk ortaya çıkışından bu yana şekil değiştirmiş olsa da varlık sebebi aynı kalmıştır: devlet iktidarının sınırlandırılması.

Günümüz modern demokratik devlet sistemlerinde karşımıza çıkmakta olan kuvvetler ayrılığı sistemleri, çalışmanın odak noktasındadır. Söz konusu sistemlerde esas olarak yasama, yürütme ve yargı organlarına bölüştürülmüş devlet işlev ve yetkileri vasıtasıyla devlet pratiğinin hayata geçirilmesi, devlet pratiği esnasında bu vasıtayla keyfi uygulamaların önüne geçilmesi ve devletin doğası gereği sahip olabileceği potansiyel sınırsız gücün, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması adına engellenmesi, sınırlandırılması düşüncesi yatmaktadır.

. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin gelişimi ve aynı zamanda ideal devlet arayışının da temelinde esas olarak yüzyıllar boyunca, insanlık tarihi boyunca süregelen ve hali hazırda devam etmekte olan insan hakları mücadeleleri yatmaktadır. Çalışma bağlamında insan hakları ve hak kavramlarının önemine ve söz konusu ilkedeki yerine değinilmiştir. Zira çalışmanın esas hedefi, kuvvetler ayrılığı ilkesi bağlamında, insan haklarının anayasalarda karşılığı olan temel hak ve özgürlükler üzerindeki etkilerini incelemektir.

İnsanların doğuştan, yalnızca insan olmaları sebebiyle sahip oldukları haklar olarak özetlenen insan hakları, çetin mücadeleler sonucunda kazanılmıştır. İnsanlık bu mücadeleyi yalnızca, bu hakları sağlama ve koruma yükümlülüğü altında bulunan devletlere karşı vermiştir, dolayısıyla insanlığın insan hakları mücadeleleri alanında kazanımları, devlet pratiklerini şekillendirmiştir.

İnsan haklarının ve anayasalarda karşılığı olan temel hak ve özgürlüklerinin yalnızca devlet tarafından ihlal edilebileceğine, dolayısıyla bu hakları sağlama koruma yükümlülüğünün devlet kurumunun üzerinde olduğuna çalışma boyunca vurgu yapılmıştır. Zira bu unsur, kuvvetler ayrılığının bu özgürlük alanlarının etkili kullanımında etkisinin ve öneminin anlaşılabilmesi için önemli bir yer kaplamaktadır.

Söz konusu insan hakları mücadelelerinin kazanımları uluslararası boyutta sözleşmelerle, ulusal boyutta ise bu doğrultuda yapılmış hukuki düzenlemelerle taçlandırılmıştır. Söz konusu ulusal hukuki düzenlemelerin temelinde ise kuvvetler ayrılığı sistemleri ve insan haklarına saygılı anayasal metinler bulunmaktadır. Bu bağlamda, kuvvetler ayrılığı sistemlerinin temel hak ve özgürlükler için olmazsa olmaz bir unsur olduğuna, temel hak ve özgürlüklerin etkili kullanılabildiği bir toplumun ancak ve ancak kuvvetler ayrılığı sisteminin hâkim olduğu bir devletle mümkün olabileceğine değinilmiştir. Dolayısıyla kuvvetler ayrılığı sistemlerini, bir insan hakları mücadelesi kazanımı olarak değerlendirmek mümkündür.

Bu bağlamda, bir insan hakları mücadelesi kazanımı olarak kuvvetler ayrılığı sistemlerinin, insan haklarına saygılı bir devletin oluşumunu gerektirdiğine çalışma boyunca değinilmiş bulunmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle bir anayasanın varlığı

zorunlu unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira anayasanın olmadığı bir devlet sisteminde kuvvetler ayrılığının uygulama alanı bulamayacağı aşikardır.

Kuvvetler ayrılığı sistemlerinin zorunlu kıldığı devlet işlevlerinin organlar arası bölüştürülmesi unsuru, ancak bir anayasa ile düzenlendiği takdirde mümkündür. Söz konusu anayasal düzenleme devlet teşkilatlanmasını gösterecek, organların yetki sınırlarını, oluşum şekillerini, işleyişlerini düzenleyecek ve aynı zamanda bireylerin temel hak ve özgürlüklerini de kapsamına alarak güvence altına alacaktır.

Bu noktada önemli bir unsura çalışma kapsamında değinilmiş bulunmaktadır. Anayasal metinlerde temel hak ve özgürlükler olarak karşılığını bulan insan hakları için gerekli ilk unsur, insan onuruna yaraşır bir yaşamın sağlanmasını mümkün kılan bir anlayışın hâkim olmasıdır. Bunun mümkün olabilmesi için, anayasal metinlerde yalnızca temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi yeterli olmamaktadır. Bunu yanında devlet teşkilatlanma ve yetkileri de belirtilmelidir.

Devlet teşkilatlanma ve yetkilerinin belirtilmediği, iktidarın egemenlik yetkisini kullanım şeklinin anayasa bünyesinde gösterilmediği ve güvence altına alınmadığı anayasa metinleri, her ne kadar temel hak ve özgürlükleri düzenlemiş olsa da yalnızca insan haklarına şekli bir düzeyde önem vermiş olmaktadır. Zira devlet teşkilatlanmasının ve egemenlik gücünün kullanımının bünyesinde düzenlenmediği bir anayasa, devletin temel hak ve özgürlüklere müdahale alanını sınırlanamamaktadır. Böylece temel hak ve özgürlükler istendiği kadar anayasada düzenlenmiş olsun, yine de iktidarın gücü karşısında korunmasız ve anayasal güvenceden yoksun durumdadır.

Görüldüğü üzere esas olan, iktidarın egemenlik yetkisinin, temel hak ve özgürlüklere müdahale edemeyeceği şekilde sınırlandırılması, bunun da hukuki düzenlemeler vasıtasıyla yapılmasıdır. Bu noktada anayasal düzenlemeler aynı zamanda devlet organları arasında eşitliğin sağlanması açısından da önemlidir. Zira kuvvetler ayrılığı ilkesinin tam olarak benimsendiği anayasal devletlerde yasaların değil, anayasanın üstünlüğü esastır. Normlar hiyerarşisinin en üstüne konumlandırılmış olan bu hukuki metin sayesinde devlet işlevlerini üstlenen organların da üstünde bir güç temin edilmiş bulunmaktadır.

Böylelikle devlet organlarının, özellikle de yasama organının üstünlüğü engellenmiş, her bir organın yetki sınırları anayasalar vasıtasıyla çizilmiş olup, anayasanın temsil ettiği değer olan bireyin devlet pratiğinin yegâne değeri olarak en üst noktaya taşınması mümkün kılınmaktadır. Böylelikle bireylere sunulan temel hak ve özgürlüklere bir müdahalesizlik alanı sunulmakta ve bu alan devlet organlarının da üstünde olan anayasa ile koruma altına alınmaktadır.

Söz konusu müdahalesizlik alanına yine çalışma kapsamında değinilmiş bulunmaktadır. Bu bağlamda devletin üzerinde pasif anlamda müdahalesizliğin yanı sıra, aktif anlamda müdahalesizlik yükümü de mevcuttur. Devlet, vatandaşlarına anayasa ile sunduğu temel hak ve özgürlüklerin etkili kullanımının da güvencesini vermek yükümü altındadır. Söz konusu güvence, vatandaşlara herkesin eşit olduğu, içerisinde bütün etnik, dini, düşünsel ve diğer farklı unsurların bulunabildiği bir müdahalesizlik alanının yaratılmasıyla mümkündür. Bu ise esas olarak devlet pratiğinin bu hedef etrafında şekillenmesini, yani bir eylemsizlikten ziyade bir eylemi zorunlu kılmaktadır.

Devletlerin temel hak ve özgürlükleri, yani insan haklarını sağlama ve güvence altına alma kullanımını temin etme yükümlülüğüne değinilmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte hiç bir hak veya özgürlüğün sınırsız kullanılamayacağına da değinilmiştir. Bu bağlamda, eşyanın doğası gereği, bu hak ve özgürlüklerin de sınırsız olamayacağı, sınırsız hak kullanımının da toplum içinde bir kaosa yol açacağına altı çizilmiştir. Nitekim sınırsız hak kullanımının olduğu toplumlar da hakkın hiç mevcut olmadığı toplumlar gibi kaosa mahkumlardır. Dolayısıyla bu noktada temel hak ve özgürlüklerin devlet eliyle sınırlandırılması, bir başka deyişle, temel hak ve özgürlüklere devletin müdahalesi sorunu karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma boyunca değinildiği üzere, devletin gerekli durumlarda temel hak ve özgürlüklere müdahale etmek zorunda kaldığı kabul edilmektedir. Esasen bu müdahale zorunluluğu da toplumsal düzeni sağlama ve insan haklarının kullanılmasını kolaylaştırma ve güvence altına alma olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu müdahaleler hukuki gerekçelere bağlı olarak kamu düzenini ve güvenliğini sağlamak, suç işlenmesini önlemek gibi temel hakkı düzenleyen ilgili kanun

maddesinin şart koştuğu sebeplerden kaynaklanabileceği gibi, anayasanın içeriğinden kaynaklı birtakım sebeplerden de kaynaklanabilmektedir. Çalışma bağlamında bu müdahale sebepleri incelenmiş, temel hak ve özgürlüklerin sahip oldukları kabul edilen sınırlar ortaya koyulmaya çalışılmış, devletin müdahalesinin hangi sınırlar içerisinde meşru olacağı, hangi durumlarda yetki aşımına gireceği tartışılmış bulunmaktadır.

Dolayısıyla, kuvvetler ayrılığı sistemlerinin getirdiği anayasal devlet anlayışının temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması sürecinde dahi devlete yükümlölükler yüklediği gözler önüne serilmiştir. Devletin temel hak ve özgürlük alanlarına sınırsız müdahalesinin önüne geçilmiş, anayasal teminatlarla bu müdahalesizlik alanı koruma altına alınmıştır. Buna karşılık yine devletin temel hak ve özgürlüklerin etkili kullanımını sağlamak yükümü kapsamında devlete bir takım durumlarda, fakat belli sınırlandırmalara tabi olarak ve nedensellik ilişkisi dahilinde kalmak suretiyle, temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunmadan müdahale olanağı tanınmıştır. Özet olarak temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması sürecinde dahi devletin uyması gereken yükümlölükleri mevcuttur ve bahsi geçen yükümlölükler yine anayasal devlet olmanın, kuvvetler ayrılığı sistemine saygı göstermenin bir gereği niteliğindedir.

Temel hak ve özgürlüklere karşı ihlale varan devlet müdahaleleri için ise koruma yolları öngörölmüştür. Çalışma bağlamında ele alınan iç koruma yolları, kuvvetler ayrılığı sistemlerinde oldukça büyük bir öneme sahip olup temel hak ve özgürlükleri güvencesi niteliğindedir. Organlar arası denetim mekanizması bu noktada devreye girerek, organlar arası hak ihlallerini denetleyici bir yapıya müsaade etmiştir.

Bu bağlamda yürütme organının ihlale varan iş ve eylemlerinde yargı denetimi, yasamanın ve hatta yargının ihlale varan eylemlerinde ise Anayasa Mahkemesi'nin denetimi kabul edilmiştir. Söz konusu denetim mekanizmaları kuvvetler ayrılığı sistemlerinin belki de temel hak ve özgürlüklerin teminatı olarak somutlaştığı en önemli alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira devlet işlevlerinin bölündüğu organların yokluğunda böylesi bir denetim mekanizması varolmayacak,

organların birbirlerine karşı ve kendilerine üstün bir anayasaya karşı sorumlu olduklarından söz edilemeyecektir.

Organların birbirlerini sınırlıda olsa denetleyebilmeleri, bu denetime temel hak ve özgürlük ihlalleri konusunda izin veriliyor olması, organların birbirlerinden emir ve talimat alamamaları ve en önemlisi de devletin bütün organlarının katı ve yazılı bir anayasaya riayet etme yükümlülüğü altında olması hem kuvvetler ayrılığı sistemlerinin bir belirleyicisi, hem de temel hak ve özgürlük pratiklerinin, diğer bir deyişle temel hak ve özgürlüklerin teminatı niteliğindedir.

Sonuç olarak, kuvvetler ayrılığı sistemlerinin temel hak ve özgürlüklerin korunması için bir güvence unsuru olduğu konusunu söylememiz yanlış olmayacaktır. İnsan hakları mücadelelerinin bir kazanımı olarak karşımıza çıkan kuvvetler ayrılığı sistemleri gerek getirdiği zorunluluklarla gerek bireyi merkezine alan ve vatandaşı devlet organlarından daha üstün bir konuma getirme gayesiyle temel hak ve özgürlükler için vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin temel hak ve özgürlüklere müdahalesizlik alanının gerekliliğinin kabulü, bu müdahalenin sınırları, devlet işlevlerinin organlara bölünmesi ve bu organların göreve geliş şekillerinin ve yetki sınırlarının anayasalarda düzenlenmesi gibi unsurların tamamı kuvvetler ayrılığı sistemlerinin ayrılmaz unsurları olup, bunların yokluğunda temel hak ve özgürlüklerin güvence altında olduğu bir sistemden bahsetmek mümkün olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz:

Amme Hukuku ve Devlet

Nazariyeleri, Ankara, Ankara

Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Yayınları, 1952.

Acaray, Deniz:

“İnsan Haklarının Korunması Amacıyla
Devlet İktidarının Sınırlandırılması ve
Siyasal Katılmanın Buna Etkisi”, **Ufuk
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi**, Yıl:2, Sayı:4, 2013, s. 119-144.

Ağaoğulları, Mehmet Ali:

“Fransız Devriminde Birey-Devlet
İlişkisi(1789-1794)”, **Ankara
Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Dergisi**, Cilt:44, Sayı:03, 1989, s. 195-
228.

Ağaoğulları, Mehmet Ali :

Kent Devletinden İmparatorluğa, 6.
Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, 2009.

Ağaoğulları, Mehmet Ali,
Zabcı, Filiz Çulha, Ergün, Reyda:

Kral-Devletten Ulus-Devlete,
3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Akad, Mehmet, Dinçkol, Bihterin V.,
Bulut, Nihan:

Genel Kamu Hukuku,13. Baskı,
İstanbul, Der Yayınları, 2017.

Akçakaya, Murat, Özdemir, Abdulkadir:

“Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve
Siyasal İstikrar”, **Üçüncü Sektör Sosyal
Ekonomi Dergisi**, Cilt:53, Sayı:3, 2018,
s. 922-944.

Akgül, Mehmet Emin :

“Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki Anlamı”, **Ankara Barosu Dergisi** , Yıl:68, Sayı:4, 2010, s. 79-101.

Akıllıoğlu, Tekin:

“İdari Yargı Kararlarının Uygulanması: İç Hukukumuzla İlişkin Bazı Gözlemler”, **Medenî Usûl ve İcra ve İflâs Hukuku Dergisi**, Cilt:9, Sayı:25, 2013/2, s. 3-28.

Akın, İlhan F.:

Kamu Hukuku, 5. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 1987.

Aktan, Coşkun Can:

“İdeal Bir Siyasal Yönetim Arayışı ve Anayasal Demokrasi”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, 2016, s. 1-20.

Aldıkaçtı, Orhan:

Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı, İstanbul, Kor Matbaası, 1960.

Allison, J.W.F.:

The English Historical Constitution, Continuity, Change, and European Effects, UK, Cambridge University Press, 2007.

Anayurt, Ömer:

Anayasa Hukuku:Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar), Ankara, Seçkin Yayıncılık, Eylül 2018.

Anayurt, Ömer:

**Türk Anayasa Hukukunda
Toplanma Hürriyeti**, İstanbul,
Kazancı Yayınları, 1998.

Aristoteles:

Nikomakhos’a Etik, Çev.Saffet Babür,
Ankara, Ayraç Yayınevi, 1997.

Aristoteles:

Politika, Çev.Mete Tuncay, İstanbul,
Remzi Kitabevi, 1975.

Arsel, İlhan:

**Türk Anayasa Hukuku’nun Umumî
Esasları Birinci Kitap: Cumhuriyetin
Temel Kuruluşu**, Ankara, Mars
Matbaası, 1965.

Arslan, Ahmet:

**İlk Çağ Felsefe Tarihi(Sofistlerden
Platon’a)**, İstanbul, İstanbul Bilgi
Üniversitesi Yayınları, 2006.

Arslan, Kahan Onur:

Türk Parlamento Hukuku, 2. Baskı,
Ankara, Adalet Yayınevi, 2018.

Arslan, Rıza:

Demokratik Yönetim Sistemleri, 2.
Baskı, Bursa, Dora Basım Yayın, 2015.

Arslan, Rıza:

**Kuvvetler Ayrılığı Teorisi ve
Uygulanan Örnekleri-İngiltere,
Almanya, Abd ve İsviçre**, Cilt:2, Bursa,
Dora Basım Yayın, Kasım 2009.

Arslan, Zühtü:

Anayasa Teorisi, Ankara, Seçkin
Yayıncılık, 2008.

Atakan, Arda:

“Friedrich Müller’in “Temel Hakların Nesnel Sınırlılığı” Teorisi Üzerine Bir İnceleme”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt:16, Sayı:3-4, 2010, s. 3-27.

Atalan, Mustafa:

Başkanlık Sistemi ve Türkiye, Ankara, Adalet Yayınevi, 2019.

Atalay, Esra:

“Yargısal Temel Haklar”, **Şükrü Postacıoğlu’na Armağan**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye Yayınları, 1997.

Atar, Yavuz:

Türk Anayasa Hukuku, 13. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, Eylül 2019.

Atasoy, Ömer Adil:

Temel Hukuk (Hukukun Temel Kavramları), Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Atay, Ender Ethem:

“Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Sayı:1-2, 2008, s. 503-550.

Avrupa Hukuk Yolu ile Demokrasi
Komisyonu(Venedik Komisyonu)
Hukuk Devleti Kontrol Listesi:

(Çevrimiçi),
[https://www.venice.coe.int/webforms/
documents/default.aspx?pdffile=CDL-
AD\(2016\)007-tur](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-tur), Mart, 2016, 15
Haziran 2021.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi:
(European Convention
on Human Rights)

(Çevrimiçi)
[https://www.echr.coe.int/
documents/convention_tur.pdf](https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf),
Kasım,1950, 15 Haziran 2021.

Aybay, Rona:

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Konusunda Bazı Genel Gözlemler ve 14.
Protokol”, **Türkiye Barolar Birliği
Dergisi**, Cilt:23, Sayı:88, Mayıs 2010, s.
225-260.

Aydın, Nurullah:

İnsan Hakları Demokrasi ve Medya,
İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2008.

Aygen, Murat, Atmaca, Yıldız:

“Kuruluşunun İlk Yıllarında Türkiye
Cumhuriyeti’nde Uygulanan Hükümet
Sistemleri”, **Uluslararası Yönetim
Akademisi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 2019,
s. 386-401.

- Bali, Aslı: “Unpacking Turkey’s “Court-Packing” Referendum”, **Middle East Report Online**, Kasım 5, 2010, (Çevrimiçi), <https://merip.org/2010/11/unpacking-turkeys-court-packing-referendum>, 9 Aralık 2020
- Barry, N.P.: **Modern Siyaset Teorisi**, Çev. Mustafa Erdoğan, Yusuf Şahin, 3. Baskı, Ankara, Liberte, 2012.
- Başgil, Ali Fuat: **Demokrasi Yolunda**, 2. Baskı, İstanbul, Yağmur Yayınları, 2006.
- Beder, Bülent, Altundiş, Mehmet: “Yasama ve Yürütme Fonksiyonlarının Yargı Bağımsızlığına Müdahalesi”, **Yasama Dergisi**, Cilt:4, Sayı:13, Eylül 2009, s. 85-121.
- Bellamy, Richard: “Constitutionalism”, **International Encyclopedia of Political Science**, B. Badie, D. Berg-Schlosser and L. Morlino eds., IPSA/Sage, Forthcoming, Eylül 13, 2010, (Çevrimiçi), <https://ssrn.com/abstract=1676321>, 09.01.2021.
- Berlin, Isaiah: “İki Özgürlük Kavramı”, Çev. Mustafa Erdoğan, **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt:12, No:45, Kış-Bahar 2007, s. 59-72.

Bezci, Bünyamin:

“Hegel’in Felsefesinde Etik, Politik Olan ve Özgürlük” Temel Hak ve Özgürlüklerde Objektif Sınır Kavramı ve Düşünce Özgürlüğünün Objektif Sınırları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:21, Sayı:2, 2006, s. 235-251.

Bilgen, Pertev:

İdare Hukuku Ders Notları, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1995.

Bilgili, Fatih, Demirkapı, Ertan:

Hukukun Temel Kavramları, 16. Baskı, Bursa, Dora Yayınları, 2019.

Bingham, Tom:

The Rule of Law, Penguin Books, 2011.

Bolivarcı Venezuela
Cumhuriyeti Anayasası:

(Çevrimiçi),
https://www.constituteproject.org/constitution/Venezuela_2009.pdf, 15 Haziran 2021.

Büke, Ahmet:

“Kuvvetler Ayrılığının Parleментар Sistemde Siyasal Partilerin Faaliyetlerine Etkisi”, **Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, Aralık 2016, s. 226-239.

Caniklioğlu, Dikmen, Meltem:

Anayasal Devlette Meşruiyet, İstanbul, Yetkin Yayınları, 2010.

Caniklioğlu, Dikmen, Meltem:

“Anayasalı Devletten Hukuk Devletine Daha Çok Var Mı?”, **İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, 2015, s. 37-70.

Castaldi, Lauren:

“Judicial Independence Threatened in Venezuela: The Removal of Venezuelan Judges and the Complications of Rule of Law Reform”, **Georgetown Journal of International Law**, Cilt:37, Sayı:3, Bahar 2006, s. 477-506.

Ceylan, Neslihan Aybike:

“Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Hakların Bütünlüğü İlkesi”, **Anasay Dergisi**, Yıl:1, Sayı:2, Kasım 2017, s. 217-226.

Cevizci, Ahmet:

Felsefe Tarihi, Ankara, Say Yayınları, 2009.

Civelek, Jale:

“1789 Fransız Bildirisi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Cilt: 9, Sayı:1, 1989, s. 1-9.

Cleves, Rachel Hope :

“‘Jacobins in this Country’: The United States, Great Britain and Trans-Atlantic AntiJacobinism”, **Early American**

Studies, Cilt: 8, Sayı: 2, 2010, s. 410-445.

Coşkun, Vahap:

İnsan Hakları-Liberal Açıdan Bir Tahlil, Ankara, Liberte Yayınları, 2006.

Çağlayan, Ramazan:

“Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hukuk Devleti İlkesi”, **Erzincan Hukuk Dergisi**, Cilt:2, Sayı:1, 1998, s. 41-54.

Çaha, Ömer:

“Bir Sivil Beraberlik Olarak Devlet”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl:22, Sayı:87, Yaz 2017, s. 121-134.

Çalık, Etem:

“İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasi ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:6, Sayı:16, Bahar 2017, s. 41-68.

Çamurcuoğlu, Gülden, Hazar, Zeynep:

“Kuzey Amerika’da Özgürlüklerin Doğuşu”, **İnsan Hakları Hukuku Ders Kitabı**, Ed.İlyas Doğan, 2. Baskı, Ankara, Astana Yayınları, Eylül 2015.

Çeçen, Anıl:

“Hukukta Norm ve Adalet”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 32, Sayı:1, 1975, s. 71-115.

Çeçen, Anıl:

İnsan Hakları, Ankara, Gündoğan
Selvi Yayınları, 1989.

Çeçen, Anıl:

“İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk”,
Journal of Yaşar University, Cilt:8,
Sayı: Özel, 2013, s. 809-830.

Çekiç, Mahmut:

“1982 Anayasası’nın Hükümet Sistemi
Açısından Değerlendirilmesi”, **T.C.
Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**,
Sayı:7, Haziran 2016, s. 441-478.

Çelik, Demirhan Burak:

“16 Nisan Anayasa Değişikliği ve Yeni
Hakimler ve Savcılar Kurulu Üzerine Bir
Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**,
Cilt:73, Sayı:4, 2018, s. 1057-1094.

Çınar, M. Fatih:

“Kuvvetler Ayrılığı İlkesi ve Anayasa
Mahkemesinin Yorumu (Karşılaştırmalı
Anayasa İncelemesi)”, **IBAD Sosyal
Bilimler Dergisi**, Sayı:5, 2019, s. 89-
100.

Çıtak, Alperen, Erdoğan, Murat:

“Yasama Tekniğinde Yeni Bir
Eğilim: Kanun Formunda Bireysel İdari
İşlemler (Anayasa Mahkemesinin Bir
Kararı Işığında Değerlendirmeler”,

Ankara Barosu Dergisi, Yıl:70, Sayı:4,
2012, s. 257-275.

Çoban, Ali R., Canatan, Bilal,
Küçük, Adnan:

Hukuk Devleti: Hukuk, Bir İlke
Siyasi Bir İdeal, Ankara, Adres
Yayınları, 2008.

Çüçen, A. Kadir:

İnsan Hakları, Bursa, MKM
Yayıncılık, 2011.

Dağı, İhsan, Polat, Necati:

Demokrasi ve İnsan Hakları El Kitabı,
Ankara, Türk Demokrasi Vakfı
Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi
Projesi, 1999.

Demir, Fevzi:

“Cumhuriyet Dönemi Türk Anayasaları
ve Hükümet Sistemleri”,
Prof.Dr.Seyfullah Edis’e Armağan,
Ed. Zafer Gören, İzmir, Dokuz Eylül
Üniversitesi Yayını.

Dernek, Kadriye Okudan, Günal, Alpay:

“Latin Amerika ülkelerinde Başkanlık
sisteminin İşleyişi”, **21.Yüzyılda Latin**
Amerika, Siyaset-Ekonomi-Toplum,
Ed. Ceren Uysal Oğuz, Senem Atvur,
Ramazan İzol, Ankara, Seçkin
Yayıncılık, 2019.

Donnelly, Jack:

Teoride ve Uygulamada Evrensel
İnsan Hakları, Çev.Mustafa Erdoğan
/Levent Korkut, Ankara, Yetkin
Yayınevi, 1995.

Dönmez, Ömer:

"Hükümet Sistemleri ve Hükümet Sistemlerinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", t.y., (Çevrimiçi) http://web.e-baro.web.tr/uploads/45/Etkinlikler/2015/1_Omer_Donmez.pdf, 27.12.2020. s. 10.

Duvan, Ayşe Özkan:

"Devlet Teorisinde Kuvvetler Ayrılığının Doğuşu: Locke ve Montesquieu", **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, Yıl:4, Sayı:1, 2019, s. 35-60.

Duverger, Maurice:

Siyasal Rejimler, Çev.Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1986.

Eminoğlu, Ayça, Kalyoncu, Şeyma:

"Kopenhag Okulu ve Güvenikleştirme Teorisi", **Uluslararası Güvenliğe Giriş**, Ed. Ayça Eminoğlu, Murat Ülgül, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, Şubat 2021.

Epstein, Leon D.:

"Parliamentary Government", **International Encyclopedia of the Social Sciences**, Cilt:11, Ed.David L Sills, y.y., Macmillan and Free Press, 1968, s. 419.

Erdoğan, Mustafa:

Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar, 2. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, Ağustos 2019.

Erdoğan, Mustafa:

Anayasal Demokrasi, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2003.

Erdoğan, Mustafa:

İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, 2. Baskı, Ankara, Orion Kitabevi, 2011.

Erdoğan, Mustafa:

“İnsan Haklarına Kavramsal Bir Yaklaşım”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Sayı:12, Güz, 1998, s. 7-16.

Eren, Abdurrahman:

Anayasa Hukuku Dersleri, Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku, Güncellenmiş 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2020.

Ergül, Ergin:

Anayasa Hukukuna Başlangıç (Ders Notları), Ankara, Adalet Yayınevi, 2019.

Ertaş, Türker:

Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Bağlamında, Yasama ,Yürütme ve Yargı Organları arasındaki Modern İlişkiler, Gözgen Geçirilmiş ve Güncellenmiş 3. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2020.

Ferendeci, H. Özden Özkaya:

“Federal Alman Mahkemesinin Hâkimin Reddine İlişkin Güncel Kararlarının İncelenmesi”, **Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 2019, s. 225-244.

Flaherty, Martin S.:

“The Most Dangerous Branch Abroad”, **Harvard Journal of Law & Public Policy**, Cilt:30, Sayı:1, Güz, 2006, s. 153-171, (Çevrimiçi), https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1734&context=faculty_scholarship, 16 Haziran 2021.

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi: (Çevrimiçi), https://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp, (Declaration of the Rights of Man Approved by the National Assembly of France) Ağustos, 1789, 16 Haziran 2021.

Gidersoy, Bahar:

“Başkanlık Hükümeti Sistemi ve Türkiye için Geçerliliği”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:9, Sayı:19, Haziran 2017, s. 500-519.

Giegerich, Thomas:

“Anayasa Mahkemelerinde Üyelerin Atanması ve Üyeliğin Sona Ermesi: Meşruiyet, Kalite, Bağımsızlık ve Tarafsızlık Taleplerinin Uzlaştırılması İçin Benimsenen Usuller”,

Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt:27, 2010, s. 123-142.

Göçümlü, Burcu Çalık:

(Çevrimiçi),
”<https://www.aa.com.tr/tr/politika/ak-parti-sozcusu-celik-cumhurbaskanimiz-sirnak-kayseri-ve-malatya-il-kongrelerimize-katilacak/2005081>, 10 Ekim 2020, 11.01.2021.

Gönenç, Levent:

Siyasi İktidar Kavramı Bağlamında Anayasa Çalışmaları İçin Bir Kavramsal Çerçeve Önerisi, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:56, Sayı:1, 2007, s. 145-168.

Gönenç, Levent:

“Siyasi İktidarın Denetlenmesi, Dengelenmesi ve Anayasalar”, **TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri 1**, 2010.

Gönenç, Levent:

Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı, **TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri 3**, 2011.

Gören, Zafer:

“Temel Hakların Sınırlanması-Sınırlamanın Sınırları”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:6, Sayı:12, Güz, 2007/2, s. 39-59.

Gören, Zafer:

“Temel Hakların Düzenlenmesi ve Somutlaştırılması”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:19, Sayı:38, Yaz, 2020/2, s. 1-12.

Göze, Ayferi:

Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, Gözden Geçirilmiş 16. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2016.

Gözler, Kemal:

Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, Cilt:1, Bursa, Ekin Yayınevi, 2011.

Gözler, Kemal:

Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, Cilt:2, Bursa, Ekin Yayınevi, 2011.

Gözler, Kemal:

Anayasa Hukukuna Giriş, Bursa, Ekin Yayınevi, 2004.

Gözler, Kemal:

Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi, Bursa, Ekin Yayınevi, 2001.

Gözler, Kemal:

Devletin Genel Teorisi, Bursa, Ekin Yayınları, 2007.

Gözler, Kemal:

“Elveda Kuvvetler Ayrılığı Elveda Anayasa, 10 Aralık 2016 Tarihli Anayasa Değişikliği Teklifi Hakkında Bir Eleştiri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl:74, Sayı:4, 2016, s. 25-36.

Gözler, Kemal:

Türk Anayasa Hukuku Dersleri,

Bursa, Ekin Yayınları, 2000.

Gözler, Kemal:

“16 Nisan’da Oylayacağımız Anayasa

Değişikliği Bir “Suistimalci Anayasa

Değişikliği” Midir?”, (Çevrimiçi),

[https://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.p](https://www.anayasa.gen.tr/suistimalci.pdf)

df, 08 Şubat 2021.

Gözler, Kemal:

“Cumhurbaşkanı’nın Uluslararası

Sözleşmeleri Feshetme Yetkisi var

mı?(İstanbul Sözleşmesinin Feshi

Hakkında 3718 Sayılı Cumhurbaşkan

Kararı Üzerine Eleştiriler”, Mart 20,

2021, (Çevrimiçi),

[https://www.anayasa.gen.tr/ua-sozlesme-](https://www.anayasa.gen.tr/ua-sozlesme-fesih.htm)

fesih.htm, 15 Nisan 2021.

Gözübüyük, A.Şeref:

Anayasa Hukuku, 19. Baskı, Ankara,

Turhan Kitabevi, 2013.

Gözübüyük, A. Şeref:

Türkiye’nin Yönetim Yapısı, 13.

Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2015.

Gözübüyük, A. Şeref:

Yönetmelik Yargı, 35. Baskı, Ankara,

Turhan Kitabevi, 2016.

Gül, Cengiz:

“Klonlama ve Kök Hücre Çalışmaların Karşısında İnsan Onurunun Korunması Hakkı”, **e-akademi dergisi**, Sayı:101, Temmuz 2010, (Çevrimiçi), <http://www.e-akademi.org/incele.asp?konu=KLONLAMA%20VE%20K%D6K%20H%DCCR E%20%C7ALI%DEMALARI%20KAR%DEISINDA%20%20DDNSAN%20ONURUNUN%20KORUNMASI%20HAKKI&kimlik=-1385159815&url=makaleler/cgul-1.htm>, 15 Haziran 2021.

Güneş, Ahmet Mithat:

İnsan Hakları Hukukuna Giriş, Ankara, Adalet Yayınevi, Mart 2020.

Güneş, Mehmet:

“Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Normlar Hiyerarşisindeki Yeri ve Denetiminde Maddi İçerik Kriteri”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1, 2020, s. 166-179.

Güneş, Turan:

Türk Pozitif Hukukunda Yürütme Organının Düzenleyici İşlem Yapma Yetkisi, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1965.

Haklar Bildirgesi (Bill of Rights):

(Çevrimiçi),

<https://www.legislation.gov.uk/aep/Willa ndMarSess2/1/2/contents>, 1689, 15

Haziran 2021.

Hakyemez, Yusuf Şevki:

“Temel Hak ve Özgürlüklerde Objektif Sınır Kavramı ve Düşünce

Özgürlüğünün Objektif Sınırları”,

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler

Fakültesi Dergisi, Cilt:57, Sayı 2, 2002,

s. 17-40.

Healy, Gene:

The Cult of the Presidency: America’s Dangerous Devotion to Executive

Power, Washington D.C., Cato Institute, 2008.

Helsinki Nihai Senedi

(Helsinki Final Act):

(Çevrimiçi),

<https://www.osce.org/helsinki-final-act>, Ağustos, 1975, 15 Haziran 2021.

Hekimoğlu, Mehmet Merdan:

Alman Hukuku Işığında Türk

Anayasa yargısının Hukuki Boyutları,

Ankara, Detay Yayıncılık, 2004.

Heringa, Aalt Willem:

Constitutions Compared: An

Introduction to Comparative

Constitutional Law, 4. Baskı,

Cambridge, Intersentia, 2016.

Hobbes, Thomas:

Leviathan, Çev.Semih Lim, 6. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2007.

Huber, Ernst Rudolf:

“Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet”, Çev. Tuğrul Ansay, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:27, Sayı:3, 1970, s. 27-51.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi:
(Universal Declaration
of Human Rights)

(Çevrimiçi),
<https://www.un.org/en/aboutus/universal-declaration-of-human-rights>,
Aralık, 1948, 15 Haziran 2021.

Jefferson, Thomas:

“Draft of the Kentucky Resolutions”,
Ekim, 1798, (Çevrimiçi),
https://avalon.law.yale.edu/18th_century/jeffken.asp, 31 Ocak 2021.

Jefferson, Thomas

“Federal Cumhuriyet”, **Anayasa Üzerine Düşünceler Federalistlerin Makalelerinden Seçmeler**, Çev. Mümtaz Soysal, İstanbul, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1962.

Kaboğlu, İbrahim:

“Türkiye’de Hukuk Devletinin Gelişimi”, **Hukuk Devleti**, Ed. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, Afa Yayınları, 1998.

Kalabalık, Halil:

İnsan Hakları Hukuku, Güncellenmiş
5. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık,
Eylül 2017.

Kanadoğlu, Sabih:

“AKP Tek Başına Seçemez”,
Cumhuriyet Gazetesi, 26 Aralık 2006,
s. 8.

Kanadoğlu, Korkut:

**Türk ve Alman Anayasa Yargısında
Anayasal Değerlerin Çatışması ve
Uyumlaştırılması**, İstanbul,
Beta Yayınları, 2000.

Kant, Immanuel:

**Pratik Akılın Eleştirisi (Kritik Der
Praktischen Vernunft)**, Çev. İonna
Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı,
3. Baskı, y.y., Türkiye Felsefe Kurumu
Çeviri Dizisi:2, 1999.

Kapani, Münici:

Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Ankara,
Yetkin Yayınları, 1993.

Karakul, Selman:

“Yeni Kuvvetler Ayrılığı Teorisi ve
Türkiye’de Uygulanabilirliği”, **İstanbul
Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, Güz 2015, s. 63-
112.

Karatekin, Ersin:

“Türk Parlamenter Rejimlerinde
Cumhurbaşkanlığı”, Yayınlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, **Dokuz Eylül
Üniversitesi, Atatürk İlke ve
İnkılapları Enstitüsü**, İzmir, 2007.

Keskinsoy, Ömer, Kaya, Semih Batur:

“Türkiye’nin Hükümet Sistemleri
Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye
Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:137, 2018,
s. 67-96.

Koç, Akif Kemal:

“İngiliz ve Amerikan Devrimlerine
Fransız Devrimi Üzerinden Bir Bakış”,
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl:23,
Sayı:91-92, Yaz-Güz, 2018, s. 53-72.

Korkmaz, İbrahim:

“Devlet Gücünün Kullanımında
Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Ve Yargı
Organı”, **Sosyal Bilimler
Perspektifinden Güç**, Ed. Volkan
Öngel, Hasan Sadık Tatlı, Cilt:1,
Ankara, Gazi Kitabevi, 2020, s.201-220.

Köle, Mehmet:

“Yabancı Mahkeme Kararlarının Tanıma
ve Tenfizinde Usul”, **Dicle Üniversitesi
Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:21,
Sayı:34, 2016, s. 39-98.

Kuçuradi, İonna:

**İnsan Hakları Kavramları ve
Sorunları**, Ankara, Türkiye Felsefe
Kurumu Yayınları, 2007.

Kutlu, Mustafa:

**Kuvvetler Ayrılığı, Temelleri-
Gelişimi, Hukuk Devletin Kökenleri,**
Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2001.

Kuzu, Burhan :

**Anayasa Hukukumuzda Yürütme
Organının Düzenleyici İşlem Yapma
Yetkisi ve Güçlendirilmesi Eğilimi,**
İstanbul, Filiz Kitabevi, 1987.

Kütükçü, Doğan:

İlkçağ Siyaset Teorisi, Ankara, Seçkin
Yayıncılık, Nisan 2021.

Locke, John:

Hükümet Üstüne İkinci Tez,
Çev.Aysel Doğan, İzmir, İlya İzmir
Yayınevi, 2000.

Magna Carta:

Madde.39, 1215, (Çevrimiçi),
<https://www.legislation.gov.uk/aep/Edw1cc1929/25/9/section/XXIX>,
<https://www.bl.uk/magna-carta/articles/magna-carta-english-translation#>, 15 Haziran 2021.

Maunz, Theodor:

Deutsches Staatsrecht, 16. Baskı,
München, Verlag C.H.Beck, 1968.

McKenna, Brian C.:

**Franklin Roosevelt and the Great
Constitutional War, The court-
packing crises of 1937,** Newyork,
Fordham University Press, 2002.

Montesquieu:

Kanunların Ruhu Üzerine, Çev.Şevki Özbilen, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2014.

Mumcu, Ahmet, Küzeci, Elif:

İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Yenilenmiş 4. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2007.

Odyakmaz, Zehra, Kaymak, Ümit:

Anayasa Hukuku, İdare Hukuku, 12. Baskı, İstanbul, İkinci Sayfa Yayınları, 2011.

Oktay, Cemil:

“Kuvvetler Ayrılığının Yargı Açısından Anlamı ve Türkiye Örneği”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:1, Ankara, 1984, s. 215-242.

Özay, İlhan:

Günışığında Yönetim, İstanbul, Afa Yayınları, 1994.

Özbudun, Ergun:

Türk Anayasa Hukuku, 17. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2017.

Özdağ, Ümit:

“Hukuk Devleti ve Kuvvetler Ayrılığı”, Şubat 7, 2014, (Çevrimiçi), <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/hukuk-devleti-ve-kuvvetler-ayriligi-29697yy.htm>, 18 Ocak 2021.

Özdemir, Hakan:

100 Soruda Hükümet Sistemleri, Ankara, Seçkin Yayıncılık, Kasım 2018.

Özen, Muharrem:

“Yargı Bağımsızlığını Zedeleyen
Düzenleme, Uygulamalar ve
Bağımsızlığı Sağlamaya Yönelik Çözüm
Önerileri”, **Ankara Barosu Dergisi** ,
Yıl:68 Sayı:1, 2010, s. 31-65.

Pekcanitez, Hakan, v.d.:

Medeni Usul Hukuku, Cilt:1, İstanbul,
On İki Levha Yayınları, 2017.

Perry, James M.:

“Watergate Case Study”, (Çevrimiçi),
[http://www.columbia.edu/itc/journalism/
j6075/edit/readings/watergate.html](http://www.columbia.edu/itc/journalism/j6075/edit/readings/watergate.html), 15
Haziran 2021.

Rand, Ayn:

İnsan(ın) Hakları, Çev. Atilla Yayla,
2. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi,
1999.

Reform Serisi Yayın Kurulu(Komisyon):

**Reform Serisi Anayasa Hukuku-
Anayasa Yargısı**, Ankara, Gazi
Kitabevi, Nisan 2020.

Rousseau, Jean-Jacques:

Toplum Sözleşmesi, Çev.Vedat Günyol,
İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2006.

Sabine, George H.:

Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi,
Çev.Özer Ozankaya, İzmir, Cem
Yayınevi, 2013.

Sağlam, Fazıl:

Temel Hakların Sınırlanması ve Özü,
Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal
Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

Sancar, Mithat:

**“Devlet Aklı” Kıskaçında Hukuk
Devleti**, İstanbul, İletişim Yayınları,
2000.

Selçuk, Sami:

“Anayasası Yargısı Üzerine”, **Türkiye
Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:2, 1991, s.
266-277.

Selçuk, Sami:

“Yargıcın Nesnel Mantıkla Davranması
İlkesi”, **Prof. Dr. Mahmut Tevfik
Birsal’e Armağan**, İzmir, Dokuz Eylül
Üniversitesi Yayını, s. 653-658.

Seyhan, Feyza Merve:

**Türkiye’de Uygulanan Hükümet
Sistemleri ve 2017 Anayasa Değişikliği
ile Benimsenen Hükümet Sistemi**,
Ankara, Adalet Yayınevi, 2019.

Sezginer, Murat:

“Güçlü Yürütme Anlayışı ve
Türkiye’deki Görünümü”, **Selçuk
Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**,
Cilt:3, Sayı:1, 1990, s. 67-93.

Sezginer, Murat:

**Günümüz Demokrasilerinde
Kuvvetler İlişkisi ve 1982
Anayasası’nda Sorunlar**, Seçkin
Yayıncılık, Ankara, 2010.

Silverstein, Gordon:

“Bush, Cheney, and the Separation of Powers: A Lasting Legal Legacy?,” **Presidential Studies Quarterly**, Cilt:39, Sayı:4, Aralık 2009, s. 878-895.

Silier, Yıldız:

“İki Özgürlük Anlayışı”, **Felsefe Tartışmaları**, "Özgürlük" Özel Sayısı, Cilt:31, 2003, s. 51-68.

Sodiki, Achmad:

“Vatandaşların Anayasal Haklarının Korunmasında Anayasa Mahkemesi’nin Rolü (Endonezya Anayasası’na Dayalı Bir Değerlendirme)”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:29, 2012, s. 259-298.

Soysal, Mümtaz:

100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990.

Storig, Hans Joachim:

Dünya Felsefe Tarihi, 2. Baskı, Ankara, Say Yayınları, 2011.

Şahbaz, İbrahim:

“AİHM Kararlarında Yargı Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt:25, Ankara, 2008, s. 229-289.

Şahin, Adil:

“Siyasal Düşünceler Tarihinde “Sınırlı Devlet” Fikrinin Kadimliği Ya Da Genel Kamu Hukuku Bağlamında İnsan, Özgürlük ve Devlet İktidarı Algısındaki

Evrilme”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı:3, 2011, s. 311-362.

Şen, Ersan:

“Kuvvetler Ayrılığı”, Ağustos 10, 2019, (Çevrimiçi), <https://www.hukukihaber.net/kuvvetler-ayriligi-makale,6920.html>, 18 Haziran 2021.

Tanör, Bülent:

Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, 2. Baskı, İstanbul, BDS Yayınları, 1991, s. 211.

Tanör, Bülent, Yüzbaşıoğlu, Necmi:

1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 15. Baskı, İstanbul, Beta Yayınevi, 2015.

Teziç, Erdoğan:

Anayasa Hukuku, 21. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2017.

Tiedeman, Paul:

“Uluslararası İnsan Hakları Bakış Açılarına Göre İnsan Onuru ve İnsan Hakları İlişkisi”, Çev. Prof. Dr. Yener Ünver, **Güncel Hukuk**, Kasım 2010/11-83, s. 46-47.

Tögel, Akif:

Başkanlık Sisteminde Parlamentolar, Ankara, Adalet Yayınevi, 2018.

Trochev, Alexei:

Judging Russia, Constitutional Court in Russian Politics 1990-2006,

Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

Tunç, Hasan:

Anayasa Hukuku Genel Esaslar, Gözgen Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, Ekim 2019.

Tunçdemir, Cemal:

“Amerika Tarihinin İstifa Eden İlk ve Tek Başkanı:Nixon”, Ağustos 8, 2014, (Çevrimiçi), <http://amerikabulteni.com/2014/08/08/amerikan-tarihinin-istifa-eden-ilk-ve-tek-baskani-nixon/>, 19 Ocak 2021.

Tunçkaşık, Halit, v.d.:

”Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri, Başkanlık Sistemi ABD, Arjantin, Azerbaycan, Brezilya ve Nijerya Örnekleri, Yayın No:7”, **TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları**, , Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Ankara ,TBMM Basımevi, Şubat 2017.

Turhan, Aydın:

“İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:2, 2013, s. 357-378.

Turhan, Mehmet :

Anayasal Devlet, 4. Baskı, Ankara, Naturel Yayıncılık, 2005.

Turhan, Mehmet:

“Meclis Hükümeti (Konvansiyon Kuramı)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal**

Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:46,

Sayı:1, 1991, s. 453-463.

Turhan, Mehmet:

Hükümet Sistemleri ve 1982

Anayasası, Diyarbakır, Dicle

Üniversitesi Basımevi, 1982.

Turhan, Faruk, Aksu, Muharrem:

“11 Eylül Sonrası ABD’de Özgürlük ve

Güvenlik Dengesi Açısından Terörü

Önleme Amaçlı Tedbirler / Özellikle

Patriot Kanunu ile Getirilen

Kısıtlamalar”, **Süleyman Demirel**

Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,

Cilt:1, Sayı:1, 2011, s. 47-90.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü: (Çevrimiçi), <https://www.sozluk.gov.tr/>,
26 Temmuz 2020.

Uluçakar, Mustafa, Çınar, Mehmet Fatih:

“Türkiye’de Yargı ile Siyaset İlişkisinin

Kuvvetler Ayrılığı Perspektifinden

Analizi”, **İstanbul Gelişim Üniversitesi**

Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:1,

Nisan 2020, s. 126-141.

Urhan, Veli:

“Aristoteles’in Siyaset Felsefesinde

Anayasal Yönetim”, **Kaygı Uludağ**

Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Felsefe Dergisi, Sayı:27, Güz 2016, s.

211-230.

Uygun, Oktay:

1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi, İstanbul, Kazancı Yayınları, 1992.

Üskül Engin, Zeynep Özlem:

“Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:72, Sayı:1, 2014, s. 201-218.

Vasak, Karel:

Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to give Force of law to the Universal Declaration of Human Rights, **UNESCO Courier 30:11**, Paris, United Nation Educational, Scientific, and Cultural Organization, 1977.

Virginia Haklar Bildirgesi
(The Virginia Declaration of Rights)

(Çevrimiçi),
<https://www.archives.gov/founding-docs/virginia-declaration-of-rights>,
Haziran, 1776, 15 Haziran 2021.

Yarsuvat, Duygun:

“Yürütme Organının Koyduğu Kaidelerle Suç İhdası ve 1961 Anayasası”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:29, Sayı:3, 1963, s. 540-559.

Yayla, Atilla:

“Toplumsal Düzenin Aracı olarak Yargı”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Yıl:24, Sayı:93, Kış 2019, s. 7-16.

Yazıcı, Serap:

Demokratikleşme Sürecinde Türkiye, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Yıldızdöken, Çiğdem:

“Sofistlerin Epistemoljideki Yeri ve Önemi”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt:4, Sayı:12, Ağustos 2017, s. 185-203.

Yoo, John:

“How the Presidency Regained Its Balance,” **New York Times**, September 17, 2006, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/2006/09/17/opinion/17yoo.html>, 15 Aralık 2020

Yoo, John:

“Response to Alberto Gonzales’ Request for Views on Legality of Interrogation Techniques”, **United States Department of Justice, Office of the Legal Counsel**, Ağustos 1, 2002, (Çevrimiçi), <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB127/020801.pdf>, 5 Aralık 2020.

Yoo, John:

“Memorandum for William J. Haynes IT, General Counsel of the Department of Defense, U.S: Military Interrogation

of Alien Unlawful Combatants Held
Outside the United States”, **United
States Department of Justice Office of
Legal Counsel**, Mart 14, 2003,
(Çevrimiçi),
[http://www.aclu.org/pdfs/safefree/yoo_a
rmy_torture_memo.pdf](http://www.aclu.org/pdfs/safefree/yoo_army_torture_memo.pdf) , 7 Aralık 2020.

Yusufoğlu, Yalçın:

“Romanya’da Yeni Dönem”, **Ekonomi
ve Politikada Görüş Dergisi**, Sayı:39,
Şubat 1990, s. 5-6.

Yüzbaşıoğlu, Necmi:

“İnsan Haklarının Ulusal Düzeyde
Korunması”, **İnsan Hakları**, 4.Baskı,
İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Şubat
2016.

Zabunoğlu, H.Gökçe:

“Toplum Szöleşmesi Bağlamında John
Lock’un Devlet Anlayışı”, **İnönü
Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**,
Cilt:7, Sayı:2, 2016, s. 431-456.